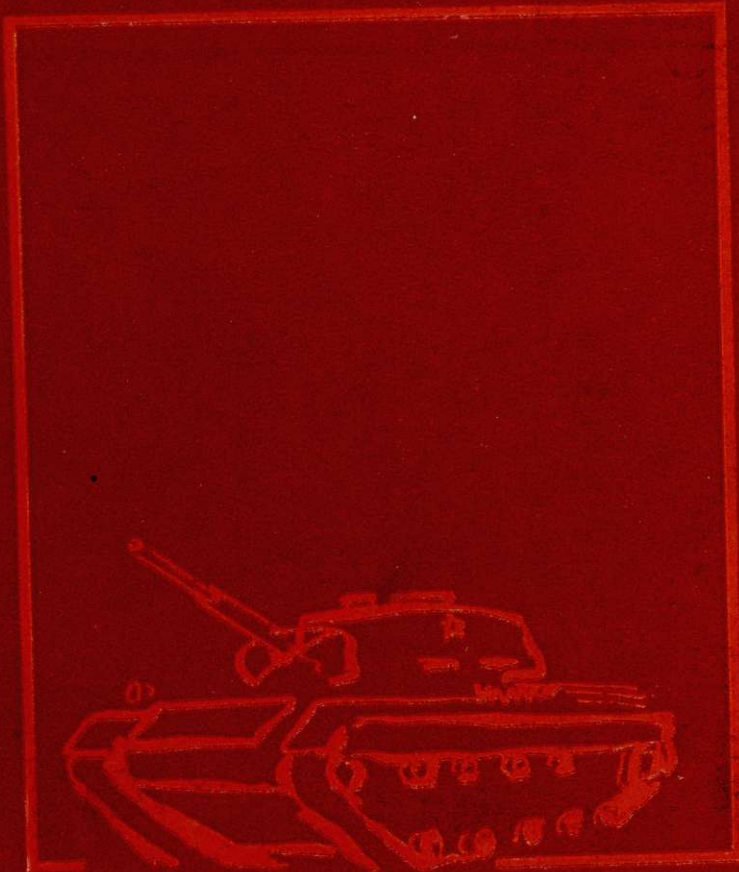

Milan Indić

**BORBE
za TRAVNIK**

**SVJEDOČANSTVA O BORBAMA ZA TRAVNIK I U
DOLINI RIJEKE LAŠVE**

*UZ 35. GODIŠNJICU OSLOBOĐENJA TRAVNIKA I
TRAVNIČKOG KRAJA*

MILAN INĐIĆ

**BORBE
ZA TRAVNIK**

Milan Indić — BORBE ZA TRAVNIK

**Izdavač: RO »27. juli« Sarajevo, OOUR za izdavačku djelatnost
»Beograd« — Beograd**

**Za izdavača:
CEDOMIR GRAHOVAC**

**Glavni i odgovorni urednik:
DRAGAN JERKOVIĆ**

**Urednik:
VLADO KECMAN**

**Likovna i tehnička oprema:
DRAGOLJUB IVANOVIĆ**

**Recenzenti:
MIRKO VRANIĆ,
general-pukovnik
DUŠAN DOZET,
general-potpukovnik**

**Redaktor i lektor:
BRANKO STOJANOVIĆ**

**Štampa:
SOVR »BORAC« TRAVNIK
RO ŠTAMPARIJA I KARTON A2A**

**Za štampariju:
ĐORĐE ĐUKIĆ**

**Štampano u 3.000 primjeraka
Marta 1979. godine**

Borbe za Travnik bile su među najtežim u toku NOR-a i revolucije. Zbog toga su svi napisi o tim borbama bili zapaženi. Davno sam se odlučio da i sam pišem o tim borbama zato što su bile teške, a naročito o događajima koje sam vidio ili u njima učestvovao. Dugo je trajalo pripremanje pojedinih cjelina koje sada čine dijelove ove knjige.

Izdavanje ove knjige u 1979. godini u k0|0| se navršava 35 godina od teških borbi u kojima su Travnik i njegova okolina konačno oslobođeni, inači, pored ostalog, i prilog jubileju koji će u travničkom kraju biti obilježen u ovoj godini.

Borbe na Travniku i u dolini rijeke Lašve u oktobru 1944. godine vođene su u isto vrijeme kada i borbe za Beograd i njegovu okolinu. U borbama za Travnik u to vrijeme Peti bosanski korpus imao je veoma značajnu operativnu ulogu. Ta se uloga ne bi mogla vidjeti samo u opisu borbi pojedinih jedinica, kao što i u težnji da se iznese uloga ovog Korpusa, nije bilo moguće potpunije i podjednako obraditi sve, a naročito vodove, čete i neke bataljone. Iznesena su dejstva brigada i, u njima, pripreme i borbe koje su imali bataljoni, pojedine čete, grupe i neki pojedinci. Na taj način osvijetljeno je mjesto i uloga ne samo brigada, nego i divizija, kao i Petog bosanskog korpusa.

Moja je želja bila da kompleksnije obradim značaj oslobođenja travničkog kraja u oktobru 1944. godine, radi izbijanja Petog bosanskog korpusa u srednji i gornji tok rijeke Bosne. Osjećao sam da se u napisima iz ovih borbi ovome nije posvećivala dovoljna pažnja, kao ni u izdanjima. Da ukratko iznesem značaj Travnika i njegove okoline kao približnog središta Bosne i Hercegovine za neprijatelja u prošlom ratu radi intervencije prema drugim područjima i zaštite komuniciranja u dolini rijeke Bosne; da se istakne operativna uloga Travnika koja je tražila i jake snage neprijatelja u travničkom kraju.

Napadi jedinica NOVJ na neprijatelja u Travniku i oko njega u NOR-u bili su sračunati na razbijanje pozicija neprijatelja u tom

dijelu Bosne i Hercegovine, na širenje NOP-a i ugrožavanje manevra i saobraćaja neprijatelju. Ovi napadi su bili povezani i usklađeni sa dejstvima ostalih jedinica NOVJ u drugim krajevima Bosne i Hercegovine i Jugoslavije.

Svaki napad naših snaga na neprijatelja u Travniku uključivao je i napade na njegove snage u dolini rijeke Lašve kao i zaštitu od intervencije iz Zenice i Busovače.

Nakon kapitulacije Italije, povratka naših snaga iz Dalmacije i zauzimanja Kupresa, četvrta krajiška udarna divizija upućena je u napad na Sanski Most. Prva proleterska divizija je bila angažovana za dejstva u travničkom kraju. Tada je štabu ove divizije bila potčinjena Deseta krajiška udarna divizija. U planiranju dejstva, Treća krajiška udarna proleterska brigada iz sastava Prve divizije, noću između 10. i 11. oktobra 1943. godine, upala je u Zenicu, a Deveta krajiška udarna brigada iz Desete divizije zauzela je Lašvu i vršila napad na Busovaču.

. Nakon pet dana, tj. noću između 15. i 16. oktobra, štab Prve proleterske divizije je organizovao napad na Travnik sa 11 bataljona i tri tenka. Sa ostalim snagama Prve proleterske i Desete udarne divizije vršio je napade na neprijatelja u dolini rijeke Lašve i zaštitu od intervencije neprijatelja iz Zenice i Busovače. U vrijeme VŠ NOVJ nalazio se u Jajcu i radio je na pripremanju Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Pošto ovaj napad nije uspio, pripremljen je drugi napad na Travnik sa 10 bataljona u toku noći između 29. i 30. novembra 1943. godine. I ovaj napad bio je povezan sa pripremanjem Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Pošto nije bilo uspjeha prve noći ni u ovom napadu, jedinice koje su vršile napad na Travnik, angažovane su na sprečavanju prodora neprijatelja od Travnika preko Komara prema Donjem Vakufu i razvijanje ofanzive u pravcu Jajca.

Treći napad na Travnik izvodila je Deseta krajiška udarna divizija u toku noći između 30. i 31. septembra 1944. godine sa četiri bataljona iz Sedme krajiške brigade. Dva bataljona iz Devete krajiške brigade trebalo je, nakon prodora Sedme brigade u Travnik, da budu upućena u grad. Ovaj napad, takođe, nije uspio.

U početku četvrtog napada na Travnik, iz Petog bosanskog korpusa angažovano je devet bataljona, tri tenka i dosta artiljerije.

U nastavljanju napada drugog dana 22. oktobra 1944. godine na Travnik je napadalo 13 bataljona, što je najveće grupišanje naših snaga u direktnom napadu na Travnik. Ovaj je napad preduzet u okviru opšteg plana borbenih dejstava u kojem je Peti bosanski korpus trebalo da izbije u gornji tok rijeke Bosne i da ugrozi njemačke snage koje se povlače dolinom rijeke Bosne sa juga Balkanskog poluostrva. Tada su vođene žestoke borbe u sjevero-zapadnom dijelu Srbije i vršena priprema za napad na Beograd. Te su borbe prethodile ofanzivi NOVJ za konačno oslobođenje naše zemlje u NOR-u.

Nakon oslobođenja Travnika i mjesta u dolini rijeke Lašve, Peti bosanski korpus je sa četiri divizije-izbio u dolinu rijeke Bosne od Doboja do ispred Sarajeva i otpočeo borbu sa njemačkim snagama iz sastava Grupe armija »E« koje su se pod komandom generala Fon Lera povlačile prema jugozpadu naše zemlje. Dolina rijeke Bosne bila je dio najvažnije njemačke odstupnice. Stoga je uloga Petog bosanskog korpusa bila još odgovornija i teža.

Značajnu ulogu Peti korpus je imao i u toku ofanzive NOVJ za konačno oslobođenje Jugoslavije u kojoj je od neprijatelja očistio sva naseljena mjesta u gornjem i srednjem toku rijeke Bosne i preko Banja Luke, Bosanskog Novog, Slunja i Hrvatskog Karlovca nastavio borbu do kraja NOR-a.

Borbena dejstva Petog korpusa u dolini rijeke Bosne čine zasebnu cjelinu i zbog toga nisu uvrštena u ovu knjigu. Svakako bi bilo uputno u posebnoj publikaciji odgovoriti na pitanje stvarnog značaja doline rijeke Bosne u to vrijeme.

Moja je, takođe, težnja bila da se prodube saznanja o teškoćama, žrtvama i uspjesima postignutim u borbama za Travnik u toku NOR i da se naznače primjeri koji mogu, pored ostalog, poslužiti daljem njegovanju borbenih i revolucionarnih tradicija i tekovina iz NOB-e i revolucije. Težište obrade događaja svakako je moralo biti iz četvrtog napada na Travnik i posade neprijatelja u dolini rijeke Lašve u kojem je travnički kraj konačno oslobođen.

Učinio sam napor da se iznese sastav štabova i to: Petog bosanskog korpusa, štabova četvrte i Desete krajiške udarne divizije, štabova šeste, Sedme, Osme, Devete i Jedanaeste krajiške udarne brigade i štaba Prve artiljerijske grupe Petog korpusa.

Najveći broj rukovodioca na pojedinim dužnostima ustanovljen je prema sjećanjima učesnika borbi u oslobođenju travničkog kraja, a korištena je i istorijska građa. Nisam mogao prikupiti tačne podatke za rukovodioce na pojedinim dužnostima u štabovima bataljona čemu, nadam se, čitaoci neće zamjeriti.

Zahvaljujem svim drugovima i drugaricama koji su na bilo koji način pomogli pripremanju i izdavanju ove knjige. Posebno se zahvaljujem drugovima: Mirku Vraniću, Dušanu Dozetu, Vladi Kecmanu i Branku Stojanoviću.

Autor

BORBE ZA TRAVNIK

Uspjesi borbi na Travniku i u dolini rijeke Lašve 1943. i 1944. godine bili su povezani i sa mogućnostima naših jedinica u vatrenom dejstvu, i sa brojem topova, haubica, protutenkovskih topova, minobacača, ručnih bacača, tenkova, i municije za ova oruda. Naše naoružanje se stalno povećavalo a time i sposobnost naših jedinica za rješavanje velikog broja taktičkih problema, pa, samim tim, i za postizanje konačnih rezultata u borbama za oslobođenje Turbeta, Travnika i ostalih neprijateljskih uporišta u dolini rijeke Lašve.

U toku 1943. i 1944. godine naše divizije dobro naoružane i poznate po udarnosti i sposobnosti komandnog kadra, desetina, vodova, četa, bataljona itd. i po hrabrosti boraca, napadale su Travnik i neprijateljska obezbjeđenja oko njega četiri puta, ne računajući mnogobrojne demonstrativne kao i napade radi uznemiravanja neprijatelja, kojih je od 1. septembra do 1. oktobra 1943. godine bilo oko trideset.

Najprije je na Travnik napadala Prva proleterska udarna divizija sredinom oktobra 1943. godine.¹⁾ Zatim je ponovo krajem novembra iste godine na Travnik vršila napad Prva proleterska divizija i dijelovi Šeste ličke udarne divizije.²⁾ Krajem septembra

¹⁾ Prva proleterska udarna divizija formirana je 1. novembra 1942. godine. Tada su u njen sastav ušle: Prva proleterska, Treća krajiška i Treća sandžačka brigada.

Kalendar važnijih događaja u NOR-u, strana 23.

²⁾ Šesta lička udarna divizija formirana je 22. novembra 1942. godine. U njen sastav ušle su: Prva, Druga i Deveta udarna brigada.

Kalendar važnijih događaja u NOR-u, strana 24.

1944. godine jedinice Desete krajiške udarne divizije takode su napadale Travnik.¹⁾ U sva tri ova napada bataljoni i brigade spomenutih divizija postizali su uspjehe — zauzimali dijelove spoljne odbrane, pojedine bunkere i grupe bunkera, prodirali u grad i u njegov centar, zarobljavali pripadnike pojedinih neprijateljskih jedinica, oružje i opremu, ali nikad nisu mogle zauzeti Travnik, kao ni druga uporišta, osim Turbeta. Neprijatelj je uvijek uspijevao protivnapadima da izbací naše snage iz Travnika, tako da su ome morale odustajati od daljih napada na ovaj grad.

Četvrta naipad na Travnik i na neprijateljska uporišta u dolini rijeke Lašve, od Travnika do Busovače, izvršen je u oktobru 1944. godine — glavnim snagama P6tog bosanskog udarnog korpusa (četvrta i Deseta krajiška udarna divizija i Jajačko-travnički i Vlašički odred).⁴⁾ Za vrijeme ovog napada, u jedinicama Četvrte i Desete krajiške udarne divizije bilo je, dovoljno artijerijskih oruđa i minobacača, a uz njih i tri tenka za podršku napada jedinica.⁵⁾

Međutim, prve noći, i u ovom napadu, neprijatelj se uspio odbranditi. I ne samo što Travnik nije zauzet nego su neke naše jedinice pretrpjele velike gubitke. Najveće gubitke imao je Treći bataljon Šeste krajiške udarne brigade Četvrte divizije. Ni u jednoj borbi u toku NOR-a ovaj bataljon nije imao toliko gu-

j) Deseta krajiška udarna divizija formirana je 13. februara 1943. godine. U njen sastav su ušle: Deveta, Deseta i Jedanaesta krajiška brigada.

Kalendar važnijih događaja u NOR-u, strana 26.

⁴⁾ Četvrta krajiška udarna divizija formirana je 9. novembra 1942. godine. Tada su u njen sastav ušle: Druga, Peta i Šesta krajiška udarna brigada.

Kalendar važnijih događaja u NOR-u, strana 23.

⁵⁾ U sastava Petog bosanskog udarnog korpusa 1. oktobra 1944. godine, bile su: Četvrta i Deseta krajiška i Tridesetdeveta i Srednjebosanska udarna divizija, Kozarska grupa odreda, Drvarsko-petrovački i Glamočki odred, Prva vazduhoplovna baza, četa tenkova, inžinjerijski i prištapski bataljon.

Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat broj 4. Pregled brojnog stanja i naoružanja Petog bosanskog korpusa na dan 1. oktobra 1944. godine.

bitaka kao u napadu na Travnik. Tek u produžetku napada, u toku druge noći i slijedećeg dana (22. oktobra 1944. godine), Travnik je konačno oslobođen, a s njim i ostala mjesta u dolini rijeke Lašve.⁶⁾ Do kraja NOR-a neprijatelj je samo sredinom februara 1945. godine uspio, u dobro organizovanom napadu od Zenice, ući u Travnik, iz kojeg je protjeran poslije dvadesetak dana.

U toku sva četiri napada u Travniku i na spoljnoj odbrani, kao i u uporištima u dolini rijeke Lašve, od Travnika do Busovače (Docu, Han-Biloj, Divjaku, Han Kumpaniji i Šafradinu), bile su jake neprijateljske snage sastavljene od domobranskih i ustaških jedinica, naoružanih automatskim oružjem, minobacačima i topovima. Osim ovih, bilo je i jedinica žandarmerije, policije i milicije, a u Travniku je za vrijeme prvog i drugog napada, bilo i Nijemaca.

U Travniku je bila dobro organizovana neprijateljska obavještajna služba. U organizaciji ove službe, osim ustaških vlasti, učestvovali su i njemački stručnjaci.

Neprijateljska obavještajna služba je stalno vršila praćenje pokreta i dejstva naših jedinica, djelovanja političkih radnika na terenu, pripadnika narodnih vlasti, saradnika i simpatizera NOP-a na široj teritoriji oko Travnika, koju je neprijatelj uspijevao kontrolisati.

⁶⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat 111, strana 629-636. Izvještaj Štaba Petog korpusa Vrhovnom štabu NOV i POJ, o dejstvima u oktobru 1944. godine u zapadnoj i srednjoj Bosni. Izvještaj štaba Desete udarne divizije o borbama za Travnik, od 30. oktobra 1944. godine, dokumenat broj 57, strana 289. Izvještaj Štaba Četvrte krajiške udarne divizije o borbama za Travnik, od 28. oktobra 1944. godine, dokumenat broj 54, strana 276.

ULOGA TRAVNIKA

Iz rejlona Travnika može se lako i pod gotovo istim uslovi-
ma intervenisati vojnim snagama na svim pravcima koji vode
od centra Bosne i Hercegovine prema njenoj periferiji. Smatra
se da je prostor na kojem se nalazi Travnik približno središte
teritorije Bosne i Hercegovine. U slučaju dejstva prema središtu
Bosne i Hercegovine, pa i prema sarajevskoj kotlini, lako je uo-
čiti da se iz rejlona Travnika može uspješno i efikasno interve-
nisati na svim pravcima koji vode na zapad, sjever i jug, pa i
na istok, tj. preko Sarajeva, Doboja, Banja Luke, Ključa, Drvara,
Glamoča, Duvna, Mostara i obratno. Sa svih ovih strana u toku
NOR-a, a naročito u toku 1943. i 1944. godine, neprijatelju je u
Travniku prijetila višestruka opasnost, ne u onom klasičnom
smislu koji podrazumijeva pokret naših jedinica samo spomenu-
tim pravcima, nego i sa teritorija na kojima se razvijao NOP.
Zbog takve opasnosti neprijatelj je morao imati dovoljno snaga
i dobro organizovanu odbranu Travnika.

Trebalo je da neprijateljske snage u Travniku budu jake i
zbog redovne vojne intervencije prema regionima Hercegovine,
istočne, srednje i zapadne Bosne u kojima su, poslije dizanja
ustanka, brzo jačala dejstva partizanskih jedinica.

Travnik ima i povoljan geografski položaj prema srednjem
Jadraniu, zbog čega je, krajem 1943. godine, Travnički garnizon
bio predviđen da bude oslonac u slučaju da zapadni saveznici
otvore drugi front sa Jadranskog mora. Njegov položaj omogu-
ćava i zaštitu komuniciranja u dolini rijeke Bosne. U Travniku
se nalazio razrađen vojni elaborat i utvrđena koncepcija za
dejstvo njemačkih kao i snaga Nezavisne Države Hrvatske pre-
ma Jadraniu. Taj elaborat i utvrđenu koncepciju je čuvao nje-
mački oficir.

Za intervenciju neprijateljskih snaga od Sarajeva prema Jajcu, Ključu, Kupresu i obratno, Travnički garnizon je bio u najpovoljnijim uslovima da, osloncem na posade neprijatelja i u drugim objektima oko Travnika, obezbijedi saobraćaj i manevar tih snaga u dolini rijeke Lašve i u gornjem toku rijeke Vrbasa. Očigledno je da su Travnik i dolina rijeke Lašve vrlo rano u NOR-u postali važni i za neprijatelja i za naše snage.

Potvrdilo se u NOR-u da je položaj Travnika, u centralnom dijelu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine imao izuzetan značaj za razvoj borbenih dejstava i na širem prostoru. On se nalazi na takvom mjestu i u odnosu na pojedine komunikacijske pravce, da prirodno povezuje: Livanjsko — kuprešku vi soravan, centralnu Bosnu i sarajevsku oblast. Travnik ima značajnu ulogu za razvijanje borbenih dejstava na pravcima u zahvatu rijeke Vnbas i u dolini rijeke Bosne. Travnik je značajan i za odbranu Sarajeva i njegove okoline. U istoriji i u nedavnoj prošlosti Travnik je bio veoma važan ekonomski i politički centar u Bosni i Hercegovini.

Prema tome, Travnik je bio važan za veća operativna dejstva neprijatelja na širem području. U njemu je neprijatelj od postanka Nezavisne Države Hrvatske imao jake snage. Godine 1942. u Travnik je upućena Zagrebačka konjička pukovnija, koja se smatrala elitnom jedinicom u oružanim snagama NDH, u punom sastavu i sa dobrim naoružanjem, sa komandantom Miroslavom Šlaherom na čelu, koji je bio konjički pukovnik u bivšoj Jugoslovenskoj vojsci.⁷⁾ Poznato je da je od 1942. godine u Travniku stalno bilo oko 2.000 vojnika i da se taj broj u 1944. godini povećao i na preko 2.600 vojnika, žandarma, policajaca i ustaša.

Osim Zagrebačke konjičke pukovnije, prije napada naših snaga na Travnik u oktobru 1944. godine glavne ustaške snage bile su sastavljene od preostalih ustaša iz: Jajca, Donjeg Vakufa, Bugojna, Kupresa, Travnika, Rankovića, Guče Gore, Han-Kumpanije i drugih mjesta oko Travnika. Među ovim ustaškim dijelovima naročito su zloglasne bile ustaše iz Kupreške Bojne (njih oko 300). Dijelovi razbijenih ustaških jedinica iz Jajca, Donjeg

⁷⁾ J. Zeljković: Krajiška artiljerija u bici za Travnik, izdanje Muzeja u Travniku, strana 7.

i Gornjeg Vakufa i drugih mjesta, koji su bili u Travniku, uključeni su u Petu ustašku bojnu Prvog ustaškog stajaceg djelatnog zdruga. To je ranije bila 29. ustaška bojna iz Bugojna. U Travniku je bio i stožer Brzog zdruga sa dijelovima Druge i Treće bojne, Druga dokladna bojna Trećeg dokladnog zdruga, Prva bitnica (baterija) topova sa pet oruđa te Peta i Šesta satnija Prve bojne Osmog posadnog zdruga i dijelovi Pete oružničke pukovnije. Nešto prije napada naših snaga na Travnik u oktobru 1944. godine, u njemu je bilo i oko 450 Nijemaca.⁸⁾

Organizaciji komandovanja i vatrenog dejstva neprijatelj je posvetio veliku pažnju. Tako je Štab odbrane Travnika bio smješten u zgradi Vojne kasarne, sa dobrim obezbjeđenjem i sredstvima za održavanje veze sa potčinjenim jedinicama. U krugu Kasarne bila je raspoređena jaka vatrena grupa sastavljena od minobacača kalibra 81 milimetar. Artiljerija je bila postavljena na vatrene položaje u Agića njivama. Iz ovih rejona artiljerija i minobacači mogli su da svojim punim uspješnim dometom toku sve pravce prilaza naših snaga Travniku.

Ustaški stožer sa komandantom ustaških jedinica i satnikom Penavom na čelu smjestio se u zgradu osnovne škole, odakle je obezbjeđivana čvrsta veza sa potčinjenim jedinicama, kao i veza sa štabom odbrane Travnika.

Osim toga, Štab odbrane Travnika i Ustaški stožer održavali su čvrstu vezu sa svim posadama objekata u dolini rijeke Lašve, od Travnika do Busovače, kao i sa garnizonima u Busovači, Zenici i Sarajevu.

⁸⁾ J. Zeljković: Krajiška artiljerija u bici za Travnik, izdanje Muzeja u Travniku, strana 13. Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokument broj 37, strana 202. Izvještaj Desete krajiške divizije od 12. oktobra 1944. godine Štabu Petog korpusa o napadu na Travnik. U istom izvještaju nalaze se i sljedeći podaci: u Zenici se nalaze Treća i Peta satnija i oklopni voz »Zenica«, 17. žestre bojna, 15. i 17. satnija Četvrte bojne i dijelovi Druge bojne Jedanaestog ustaškog stajaceg djelatnog (prometnog) zdruga, 782. turkestanski bataljon, 105. izviđački bataljon Petog SS brškog armijskog korpusa, Sedmi samohodni SS divizion Sedme SS divizije »Princ Eugen« i vjerovatno jedan od bataljona za osiguranje. U Lašvi se nalazi Četvrta satnija 17. žestre bojne. Štab odbrane Travnika: komandant Eduard Bunić, zvani Bona, pukovnik, Josip Klobučar, potpukovnik, Muhamed Sulejmanpašić, potpukovnik, Ivan Dujmović, satnik, Penava, ustaški stožernik.

Telefonska centrala Štaba odbrane Travnika bila je smještena u produženju rasporeda Štaba odbrane Travnika, u zgradi Vojne kasarne, i to u posebno pripremljenoj prostoriji, bez prozora i drugih otvora, među čvrstim zidovima, da bi mogla što bezbjednije da radi.

Svi ovi i drugi podaci o neprijatelju i njegovoj odbrani bili su poznati i prije organizacije i izvođenja svih napada na Travnik (kao i podaci o ustaškom pokretu u travničkom kraju). U Travniku, kao i u drugim mjestima, izrasli su pojedinci i grupe koji su prihvatili politiku i akcije ustaškog pokreta. Takav je bio i Nikola Mandić, koji je za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, bio predsjednik vlade u Zagrebu.

Dakle okupator i njegove sluge Travniku su posvetili veliku pažnju, slično kao što je i vladavina vezira, za vrijeme turske okupacije Bosne u trajanju oko 150 godina, posvećivala veliku pažnju ovom mjestu.

Na prikupljanju podataka o neprijatelju u Travniku i u ostalim objektima oko njega, aktivno su radili komunisti, simpatizeri, saradnici NOP-a, pojedinci i grupe iz neprijateljskih jedinica i dostavljali ih našim štabovima. Istina o NOB-i i revoluciji prodirala je i u sve vojne garnizone, jedinice i štabove, od čega se nije mogao odbraniti ni Travnički garnizon. Na napredne ljude i saradnike NOB-a oslanjala se i naša obavještajna služba. Naša obavještajna djelatnost pribavljala je redovne i potpune podatke o neprijatelju i njegovoj odbrani. To je koristilo u izvođenju svih napada na Travnik. Ofanzivni duh u pribavljanju potrebnih podataka stalno je obuzimao naše obavještajce i saradnike NOP-a u toku priprema za napade na Travnik.

U toku cijelog NOR-a bilo je dobro organizovano prikupljanje podataka o neprijatelju i njegovim akcijama u Travniku. Činjenica je da su jedinice Prve proleterske, Šeste ličke, Četvrte, Pete i Desete krajiške udarne divizije, koje su napadale Travnik i neprijateljska uporišta u dolini rijeke Lašve, dobivale iz Travnika sve potrebne podatke: brojno stanje i naoružanje neprijatelja, organizaciji odbrane, raspored neprijatelja na spoljnoj odbrani i u gradu, raspored artiljerije i minobacača, komandnih mjesta, itd.

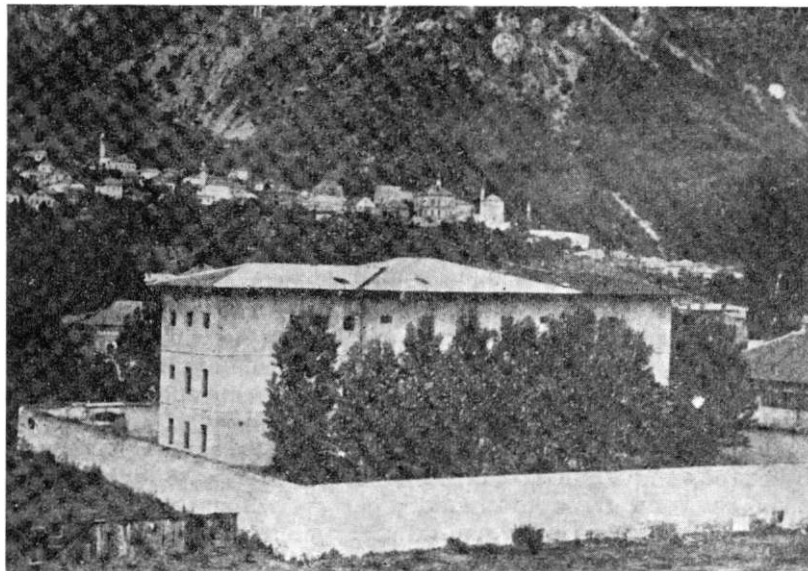
ODBRANA TRAVNIKA

Neprijatelj je u Travniku, pripremio pojedine kuće i javne zgrade za što bolju odbranu. Naročito su za odbranu bile dobro pripremljene zgrade Vojne kasarne, Željezničke stanice, Osnovna škola, zgrada Zatvora — kaznionica i Kaštel — srednjovjekovna tvrđava iz XV vijeka. Ovi i drugi objekti su bili osposobljeni za vođenje borbe iz njih kao i u samim objektima. Na Vojnoj kasarni bili su zazidani prozori po dužini zgrade i pripremljene puškarnice u otvorima prozora. Zgrada Vojne kasarne je bila otporna pošto je zidana od tvrdog materijala, pa je i zbog toga bila podesna za odbranu.

Ali, najvažnije je bilo pripremanje položaja na spoljnoj odbrani Travnika. Položaji spoljne odbrane izgrađeni su preko: Kali Bunara, Šipovika, Pirote, Bojne, padina Vilenice, Ilovače, Tarabovca, Kupila, Strana, iznad Baš Bunara, preko Petrića Brižine, Matića njiva, Ovčanice i Mačića ravni. Na ovoj liniji bili su iskapani rovovi i saobraćajnice. To su bili »šančevi« dobro povezani sa oko 30 bunkera izgrađenih oko Travnika.⁹⁾

Ispred rovova i bunkera bila je postavljena bodljikava žica na koljima sa četiri reda. Na pojedinim mjestima bilo je više redova kolja i bodljikave žice, kao i tzv. kosog postavljanja bodljikave žice i krstila, što je na položajima neprijatelja bilo najteže savladivati. Oko i ispred bodljikave žice, rovova i bunkera

⁹⁾ Na osnovu podataka o organizaciji odbrane Travnika, o kojoj je, upravo, riječ, autor je vršio rekonstrukciju linije odbrane na zemljištu, uz pomoć mještana, koji su vlasnici imanja i dobro znaju kuda je bila postavljena bodljikava žica, gdje su bili rovovi, bunker i neka minska polja. Većina naziva na liniji spoljne odbrane je navedena prema imenovanju mještana, pošto ih nema na sekciji.

**Zatvor u Travniku u koji su aprila 1941. godine
zatvoreni članovi Mjesnog komiteta KPJ Travnik. U toku
NOR-a tu su zatvarani zarobljeni partizani i pristalice NOP-a**

na nekoliko mjesta su bila postavljena minska polja. Rejoni postavljanja minskih polja držani su u tajnosti. Za pojedina minska polja nisu znali ni pripadnici neprijateljskih jedinica u Travniku. Zbog toga se dešavalo da domobran iz jedinice Travničkog garnizona dođe da objasni svojoj porodici da ne žanje žito, ne kosi travu i si. tamo gdje su minirane prostorije koje je pokazivao i da, uđe u miniranu prostoriju za koju nije znao i gine pred očima članova svoje porodice.

Svaki bunker, sa rovovima, bodljikavom žicom, minskim poljima, ponegdje i sa postavljenim protivtenkovskim topovima, predstavljao je zasebnu samostalnu otpornu tačku, koja se mogla braniti u okruženju. Posade bunkera bile su dobro snabdjevane municijom, ponekad i rezervnom hranom, da bi mogle duže izdržati i pružati otpor našim snagama. Stab odbrane Travnika imao je stalnu telefonsku vezu sa svakom posadom bunkera, tako

da je mogao upravljati borbom posada pojedinih bunkera neposredno i preko potčinjenih starješina.

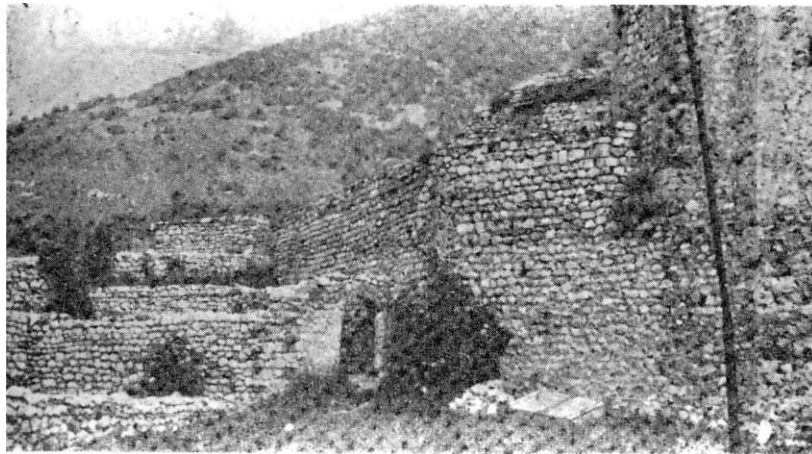
Iznad Fabrike duvana, ispod jedne stare kuće (sada prve do benzinske pumpe) na položaju, u prostoru zvanom Vrtača, nalazio se protivtenkovski top, na kojem je nišandžija bio iz Zagrebačke konjičke pukovnije. Top je bio postavljen tako da može efikasno tući prostor na kojem je Kali Bunar i štititi posadu bunkera broj 1 na Kali Bunaru, odnosno tamo gdje je sada benzinska pumpa. Dejstvom ovoga topa i vatrenih sredstava iz bunkera broj 1 trebalo je sprečavati pokret i napad naših snaga u zahvatu puta koji vodi od Donjeg Vakufa prema Travniku. Osim toga i Travnički garnizon bio je obaviješten o prelasku tenkova iz Banjalučkog garnizona u naše jedinice, te da se ovi tenkovi mogu upotrijebiti u napadu na Travnik upravo u zahvatu puta od Donjeg Vakufa, na isti način kao što su u sastavu naših jedinica upotrebljeni u napadu na Travnik u oktobru d novembra 1943. godine pod komandom Štaba Prve proleterske divizije. Zbog toga je ovaj top imao zadatak da tuče i naše tenkove ukoliko se pojave iz pravca D. Vakufa prema Kali Bunaru. Ovakvih topova bilo je i na drugim mjestima u sastavu spoljne odbrane Travnika. Topovi su u toku napada otkriveni i na vatenim položajima u Travniku, pa čak i u zgradi Vojne kasarne prilikom njenog zauzimanja u oktobru 1944. godine. U toku odbrane Travnika vršen je manevar protivtenkovskim topovima u gradu. U toku ovog manevra uvučen je protivtenkovski top u Kasarnu.

Najjača i najbolje organizovana linija odbrane Travnika, u oktobru 1944. godine, protezala se od Kali Bunara preko Matica i Mačića ravni, Ovčanice i Matića njiva, iznad Baš Bunara do Petrića Brižina, koja se povezivala sa odbranom Kaštela — srednjovjekovne tvrđave i osam bunkera, računajući i onaj na Malom Jadikovcu, sa minskim poljima, žičanom- ogradom, rovovima i saobraćajnicama. Osim toga, ispred položaja za odbranu na ovom odsjeku bilo je dosta brisanog prostora, pogodnog za tučenje naših snaga na prilazu žičanim preprekama i bunkerima. U taj prostor se uključuje i zemljište jugozapadno od sela Jankovići sve do Kali Bunara i doline rijeke Lašve. Kao zakloni za naše snage mogle su se iskoristiti samo kuće, slične građevine

i ograde od kamena postavljene oko puteva i njiva, koje su bile udaljene od prednjeg kraja neprijateljske odbrane. Prilazi neprijateljskim preprekama vodili su preko otvorenog zemljišta što je bilo i te kako nepovoljno za naše snage.

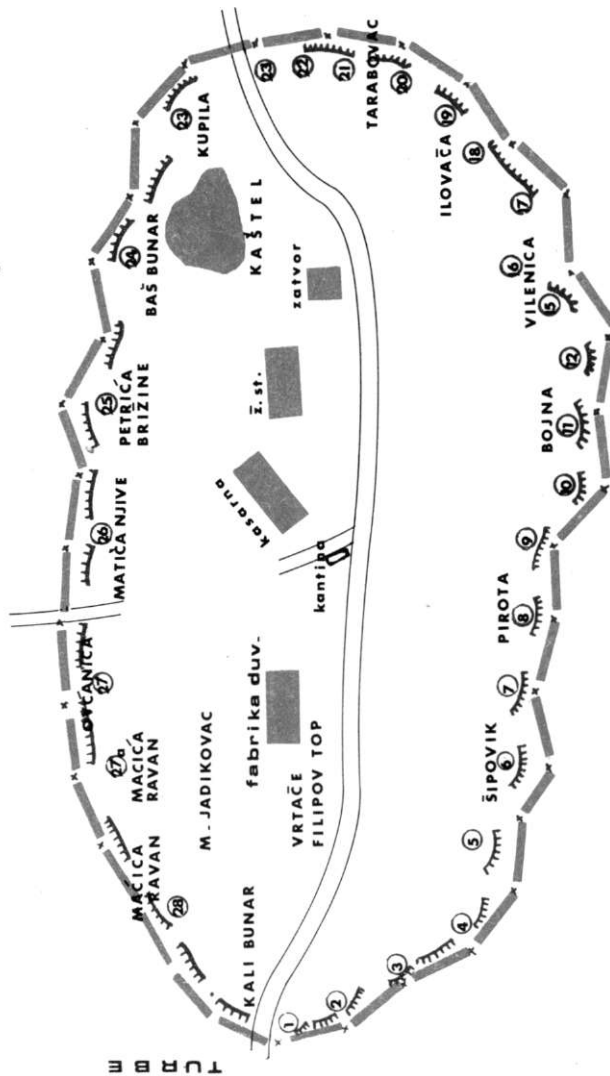
Odbrana neprijatelja bila je veoma dobro organizovana i preko Tarabovca, Ilovače, padina Vilenice do Bojne i dalje, takođe u sistemu kao i od Kali Bunara do iznad Baš Bunara. Međutim, zemljište na ovom odsjeku spoljne odbrane Travnika nije bilo toliko nepovoljno za naše snage kao ono od Kali Bunara do iznad Baš Bunara. Oko 11 bunkera na ovom odsjeku odbrane, zajedno sa preprekama, činilo je odbranu veoma jakom i našim snagama teškom za savlađivanje.

Odbrana Travnika na odsjeku od Kali Bunara preko Šipovika i Pirote prema Bojni imala je sve osobine kao i odbrana na drugim odsjecima, ali je poslije oslobođenja Travnika ostao utisak da neprijateljske snage koje su branile ovaj odsjek nisu bile onoliko uporne u odbrani svojih položaja u oktobru 1944. godine kao jedinice neprijatelja na ostalim odsjecima spoljne odbrane Travnika.

Kaštel — utvrđeni grad Travnika iz XV stoljeća.
Bio je oslonac odbrane Travnika. Poslije eksplozije
22. oktobra 1944. godine, posada Kaštela se predala

organizacija odbrane travnika
20. oktobra 1944 god

TRAVNIKA

Cjelokupna odbrana, od Baš Bunara preko Strana i Kupila do puta koji vodi od Viteza u Travnik, oslanjala se na Kaštel tvrđavu, koja je građena prije nego što su Turci okupirali Bosnu. Ova tvrđava je bila dobro pripremljena i zaposjednuta snagama za upornu odbranu. U tvrđavi su bile smještene i rezerve municije za više vrsta naoružanja, nešto eksploziva i drugih pirotehničkih sredstava.

Ovako organizovan sistem spoljne i unutrašnje odbrane Travnika počeo se izgrađivati još sredinom 1942. godine i sve intenzivnije je građen uporedo sa mogućnostima eventualnog napada naših snaga na Travnik i ostala uporišta neprijatelja oko njega. Mogućnost napada naših jedinica na Travnik porasla je naročito poslije dolaska Vrhovnog štaba NOV i druga Tita sa grupom proletherskih brigada u zapadnu Bosnu 1942. godine.¹⁰⁾

¹⁰⁾ Drug Tito je 22. juna 1942. godine izdao istorijsku Zapovijest za marš Prve i Druge proletherske, Treće sandžačke proletherske i Četvrte crnogorske proletherske brigade u Bosansku krajinu. Ove četiri proletherske brigade su noću, između 3. i 4. jula 1942. godine, izvršile najveću diverziju u NOR-u, na pruži Sarajevo — Mostar, od Hadžića do Konjica. U toku ove noći zauzeta je Bradina, Hadžići i Pazarić, kao i sve željezničke stanice na ovom dijelu pruge. Uništen je veći broj lokomotiva. Ubijeno 200, zarobljeno 250 ustaša i domobrana. Uništene sve instalacije na željezničkim stanicama, od Hadžića do Rame i porušen most kod Bradine. U toku 11. jula, Četvrta crnogorska brigada zauzela je Gornji Vakuf, a već 13. avgusta tri proletherske i Prva krajiška brigada napale su Kupres. Mrkonjić je oslobođen 24. avgusta. Noću, između 16. i 17. avgusta 1943. godine Prva proletherska divizija zauzela je Donji Vakuf. Tada je morala postaviti jaka obezbjeđenja prema Travniku. Od 22. do 24. avgusta 1943. godine Prva proletherska i Peta krajiška divizija vodile su žestoke borbe za oslobođenje Bugojna. Bugojno je tada zauzeto i odbijeni su svi protivnapadi neprijatelja od Travnika, Prozora i preko Makljenja. Dijelovi Prve proletherske divizije, noću 10. na 11. oktobra 1943. godine, zauzeli su Zenicu.

Kalendar važnijih događaja u NOR-u, strana 20, 21, 31, 32. i 33. Početkom septembra 1944. godine oslobođena teritorija u Jugoslaviji obuhvatala je oko 170.000 kvadratnih kilometara. Okupacione snage uspjele su da se održe samo u većim gradovima i oko važnijih komunikacija. Tada je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije imala šesnaest korpusa sa pedeset divizija, dvadeset brigada van sastava divizija i veliki broj partizanskih odreda i brojala je oko 400.000 boraca. Na oslobođenoj teritoriji postojao je izgrađen sistem

Mogućnosti napada naših snaga na Travnik štabovi neprijateljskih jedinica u Travniku pravilno su procjenjivani. Zbog toga su veoma ozbiljno pristupali organizovanju i jačanju svoje odbrane na daljim prilazima kao i neposredno ispred Travnika, a posebno u samom gradu.

Naredne, 1943. godine poslije dva napada na Travnik, u oktobru i novembru iste godine, koje je organizovala Prva proleteraska divizija, sistem odbrane Travnika se pokazao veoma efikasan. Njegovo usavršavanje se nastavilo, a u oktobru 1944. godine bio je za snage Četvrte i Desete krajiške udarne divizije najveći problem. Sistem odbrane Travnika i tada je veoma efikasno funkcionisao. Zbog toga su jedinice Petog korpusa u napadu na Travnik prve noći pretrpjele znatne gubitke, od kojih su neke imale veliki broj žrtava. Ali, -taj sistem odbrane Travnika ipak nije izdržao do kraja. Morao je konačno popucati pred udarima naših snaga druge noći i sljedećeg dana.

narodne vlasti od seoskih narodnooslobodilačkih odbora do AVNOJ-a, koje je još novembra 1943. godine preraslo u najviši organ zakonodavne i izvršne vlasti. Prema tome, ovako je stanje bilo u vrijeme izbijanja Crvene armije na našu granicu (6. septembra 1944. godine), oko 40 dana prije oslobodenja Travnika i Beograda.

Kalendar važnijih događaja u NOR-u, strana 46.

Operacije koje su preduzete po planu njemačke komande u decembru 1943. godine, u centralnom dijelu naše zemlje i trajale u nekoliko etapa, u toku januara i februara 1944. godine, predstavljaju jedan od težih perioda našeg NOR-a. Taj je period poznat pod imenom Šesta neprijateljska ofanziva. Nakon izvedenih akcija u Sandžaku, istočnoj Bosni, Dalmaciji i srednjem dijelu Hrvatske, ofanziva je prenijeta na srednju i zapadnu Bosnu, a zatim i u sjevernu Dalmaciju, uz to i u Liku, Gorski Kotar i Hrvatsko primorje. U okviru ovih borbenih dejstava sa linije: Derventa, Doboj, Zenica, Sarajevo, Jablanica, početkom januara 1944. godine, neprijateljske snage prešle su u napad. Na širem frontu, na pravcu Zenica—Travnik—Jajce nastupala je Sedma njemačka SS divizija »Princ Eugen«, koja se u izvršavanju svog zadatka oslanjala i na Travnički garnizon.

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 — 1945, strana 47, 50, 63. i 64.

TAKTIKA NEPRIJATELJA

Razvoj NOP-a u Travniku i oko njega, naročito u 1941. i 1942. godini, vršio se pod rukovodstvom Mjesnog komiteta KP, partijske organizacije u Travniku i progresivnih ljudi. Zbog toga su komunisti i napredni ljudi u Travniku, kao i u ostalim našim gradovima, zlostavljani na razne načine. Počelo je od hapšenja istaknutih komunista sa Abidom Lolićem i njegovim sprovođenjem u glavnjaču Kerestince do strijeljanja najvećeg broja komunista, skojevaca i omladinaca. Među njima je i grupa od 23 omladinca koji su početkom 1942. godine otišli iz Travnika u partizane i formirali Travničku partizansku četvu. Tako je Nijemcima ustašama i četnicima pošlo za rukom da, do polovine 1942. godine, likvidiraju najistaknutije komuniste i borce NOP-a Travnika i da tako nanesu neprocenjivu štetu ovom pokretu.

Međutim, neprijatelji nisu mogli uništiti razvoj NOP-a u travničkom kraju. On se širio kao dio NOP-a Bosne i Hercegovini, Jugoslavije i odigrao je značajnu ulogu i u vođenju borbi za konačno oslobođenje Travnika i ostalih mjesta, sve do doline rijeke Bosne, u toku 1944. godine. Pristalice NOP-a u Travniku su stalno shvatale potrebu proučavanja neprijatelja i prikupljanja podataka o njemu. Poznato je da su ovo, u toku NOR-a, bili stalni zadaci svih pripadnika NOP-a Jugoslavije.

O neprijatelju u Travniku ipak je ostalo nešto nejasno sve do konačnog oslobođenja Travnika. To nepoznato, neizučeno i nejasno, odnosilo se na taktiku neprijatelja u izvođenju pojedinih postupaka u toku i poslije prekida napada naših snaga, taktiku kojom se pažljivo koristio u odbrani Travnika i u odbijanju napada naših jedinica. O ovome su dobivena potrebna saznanja poslije zauzimanja Travnika.

Naime, odbrana Travnika u sva četiri napada naših snaga, vješto je upotrebljavala rovove, bunkere, prepreke, vatru, utvrđene i pripremljene zgrade za odbranu, kao i oružje, dobro postavljenu artiljeriju, minobacače i osvjetljavanje ispred položaja na spoljnoj odbrani i uspješno tučenje prostora kojim su se kretale naše snage. Sve su ove radnje vršene sa maksimalnim zalaganjima pripadnika neprijateljskih jedinica, najprije s ciljem da se izdrži silina udara u početku napada naših jedinica, na spoljnu odbranu na pojedinim pravcima napada i da se dobije u vremenu. Izdržati u toku noći napade naših jedinica, bilo je veoma značajno za neprijatelja. To je značilo odgadati rješenje borbe do svanivanja radi uočavanja ciljeva u rasporedu naših snaga koje su tučene artiljerijom i minobacačima. Neprijatelj je znao da naše snage napadaju noću radi toga da bi postigle iznenađenje, a time i psihološki efekat, te da bi izbjegle uspješno dejstvo protivničke artiljerije, minobacača i drugih sredstava i nadoknadili nedostatak veće tehnike u svojim jedinicama.

Poslije osujećivanja napada naših jedinica u toku noći, neprijateljske jedinice su ostajale na položajima koje su uspijevale održati, čekajući da oslabi budnost i borbena pripravnost naših jedinica i računajući na djelovanje zamora i uticaj nespavanja u toku napada. U isto vrijeme, neprijatelj je pristupao pregrupisavanju svojih snaga i sredstava za ofanzivna dejstva na pojedinim pravcima. U zoru, ili kada je svanjivalo, neprijatelj je obično prelazio u protivnapad sa jačim snagama, uz snažnu podršku artiljerije, minobacača i oklopnog voza, radi odbacivanja naših snaga, na onim mjestima na kojim bi se one uklinile.

Tako je neprijatelj postupao u odbrani Travnika u oktobru i novembru 1943. godine, kao i u septembru 1944. godine. Sve se ovo ponovilo i prve noći u napadu jedinica Četvrte i Desete krajiške udarne divizije u oktobru 1944. godine. Tada je neprijatelj u izvođenju protivnapada postigao izvjesne rezultate.

Ovo je bila veoma lukava taktika neprijatelja koja je, donekle, iznenadila naše snage. Sličnom taktikom u toku NOR-a neprijatelj se služio i u odbrani drugih naseljenih mjesta i gradova. Jedino noću, između 21. i 22. oktobra 1944. godine, ova taktika neprijatelja nije izdržala silinu udara i vatrenu moć jedinica Pe-

tog bosanskog udarnog korpusa. Tada su branioci Travnika, kao i drugih objekata u dolini rijeke Lašve, potpuno poraženi.

Odlučnost neprijateljskih jedinica da realizuju ovakvu taktiku u odbrani Travnika bila je, zaista, velika. Ustaške jedinice u Travniku bile su sastavljene od preživjelih ustaša iz Jajca, Donjeg Vakufa, Bugojna, Kupresa i drugih mjesta.

NAPADI NA TURBE^{*)}

U svim napadima na Travnik bilo je potrebno da naše snage obezbjede oslonac na Turbe. Napadi na Turbe uvijek su bili podređeni stvaranju uslova za organizovanje napada na Travnik. Prvog septembra 1943. godine, Štab Prve proleterske brigade izdao je naredenje potoinjenim jedinicama za ponovni napad na Turbe, jsošto ovo neprijateljsko uporište u prethodnom napadu nije bilo zauzeto. Tom prilikom Štab Prve proleterske brigade zaključio je da se, prema najnovijim obavještajnim podacima, u Turbetu nalazi oko 200 neprijateljskih vojnika, raspoređenih u bunkerima u rejonu Crkvine, u jugozapadnom dijelu Turbeta, te u bunkerima sjeverno od Turbeta i u zgaradama i Željezničkoj stanici. Osim pušaka i drugog naoružanja, neprijateljski vojnici bili su naoružani i sa 16 automatskih oružja, šest teških bacača. U slučaju potrebe štitio ih je i olkopni voz iz Travnika.

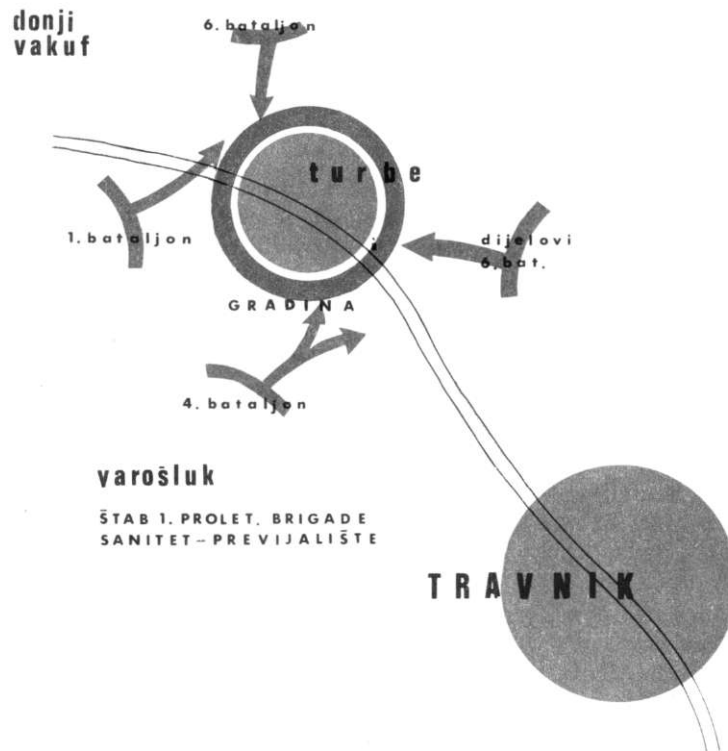
Štab Prve proleterske brigade rasporedio je svoje bataljone za napad na Turbe ovako:

— Šesti bataljon je dobio zadatak da napadne Turbe sa sjeverozapada i istoka, orijentišući dio svojih snaga za napad u zahvatu puta koji vodi od Travnika prema Turbetu, radi napada na Carinarnicu i Željezničku stanicu.

— Drugi bataljon dobio je zadatak da napada jugozapadno od Turbeta i da blokira, jednim dijelom svojih snaga, neprijateljska utvrđenja na Crkvini, a sa glavnim snagama da napada u pravcu centra Turbeta, prema Željezničkoj stanici.

^{*)} Zbornik, tom IV, knjiga 17, dokumenat broj 4, strana 13. Naredenje Štaba Prve proleterske brigade od 1. septembra 1943. godine za napad na Turbe.

**napad 1. proleterske brig.
na turbe
1. septembra 1943 god.**

— Prvi bataljon je upućen u napad u zahvatu puta Donji Vakuf — Turbe. Ovaj bataljon je uputio dio snaga u napad na bunkere sjeverno od Turbeta.

— Četvrti bataljon, sa dvije čete, trebalo je da izbije istočno od Gradine, u blizini Lovrića Brijega, sa zadatkom da spriječi eventualnu intervenciju neprijatelja iz Travnika prema Turbetu u toku napada. Sa jednom četom ovaj bataljon je trebao da izvrši napad na Turbe preko Gradine u pravcu Željezničke stanice.

Sanitetsko previjalište i Stab Prve proleTERSke brigade raspoređeni su u selo Varošluk.

Iako je napad Prve proleTERSke brigade bio dobro organizovan i sa dosta snaga, a bataljoni su se trudili da izvrše dobivene zadatke, Turbe nije zauzeto zbog dobro organizovane odbrane neprijatelja. Postignuti rezultati su bili veoma skromni. O ovom napadu Prve proleTERSke brigade, kao i o narednim napadima na Turbe, koje su branile jedinice Zagrebačke konjičke pukovnije u Bojnoj relaciji¹²⁾ ove pukovnije, pored ostalog, zapisano je da je noću, između 1. i 2. septembra 1943. godine, izvršen napad partizana na Turbe i da su saradnici obavještajne službe izvijestili da se za partizane poslije napada na Turbe u selu Čakići kuha hrana u sedam kazana. Na osnovu toga obavještajci Zagrebačke pukovnije zaključili su da se glavnina partizanskih snaga, poslije napada na Turbe, nalazi u ovom selu. Stoga je dato naređenje da artiljerija iz Travnika tuče selo Čakiće.

Novi napad na Turbe vršen je i sljedeće noći, tj. između 2. i 3. septembra 1943. godine. Tada je komandant Zagrebačke konjičke pukovnije zaključio da na ovoj prostoriji vrši napad Prva proleTERSka brigada, i to: Srbijanci, Crnogorci i Janjani i da napadači imaju dosta automata, puškomitraljeza, mitraljeza, minobacača i jednu protivtenkovsku pušku. Komandant Zagrebačke konjičke pukovnije je ustanovio da je za vrijeme napada Prve proleTERSke brigade na Turbe zarobljen jedan njegov pod-

¹²⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 35, dokumanat broj 200, strana 847. Bojna relacija zapovjedništva Zagrebačke konjičke pukovnije, od 5. oktobra 1943. godine, o dejstvima pukovnije u rejonu Travnika u septembru 1943. godine.

oficir, da je jedan teško ranjen, te da je ranjeno pet i nestalo osam domobrana.

Zbog napada na Turbe 3. septembra 1943. godine oko tri sata ujutru upućen je oklopni voz iz Doca, sa jednim vodom vojnika iz Prvog bataljona 369. grenadirskog puka 369. legionarske »Vražije divizije«. On je, na petom kilometru od Travnika prema Turbetu, naišao na minu koja je eksplodirala ispod jednog vagona. Vagon i naoružanje u njemu su znatno oštećeni. Poginula su dva domobrana, a dva su teško ranjena.

Noću, između 15. i 16. septembra 1943. godine, takođe je izvršen napad na Turbe sa dva bataljona Prve krajiške udarne brigade.¹³⁾ Jedan bataljon ove brigade bio je u zasjedi na komunikaciji Travnik — Turbe, a jedan je vršio demonstrativni napad s južne strane na Travnik. U vezi sa ovom akcijom, jedan bataljon Četvrte krajiške udarne brigade rušio je komunikaciju između Viteza i Travnika. Dakle, u zaštiti napada na Turbe i u demonstrativnim napadima na Travnik i na komunikaciju Vitez — Travnik angažovano je mnogo više snaga od onih koje su direktno napadale na Turbe.

Zauzimanje Turbeta bilo je važno i zbog toga što je postojala mogućnost da se posada Turbeta od oko 250 domobrana iz Prvog konjičkog sklopa Zagrebačke konjičke pukovnije preda našim snagama.

Akcija je organizovana prema planu Štaba Pete krajiške udarne divizije, koji je održavao vezu sa jednim domobranskim satnikom. On je javljao da želi preći partizanima i prevesti cijelu svoju satniju čim mu se pruži prilika.

Sa početkom napada na Turbe, počela je i intervencija neprijatelja iz Travnika, koju je dočekao bataljon Prve krajiške udarne brigade. Prije intervencije neprijatelja iz Travnika, on je porušio put i željezničku prugu između Travnika i Turbeta i iz zasjede odbio intervenciju neprijatelja iz Travnika.

^{B)} Zbornik, tom IV, knjiga 17, dokumenat broj 98, strana 228. Izvještaj Štaba Pete krajiške divizije od 17. septembra 1943. godine, Vrhovnom štabu NOV i POJ o situaciji i akcijama oko Travnika i Turbeta.

Prilikom organizacije napada na Turbe, međutim, nije se znalo da je oklopni voz 15. septembra naveče stigao u Turbe iz Doca, ili iz Travnika i da je u plan odbrane Turbeta bio uključen i oklopni voz. Kada je počeo napad naših bataljona na Turbe, koji je, prije svega, bio sračunat na predaju satnije domobrana našim snagama, neprijatelj je počeo da djeluje iz oklopnog voza. Posada Turbeta pružala je snažan otpor. Nije bilo nikakvih znakova o predaji satnije domobrana. Nisu postojali ni izgledi za naš uspjeh u ovoj akciji. Zbog toga su se bataljoni Prve krajiške udarne brigade sa osam ranjenih boraca povukli iz napada na Turbe, ujutru, 16. septembra 1943. godine.

Bataljon Prve krajiške udarne brigade, koji je vršio demonstrativni napad na Travnik, uspio je iznenaditi neprijatelja istovremenim napadom u pravcu šest bunkera koje su branili legionari i domobrani. Grupe bombaša su uspjele istjerati neprijatelja iz četiri bunkera i nanijeti mu gubitke. Ove bunkere su poslije žestoke borbe zauzeli naši borci. U ovom napadu zarobljeno je 17 domobrana, među kojima i dva podoficira. Zaplijenjen je puškomitraljez, 15 pušaka, 40 bombi, ručni bacač i 54 mine za ručni bacač.

U Bojnoj relaciji Zagrebačke konjičke pukovnije, pored stalnih prepada i napada na Turbe, zabilježen je i napad partizana na Turbe. Napad je izveden između 20. i 21. septembra 1943. godine i to sa svih strana sa oko 600 boraca i velikim brojem automatskog oružja. Tom prilikom, pored ostalih, poginuo je i pričuvni zastavnik Jakić Đuro. Napad na Turbe ponovljen je i noću između 21. i 22. septembra 1943. godine. Poslije ovog žestokog napada naših snaga upućen je oklopni voz iz Travnika za Turbe sa poslugom i talijanskim zarobljenicima. Voz je naišao na minu na trećem kilometru idući od Travnika prema Turbetu. Tom prilikom dva vagona su znatno oštećena. Odmah poslije eksplozije mine partizani su otvorili vatru iz zasjede. Tu su poginula dva domobrana, jedan željezničar, sedam legionara i devet talijanskih zarobljenika — ukupno 19, a ranjeno je 10 lica. Nestala su tri domobrana, sedam legionara i 52 talijanska zarobljenika*— ukupno 62, zapisano je u Bojnoj relaciji.

Međutim, ovo je bila mnogo zamašnija akcija nego što bi se to moglo vidjeti u Bojnoj relaciji Zagrebačke konjičke pukov-

nije. Zasedu su postavila dva bataljona Prve krajiške udarne brigade sa jednom četom iz Četvrte krajiške udarne brigade. Tada je voz potpuno uništen, a većina neprijateljskih vojnika je poginula, dok su preživjeli, uglavnom, zarobljeni. U vozu je bilo oko 100 Talijana, koji su, kao zarobljenici poslije kapitulacije Italije, bili fizički radnici šumskog preduzeća u Turbetu, a stanovali su u Travniku. Od njih oko 100, koliko ih je bilo u vozu, zarobljeno je 80. Zaplijenjena su dva teška mitraljeza, dva puškomitraljeza »Šarca«, četiri mašinke, tri pištolja i 8.000 metaka za puške. Uništena su dva teška mitraljeza i protivtenkovski top, koji su bili ugrađeni u oklopni voz. Osim Talijana, zarobljeno je i osam domobrana ili legionara, a oko 70 ih je poginulo. Naši gubici su bili: tri mrtva i tri ranjena.¹⁴⁾

Poslije 22. septembra neprijateljske snage u Turbetu bile su napadane ili uznemiravane gotovo svake noći do kraja septembra 1943. godine. O tome je dosta panično javljao pukovnik Miroslav Šlaher (Schlachter), naglašavajući da Zagrebačka konjička pukovnija nije popunjena praktično, nego samo na papirima, te da joj naročito nedostaju podoficiri. I bilo je tako, jer dosta podoficira koji su bili raspoređeni u ovu jedinicu nije se javljalo na dužnost. Oni su izbjegavali da dođu na dužnost u Travnik, iako nisu znali u kakvoj se situaciji nalazio ovaj grad i njegova okolina.¹⁵⁾

O prelasku pripadnika oružanih snaga NDH na stranu partizana vlasti NDH i vojne komande i štabovi nisu govorili otvoreno. Ovakve podatke su, u prvom redu saopštavali redarstveni organi. Tako je predstavnik Ministarstva redarstvenih organa (u Zborniku dokumenata NOR-a govori se o Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH), 1. septembra 1943. godine obavijestio Ministarstvo oružanih snaga NDH »da su 18. avgusta, naveće,

¹⁴⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 17, dokumenat broj 149, strana 348. Izvod iz Operacionog dnevnika Pete krajiške udarne divizije, o akcijama i pokretima jedinica u septembru 1943. godine na prostoru Travnik, Visoko i Sarajevo.

¹⁵⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 35, dokument broj 200, strana 856. Bojna relacija Zapovjedništva Zagrebačke konjičke pukovnije, od 5. oktobra 1943. godine, o dejstvima pukovnije u rejonu Travnik u septembru 1943.

kada su partizani prvi put napali Turbe, prešli na stranu partizana dva natporučnika i jedan poručnik, sa 40 domobrana, te da su se priključili Iliji Slavničju, koji ih je dočekao u Karauli, u jednom selu, gdje ih je počastio jelom i pićem.¹⁶⁾

I general Prohaska, komandant Trećeg zbornog područja, konstatovao je, u jednom dokumentu za mjesec septembar 1943. godine, da je na području Zagrebačke konjičke pukovnije, 18. septembra 1943. godine, poslije manjeg napada na Turbe, nestalo iz Turbeta natiponučnika Smigmator Juraja i narednika liječnika šumanovac dr Zvonimira i sa njima još 12 domobrana.¹⁷⁾

Tako je u toku septembra mjeseca 1943. godine situacija u Turbetu i oko njega bila veoma burna. Ali, ni početak oktobra 1943. godine nije donio nikakvo poboljšanje situacije za posadu Turbeta, Travnika i drugih snaga u neprijateljskim uporištima u dolini rijeke Lašve, od Travnika do Busovače. Zbog toga je bilo odlučeno da se posade iz Turbeta i Travnika povuku u druge garnizone, vjerovatno u Zenicu i Busovaču. Izvršeno je, međutim, samo povlačenje neprijateljskih snaga iz Turbeta u Travnik, u kojem je posada Turbeta (u prvoj polovini oktobra) zadržana.

O neprijateljevom napuštanju Turbeta 14. oktobra 1943. godine, Štab Desete krajiške udarne divizije obavijestio je Štab Petog bosanskog udarnog korpusa. U ovom obavještenju se kaže da je neprijatelj odnio sa sobom svu vojnu opremu, te da je u Turbe ušla Sedma krajiška brigada i našla 4.000 kilograma soli i četiri bureta nafte.¹⁸⁾ Sudeći prema ovim podacima, tačan datum povlačenja neprijatelja iz Turbeta je 10. oktobar 1943. godine. Toga dana posada Turbeta je stigla u Travnik kada je i posada Travnika, takođe, imala naredenje da se povuče iz ovog gar-

¹⁶⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 17, dokumenat broj 167, strana 390. Izvještaj Ministarstva unutrašnjih poslova NDH od 1. septembra 1943. godine o napadu jedinica NOV na Travnik, Dolac, Vitez i Turbe.

¹⁷⁾ Zbornik, Tom IV, knjiga 17, dokumenat broj 225, strana 547. Opšta bojna relacija Trećeg zbornog područja za mjesec septembar 1943. godine.

¹⁸⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 18, dokumenat broj 65, strana 161. Izvještaj Štaba Desete krajiške udarne divizije od 14. oktobra 1943. godine Štabu Petog korpusa o dejstvima i oslobodenju Turbeta.

nizona, što nije izvršeno. Povod za povlačenje snaga iz Travnika i Turbeta, bio je napad Treće krajiške proleterske brigade na Zenicu, noću između 9. i 10. oktobra 1943. godine. Tako je stalan pritisak naših jedinica na Turbe prisilio neprijatelja da napusti ovo mjesto.

Milan Ćup, komandant 7. KNOU brigade narodni heroj, poginuo u NOR-u, treći s lijeva u desno, sa drugovima i drugaricama iz Sedme brigade

DEMONSTRATIVNI NAPADI

Demonstrativni napadi naših snaga na Fabriku šibica u Docu i na jedan dio bunkera na jugozapadnoj strani Travnika vršeni su noću između 6. i 7. septembra 1943. godine. Ovi su napadi imali glavni zadatak da se neprijateljske snage iznuravaju i iscrpljuju. U odbrani bunkera oko Travnika na jugozapadnoj strani, kao i u odbrani Fabrike šibica u Docu, veoma važnu ulogu odigralo je dejstvo artiljerije iz Travnika i upotreba oklopnog voza koji se u toku napada naših snaga zatekao kod Fabrike šibica u Docu. Poslije ovog napada, neprijatelj je preduzeo mjere pretraživanja terena na kojem je pretpostavljao da se nalaze naše snage.¹⁹⁾

Već sedmog septembra 1943. godine ujutru upućena je satnija žandarmerije NDH iz Travnika, zajedno sa snagama njemačke specijalne policije, radi pretraživanja zemljišta između bunkera na istočnoj i jugoistočnoj strani Travnika i oko Fabrike šibica u Docu. Ovaj prostor obuhvatao je sela Kmetići, Vakuf i Grahovnik, koja se nalaze južno od Travnika. Sve do 10 časova ove snage, nisu stupile u kontakt sa našim snagama.

Kada su naše snage izvršile snažan napad na posade neprijateljskih bunkera na istočnoj strani Travnika, 9. septembra 1943. godine, u 21 čas, posade u bunkerima broj 17 i 18 napustile su ove bunkere. Oko 25 domobrana, sa oružjem, opremom i municijom i puškomitraljezima predalo se našim snagama. Samo je jedan od domobrana uhvaćen prilikom pokušaja da pobjegne

¹⁹⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 35, dokumenat broj 200, strana 847. Bojna relacija zapovjedništva Zagrebačke konjičke pukovnije od 5. oktobra 1943. godine, o dejstvima pukovnije u rejonu Travnika u septembru 1943. godine.

na našu stranu. Zbog prelaska ovih domobrana na našu stranu, bunkere broj 17 i 18 zaposjela je za odbranu njemačka policija.²⁰⁾

Do kraja septembra 1943. godine, takođe je bilo više napada i na Travnik, sa ograničenim ciljem, tako da je i neprijatelj u Travniku stalno iznuravan.

U toku noći, između 27. i 28. septembra 1943. godine, dvije čete, jednog bataljona iz Prve krajiške brigade, postavile su zasjedu na komunikaciji Travnik — Han Bila i nagaznu minu na pruzi. Oko sedam časova 28. septembra u zasjedu je naišao putnički voz sa civilima i sa dva vagona Nijemaca, domobrana i policajaca. Zasjedu kao i minu na željezničkoj pruzi su postavile naše jedinice. Jednovremeno sa eksplozijom mine počelo je dejstvo naše zasjede. U toj borbi poginulo je 40 neprijateljskih vojnika i starješina, među kojima sedam viših oficira i 15 njemačkih policajaca. Od eksplozije je uništeno i oružje jednog dijela poginulih neprijateljskih vojnika i starješina.²¹⁾

Zbog ove zasjede i gubitaka neprijatelj je odmah intervenisao iz Travnika. Pošto je on bio nadmoćniji, naše snage su se morale povući.

O ovoj akciji Štab Zagrebačke konjičke pukovnije je zapisao da je voz naišao na minu jedan kilometar zapadno od Željezničke stanice Han-Bila i da je, tom prilikom, uništen jedan vagon, te da se među mrtvima nalazi pet domobrana, dva pripadnika njemačke policije i četiri civila, da su preostala lica partizani odveli sa sobom, i da je na istom mjestu pokidana telefonska linija i stubovi. Zbog ovoga je na mjesto udesa putničkog voza upućen oklopni voz radi osiguranja opravke željezničke pruge i

²⁰⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 17, dokumenat broj 98, strana 228. Izvještaj Štaba Pete krajiške udarne divizije od 17. septembra 1943. godine Vrhovnom štabu NOV i POJ, o situaciji i akcijama oko Kaknja, Travnika i Turbeta. Isto, dokumenat broj 149, strana 348. Izvod iz Operacijskog dnevnika Pete krajiške udarne divizije o akcijama i pokretima jedinica u toku septembra 1943. godine na prostori Travnika.

²¹⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 17, dokumenat broj 149, strana 348. Izvod iz Operacijskog dnevnika Pete krajiške udarne divizije. Knjiga 35, dokumenat broj 200, strana 847. Bojna relacija zapovjedništva Zagrebačke konjičke pukovnije od 5. oktobra 1943. godine.

telefonskih linija. Takođe je zabilježeno da su partizani ponovo napali na neke bunkere na istočnoj strani Travnika i na Fabriku šibica u Docu, snagama od oko 150 ljudi, i sa 20 automatskih oruđa.²²⁾

²²⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 35, dokumenat broj 200, strana 855. Bojna relacija zapovjedništva Zagrebačke konjičke pukovnije od 5. oktobra 1943. godine o dejstvima pukovnije u septembru u rejonu Travnika.

NAPADI NA ZENICU I LAŠVU

Neprijatelj je želio da što racionalnije iskoristi svoje snage, a naročito oklopne vozove za obavljanje saobraćaja na prugama i komunikacijama koje je držao u dolini rijeke Bosne i Lašve. U vezi s tim, saopšteno je Štabu Zagrebačke konjičke pukovnije da se oklopni voz »Travnik« po naređenju Štaba Trećeg zbornog područja u Sarajevu, koji saobraća na relaciji Travnik — Lašva, od 7. oktobra potčinjava Štabu 369. grenadirskog puka, ali ovaj oklapni voz, u slučaju taktičkih potreba, može iskoristiti i Štab Zagrebačke konjičke pukovnije.²³⁾

Reorganizovanje upotrebe oklopnih vozova od Štaba Trećeg gorskog područja bilo je u vezi sa sve težom situacijom oko Travnika i Zenice, kao i oko pojedinih objekata u dolini rijeke Lašve. Tako je 10. oktobra 1943. godine Štab župske oblasti u Sarajevu konstatovao da su veoma ugrožene posade u Turbetu i Travniku, te da sa zapada i juga prema Travniku nastupaju jake partizanske snage. U isto vrijeme je saznao da je izvršen napad sa jakim partizanskim snagama na Zenicu i da je kod Kaznionice u Zenici oklopni voz »Zenica« naišao na minu. Takođe je javljeno da je zauzeta Lašva i da partizanske snage napadaju na Busovaču. Sa velikim strahom Štab Trećeg gorskog područja je primio vijest da se od Rostova prema Travniku, preko sela Rankovići, kreće oko 2.000 partizana sa sedam tenkova i pet velikih topova, te da i na drugim pravcima partizani nastupaju prema Travniku sa tenkovima i topovima. Na osnovu ovako kritične situacije oko Turbeta i Travnika, dok je trajao napad na Zenicu,

Zbornik, tom IV, knjiga 18, dokumenat broj 188, strana 476. Uputstvo Štaba Trećeg gorskog područja od 7. oktobra 1943. godine, o rasporedu i upotrebi oklopnih vozova.

Upotreba oklopnih vozova prema planu **Trećeg** gorskog područja

Oklopni vlak	Posadno mjesto	Osigurava prugu
Z. oklopni vlak Lisac (Fuchs)	Pod lugovi	Šarajevo—Visoko (uklj.)
Z. oklopni vlak Vuk (Wolf)	Stambulčić	Sarajevo—Stambulčić
2. oklopni vlak Ris (Luchs)	Konjic	Sarajevo—Rama (uklj.)
Pom. oklopni vlak Bistrica	Breza	Podlugovi—Breza
Pom. oklopni vlak Neretva	Jablajica	Rama (isklj.)—Mostar (isklj.)
Pom. oklopni vlak Zenica I	Zenica	Zenica (uklj.)—3 km. z. od Begov Hana
Pom. oklopni vlak Zenica II	Lašva	Lašva (uklj.)—Zenica (isklj.)
Zelj. oki. vlak Lav (Löwe)	Kakanj	Lašva (isklj.)—Visoko (isklj.)
Zelj. oki. vlak Tigar (Tiger)	Zepče	3 km. z. od Begov Hana—Zavidovići (uklj.)
Zelj. oki. vlak Panter (Panther)	Maglaj	Zavidovići (isklj.)—Rječice (uklj.)
Pom. oki. vlak Travnik	Travnik	Lašva (uklj.)—Travnik

2.— Posade za vlakove imaju biti:

- za oklopne vlakove Ris, Vuk i Lisac: 3 sat oki vlakova
- za oklopni vlak Neretva: 2. gorska pukovnija,
- za oklopni vlak Bistrica: Niemci,
- za oklopne vlakove Zenica I. i II.: XVII. želj. str. bojna.
- za oklopne vlakove Lav, Tigar i Panter: Niemci.

3. — *Podređeni su:*

- oklopni vlak Lisac: preko 3. sati oklopljenih vlakova za povjedništvo III. Z. P.,
- oklopni vlakovi Vuk: oružn. vodu „Garažde“ u Palama,
- oklopni vlakovi Ris i Neretva- 2 gor. pukovnijski,

upućeno je naređenje posadama u Turbetu i Travniku, da se povuku iz ovih garnizona. Istoga dana posada iz Turbeta stigla je u Travnik a iz Travnika su se izvukle sve njemačke jedinice. U Travniku su se još zadržale ostale snage Travničkog i Turbet-skog garnizona.²⁴⁾

Štab Prvog proleterskog korpusa je budno pratio razvoj situacije na travničkom i zeničkom području i o tome obavještavao Vrhovni štab NOV i POJ. U vezi s tim i u vezi sa planovima za izvođenje vojnih akcija na ovom području, Vrhovni štab NOV i POJ je 8. oktobra 1943. godine, privremeno potčinio Desetu krajišku udarnu diviziju Štabu Prve proleterske divizije. Na ovaj način, Vrhovni štab NOV i POJ pristupio je objedinjavanju komandovanja snagama na travničkom i zeničkom području. Na osnovu toga, već 10. oktobra objedinjeno je dejstvo Treće krajiške proleterske udarne brigade iz sastava Prve proleterske divizije, i Devete krajiške udarne brigade iz sastava Desete krajiške udarne divizije. Treća krajiška je izvršila napad na Zenicu, a Deveta krajiška je napala Lašvu i Busovaču. Željezničku stanicu Lašvu Deveta brigada je zauzela na juriš. Neprijatelj se nije ni snašao, a već je imao 10 mrtvih i 20 zarobljenih. Zaplijenjeno 18 pušaka, puškomitraljez i 12.000 metaka za puške, va-gon vojne odjeće, od čega je bilo oko 200 pari odijela.²⁵⁾

O napadu Treće krajiške proleterske brigade na Zenicu u noći između 10. i 11. oktobra 1943. godine, komanda Pete oružničke pukovnije javila je da je ovaj napad počeo 10. oktobra u 20 časova sa svih strana; da su u to vrijeme bile u Zenici dvije čete Nijemaca, dijelovi 12. željezničke bojne, dijelovi 369. grenadirskog puka, žandarmi i neke druge snage, te da su se žandarmi odmah povukli u njemačku kasarnu. Prema podacima

²⁴⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 18, dokumenat broj 192, strana 487. Izvještaj Župske redarstvene oblasti u Sarajevu od 11. oktobra 1943. godine, o aktivnosti jedinica NOV u dolinama rijeke Bosne i Lašve.

²⁵⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 18, dokumenat broj 38, strana 94. Naređenje Štaba Prve proleterske divizije od 8. oktobra 1943. godine Štabu Desete krajiške udarne divizije o izbijanju na komunikaciju Lašva — Zenica. Dokumentat broj 52, strana 129 — Izvještaj Štaba Desete krajiške udarne divizije od 11. oktobra 1943. godine, Štabu Prve proleterske divizije o zauzimanju Lašve.

ove žandarmerijske ustanove, partizani su, poslije ulaksa u Zenicu, najprije zapalili Željezničku stanicu, pa onda bivšu zgradu Sokolskog doma. Prije paljenja zgrade Sokolskog doma, u njemu su partizani zarobili 14 domobrana. U Rudniku su uniš-

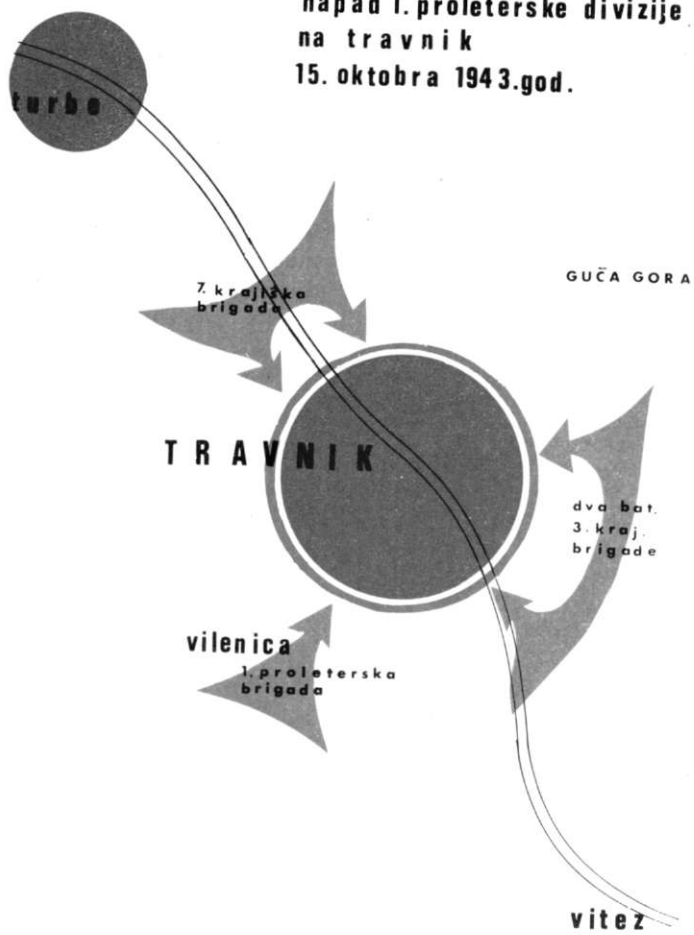
Drugovi iz Treće krajiške proleterske brigade. Stoje, s lijeva na desno: Ahmet Kulenović, delegat voda, Đuran Kovačević, narodni heroj, komandant bataljona, Petar Grbić, komandir čete, Dušan Kerkez, zamjenik političkog komesara bataljona. Kleči, Mile Labus, zamjenik političkog komesara čete

tili dizalicu koja je pripadala jami »Barbara«. Ova dizalica je bila visoka 14 metara. Uništeni su i izvori električne energije. Prije ulaska partizana u Zenicu, Nijemci su uništili tri vagona eksploziva. Od velike eksplozije prilikom uništavanja ovog eksploziva, popucala su stakla na prozorima u Zenici. Zbog kvarova u Željezari, proizvodnja je bila obustavljena na duže vrijeme.²⁶⁾

U razvoju borbenih dejstava Treće i Devete brigade oko Zenice, Lašve i Busovače, neprijateljske snage izuzimajući Nijemce, se nisu izvlačile iz Travnika iako su imale naređenje, nego su se pripremale za dalju odbranu u Travniku, uz pomoć koja im je pružana vazdušnim putem i osloncem na objekte koji su se još držali u dolini rijeke Lašve. Zbog toga, našim snagama nije preostajalo ništa drugo nego da pristupe organizaciji napada i na neprijateljske snage u Travniku.

²⁶⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 18, dokumenat broj 196, strana 493. Izvještaj zapovjedništva Pete oružničke pukovnije od 14. oktobra 1943. godine, o napadu jedinica NOV Jugoslavije na Zenicu noću, između 10. i 11. oktobra 1943. godine.

**napad 1. proleterske divizije
na travnik
15. oktobra 1943.god.**

NAPADI NA TRAVNIK²⁷⁾)

Sredinom oktobra 1943. godine, poslije kapitulacije Italije i povratka Prve proleterske divizije iz Dalmacije, oslobođenja Livna, Kupresa i borbi na široj teritoriji Travnika, Zenice i u dolini rijeke Lašve, Prva proleterska divizija, sa ostalim našim jedinicama i svojom novom borbenom tehnikom, među kojom su bili tenkovi, izvodila je stalno ofanzivna dejstva. U sklopu tih dejstva pristupila je i organizaciji napada na Travnik, sredinom oktobra 1943. godine. Ovo je bio prvi napad širih razmjera na Travnik u cilju njegovog zauzimanja i prenošenja borbenih dejstava u dolinu rijeke Bosne.

U Zapovijesti od 14. oktobra 1943. godine Štab Prve proleterske divizije naredio je početak napada na Travnik u 20 časova, 15. oktobra. Tom prilikom zaključio je da se u Travniku nalazi Prvi i Treći sklop Zagrebačke konjičke pukovnije, koji je imao oko 1.200 domobrana — pripadnika Kupreške i Bugojanske ustaške bojne — oko 450 ustaša i oko 240 pripadnika njemačkih policijskih snaga. Ukupno, bilo je to oko 2.000 ljudi, sa pet brdskih i dva protivtenkovska topa, nekoliko minobacača sa oklopnim vozom. Istaknuto je da se oko Travnika nalaze izgrađeni bunker, ograđeni bodljikavom žicom i da je posljednjih dana počelo postavljanje minskih polja na prolazima između pojedinih bunkera.

Štab Prve proleterske divizije odlučio je da napad na Travnik izvrši sa svojim jedinicama i sa Sedmom i Devetom krajiš-

²⁷⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 18, dokumenat broj 64, strana 157. Zapovijest Štaba Prve proleterske divizije od 14. oktobra 1943. godine za napad na Travnik.

kom udarnom brigadom Desete udarne divizije, te da postavi jaka obezbjeđenja na pravcima od Zenice i Busovače.

Za direktan napad na Travnik određena je Prva proleterska brigada, Treća krajiška proleterska brigada sa dva bataljona i Sedma krajiška brigada. Raspored ovih jedinica za napad na Travnik bio je sljedeći:

— U južnu kolonu određena je Prva proleterska brigada, tenkovska grupa i brdska baterija topova. Ukupno, pet bataljona, dva tenka i tri brdska topa. Zadatak ove kolone bio je da izvrši napad na Travnik s juga, opštim pravcem preko padina Vilenice, naslanjajući lijevo i desno krilo na dolinu rijeke Lašve.

— U istočnu kolonu određena su dva bataljona Treće krajiške proleterske brigade, sa zadatkom da izvrše napad na Travnik sa istoka, duž komunikacije Vitez — Travnik i Guča Gora — Travnik, u zoni: dolina rijeke Lašve i padine Gornje Čatrnje (put Bukovica — Travnik).

— U zapadnu kolonu određena je Sedma krajiška brigada, tenkovska grupa i artiljerijska grupa. Ukupno četiri bataljona, jedan tenk, jedan minobacač, jedan bacač plamena, jedna dalekometna haubica i dvije poljske haubice.

Svim kolonama postavljen je zadatak da energičnim dejstvom, još u toku noći, likvidiraju Travnički garnizon. U slučaju da pojedina uporišta ostanu nezauzeta u toku noći, trebalo je nastaviti borbu za njihovu likvidaciju u toku dana — 16. oktobra. Teška oruđa trebalo je iskoristiti za zauzimanje takvih uporišta.

Artiljerijska oruđa pojedinih kolona dobila su zadatak da od 18 do 18,15 časova dejstvuju kraćom paljbom na ciljeve u svom sektoru. Tom prilikom trebalo je iznaći i sigurne elemente za paljbu prije i u toku napada. U vremenu od 19,30 do 20,15 časova naredeno je da se dejstvuje sve jaćom paljbom i da ona bude najintenzivnija u vrijeme početka napada. Poslije 20,15'časova trebao je prenijeti vatru artiljerije i tući osmotrenu artiljeriju i uporišta neprijatelja u gradu — zgradu Pošte i ciljeve zapadno od Vojne kasarne.

Predviđeno je da se tenkovi ne isturaju za pravljenje breša u neprijateljskoj odbrani, nego za proširivanje prodora koji će se

obezbijediti dejstvom jurišnih grupa i artiljerijskih oruda. Tenkove je valjalo pažljivo upotrijebiti u toku razbijanja neprijatelja, dok on bude odstupao nakon poraza u Travniku.

Deveta krajiška udarna brigada određena je za sprečavanje intervencije neprijatelja od Zenice, preko Busovače prema Travniku kao i da aktivno djeluje na komunikaciju Han-Kumpanija — Busovača. U vezi sa ovim, Prvi bataljon Devete krajiške udarne brigade je, u toku noći, između 15. i 16. oktobra 1943. godine, prešao put Kiseljak — Busovača i produžio prema selu Osojnici. Drugi bataljon je u toku 16. oktobra stigao u Kruščioi i zaposjeo položaje u Lupnicama. Treći bataljon ove brigade zauzeo je položaje na liniji: Jazvine — Krnjača.²⁸⁾

Dva bataljona Treće krajiške proleTERSKE brigade, bataljon »Garibaldi«, formiran od italijanskih vojnika koji su prišli NOV poslije kapitulacije Italije, i Prvi bataljon Travničkog partizanskog odreda, obrazovali su taktičku grupu na sektoru: Han-Bila, Večerska, Han - Kumpanija, Zenica, radi zatvaranja pravaca koji vode od Han-Kumpanije i Zenice prema Travniku, kao i radi aktivnog dejstva na neprijatelja, ukoliko bi se on pojavio u ovom rejonu.²⁹⁾

Zbog eventualne intervencije neprijatelja od Zenice i Busovače, bilo je predviđeno da se u Travniku zadrže samo dva bataljona Prve proleTERSKE brigade, a sve ostale jedinice da izađu iz grada poslije njegovog zauzimanja, i to: Prvi bataljon Prve proleTERSKE brigade na prostoriju čifutski Han, Han - Bila, Jardo; Treća krajiška proleTERSKA brigada na prostoriju: Osojnica, Stranjani, Lupac; Sedma krajiška brigada na prostoriju: Tolovići, Počulica, Čajdraš; Deveta krajiška udarna brigada na prostoriju: Lašva, Busovača, Kiseljak, sa osnovnim zadatkom sprečavanja prodora neprijatelja prema Travniku.

²⁸⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 18, dokumenat broj 158, strana 376. Izvještaj Štaba Devete krajiške brigade Štabu Desete krajiške divizije o akcijama od 14. do 28. oktobra 1943. godine.

²⁹⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 18, dokumenat broj 64, strana 157. Zapovijest Štaba Prve proleTERSKE divizije od 14. oktobra 1943. godine za napad na Travnik.

Predviđeno je da se Štab Prve proleterske divizije u toku borbe kreće na pravcu: Margetići, Isakovići, Pribilovići, Budišići, Slimena i padine Vilenice.³⁰⁾

Zauzimanje Travnika u ono vrijeme bilo je značajno zbog oduzimanja neprijatelju važne osnovice za preduzimanje ofanzivnih dejstava prema našoj slobodnoj teritoriji i obezbjeđenje povoljnih uslova našim snagama za ofanzivna dejstva na neprijateljske garnizone i saobraćaj u dolini rijeke Bosne, koja je tada za neprijatelja bila najvažnija saobraćajnica u Bosni. Zauzimanjem Travnika, povezala bi se slobodna teritorija zapadne i srednje Bosne sa istočnom Bosnom. Stvorili bi se povoljni uslovi za mobilizaciju ljudi u NOV i uslovi za šire uključivanje naroda travničkog kraja u akcije NOP-a.

Pored vojnih jedinica, u Travniku su bile i značajne ustanove neprijatelja i vojni štabovi, kao što su: Štab Zagrebačke konjičke pukovnije, Komanda žandarmerijskog krila Travnik, Župska redarstvena oblast Travnik, Kotarska oblast Travnik, Komanda žandarmerijskog voda, njemačko Odjeljenje—E. K—2 Travnik i Ustaški stožer.

Žandarmerijska stanica u Travniku pratila je napad naših snaga i zapisala da su one oko 21 čas, 15. oktobra 1943. godine, sa jugoistočne strane prodrle kroz spoljnu odbranu Travnika i počele uspješno opkoljavati bunkere, ali da su tom prilikom trpile velike gubitke od artiljerije, minobacača i minskih polja posebno u borbi oko bunkera. Zbog toga su se naše snage, oko četiri časa 16. oktobra morale povlačiti sa pravaca na kojima su bile prodrle u odbrambene položaje oko Travnika. Žandarmi su zapisali da su Nijemci iz protivtenkovskih topova uspjeli odbiti napade naših tenkova, talijanske proizvodnje, koji su napadali sa pravaca Turbeta i Rankovića. Zapisi u neprijateljskim dokumentima govore samo o 35 poginulih i ranjenih lica među kojima je bilo i nekoliko civila.³¹⁾

30) Isto.

31) Zbornik, tom IV, knjiga 18, dokumenat broj 198, strana 497. Izvještaj oružničke postaje Travnik od 18. oktobra 1943. godine o napadu jedinica NOV na Travnik i Dolac.

U ovom napadu na Travnik, od početka pa tokom cijele noći, borba je bila veoma žestoka. Neprijatelj se uporno branio.

Do četiri časa ujutro 16. oktobra jedan dio spoljne odbrane neprijatelja bio je savladan naročito na pravcu Prve proleterske brigade i na pojedinim mjestima na pravcu napada Sedme krajiške brigade. Tada se neprijatelj povukao u centar grada i za odbranu je imao Vojnu kasarnu, svoj glavni oslonac.

Likvidacija neprijateljskih uporišta na spoljnoj odbrani na pravcu napada Sedme krajiške brigade bila je vrlo teška. Neprijatelj je davao žestok otpor vatrom iz mitraljeza i minobacača, a, pored toga, ispred bunkera su bila postavljena minska polja. Zna se da je sedam mina eksplodiralo u minskim poljima prilikom napada boraca Sedme brigade na bunkere. Neprijateljski protivtenkovski top je oštetiio jedan naš tenk dejstvom iz neposredne blizine. Vozač tenka je poginuo, a nišandžija na mitraljezu izvukao se iz tenka ranjen i došao u sastav naših boraca, gdje mu je ukazana prva ljekarska pomoć. Poslije toga tenk je zarobio neprijatelj. U toku ove borbe Sedma krajiška brigada imala je 22 ranjena borca, od kojih je ubrzo poslije ranjavanja pet umrlo.³²⁾

Magla je bila veoma gusta. Ona je otežavala komandovanje i sadejstvo jedinica u borbi. Naročito je onemogućavala precizno gađanje artiljerije. Protivtenkovski topovi nisu imali dovoljno municije i nisu bili efikasni u gađanju ciljeva. Teških minobacača u sastavu naših jedinica bilo je veoma malo. Savlađivanje minskih polja išlo je teško i sporo. Između Sedme krajiške brigade i bataljona Treće krajiške proleterske brigade u toku napada na Travnik, noću, između 15. i 16. oktobra 1943. godine nije bilo veze.³³⁾

Štab Prve proleterske divizije u toku saslušavanja zarobljenih neprijateljskih vojnika i procjenom ostalih obavještajnih podataka je došao do zaključka da su neprijatelju u Travniku i u dolini rijeke Lašve, sa padom mraka 15. oktobra počela stizati pojačanja.

³²⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 18, dokumenat broj 87, strana 224. Izvještaj Štaba Sedme krajiške udarne brigade od 16. oktobra 1943. godine Štabu Prve proleterske divizije o napadu na Travnik.

³³⁾ Isto.

Prvo se mislilo da je prema Travniku upućeno iz Sarajeva više od 15 tenkova i preko 250 kamiona sa vojnicima i da je dio ovih snaga stigao i u koloni se zaustavio na putu pored kasarne. Prema podacima koje je Štabu Prve proleterske divizije dostavila Treća krajiška brigada, u koloni koja je upućena u pomoć Travničkom garnizonu, nije bilo toliko snaga, nego mnogo manje. Prije 15 časova, 16. oktobra, Štab Prve proleterske divizije je konačno zaključio da su u Travnik stigla tri tenka, nekoliko artiljerijskih oruđa i oko 1.000 vojnika, iz »Vražije divizije« i da je neprijatelj, pojačao svoje snage u uporištima: Busovača, Han-Kumpanija, Divjak, Han - Bila i Dolac i da je, zbog toga, potrebno obustaviti dalji napad na Travnik i napraviti pogodan raspored jedinica Prve proleterske i Desete krajiške udarne divizije. Postojala je mogućnost da se neprijateljske snage koncentrišu u dolini rijeke Lašve i u Travniku, radi preduzimanja ofanzive prema Jajcu. U tom slučaju, borbe za zauzimanje Travnika ne bi bile toliko važne koliko sprečavanje neprijatelja da proдре prema Jajcu i ugrozi naše pozicije u njemu.³⁴⁾

U duhu nove situacije, Sedma krajiška brigada je dobila zadatak da zatvori pravac od Travnika prema Tubetu i Donjem Vakufu. Prva proleterska brigada zatvorila je pravce prema jugu i obrazovala divizijsku rezervu na tom pravcu. Treća krajiška proleterska brigada dobila je zadatak da vrši ofanzivna dejstva na komunikaciju između Han - Kumpanije i Han-Bile te da kontroliše saobraćaj između Han-Bile i Travnika. Deveta krajiška brigada angažovana je za ofanzivna dejstva na komunikaciju između Han - Kumpanija — Busovača, Busovača — Lašva i Busovača — Kiseljak a prema mogućnosti, da razvija ofanzivna dejstva i na komunikaciji Busovača — Zenica. Prvi bataljon Travničkog odreda ostao je u sastavu Treće krajiške proleterske brigade, Drugi bataljon ovog odreda pod komandom Devete krajiške brigade. Bataljon »Garibaldi« ostao je pod komandom Prve proleterske brigade. Tenkovi i artiljerija su ostali u sastavu brigada kod kojih su bili u toku napada na Travnik, noću, između 15. i 16. oktobra 1943. godine.³⁵⁾

³⁴⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 18, dokumenat broj 82, strana 216. Naredenje Staba Prve proleterske divizije od 16. oktobra 1943. godine potčinjenim jedinicama, o obustavljanju daljeg napada na Travnik i zauzimanju novog rasporeda oko Travnika.

Isto.

Tako je, zbog pomoći koju je neprijatelj dobio u rejonu Travnika i u dolini rijeke Lašve, Štab Prve proleterske divizije odustao od daljeg napada na Travnik. Ali, Travnik je i dalje ostao opkoljen našim snagama sa svih strana. O jačini pomoći koju je Travnik dobio teško je suditi i poslije zaključaka Štaba Prve proleterske divizije, jer u izvještaju Župske redarstvene oblasti u Sarajevu stoji da je u »pomoć« Travniku upućena satnija »Vražije legije«. U toku narednih dana, poslije obustavljanja napada na Travnik, neprijatelj je u dolini rijeke Lašve uspio uspostaviti saobraćaj.³⁶⁾

NAPAD NA TRAVNIK NOVEMBRA 1943.

Bez obzira na neuspjeh naših snaga u napadu na Travnik sredinom oktobra 1943. godine, ofanzivna dejstva koja je preduzimao neprijatelj naše snage su sve do kraja novembra iste godine opkoljavale i stalno napadale neprijatelja u Travniku. Već u toku noći, između 3. i 4. i noću, između 7. i 8. novembra 1943. godine, naše snage su izvodile demonstrativne napade na Travnik, Han-Bilu i Vitez.

Neprijatelj je, međutim, 13. novembra, poslije ulaska u Fojnicu, preduzeo nastupanje i prema selu Rankovići i Rostovu. U toku 14. novembra izbio je u Sebešić i Rostovo. Nastupanje su izvršili dijelovi 369. »Vražije divizije«, snagama jačine oko 1.500 vojnika, snabdjeveni brdskim transportom i opremom. Takođe se jedan bataljon neprijateljskih vojnika prebacio padinama Vlašić Plane do sela Vlasojevići — Đelilovac — Potkraj i nakon toga ušao u Turbe. Tim su dva bataljona Sedme krajiške brigade koja su se nalazila u Turbetu bila iznenađena. Zbog toga su se morali povući južno od puta Turbe — Komar. Pošto je posluga kod protivtenkovskog topa bila nezaštićena, izvadila je zatvarač i napustila top pod pritiskom neprijatelja. Tako su bataljoni Sedme brigade izgubili top. Sljedećeg dana neprijatelj je produžio napad i uspio je izbiti na Komar, na kojem je bio zadržan sve do pripreme protivnapada naših snaga. Pored jedi-

³⁶⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 18, dokumenat broj 212, strana 535. Izvještaj Župske redarstvene oblasti u Travniku od 31. oktobra 1943. godine o situaciji na području Visoko, Zenica, Fojnica i Travnik.

nica Sedme brigade u protivnapadu je učestvovao i Treći bataljon Prve proletherske brigade i neprijatelj se vratio nazad. Napadajući Turbe, neprijatelj je bio preduzeo i napad prema Vilenici, kojim je rukovodio njemački general — lajtnant Fric Najhold, komandant 369. »Vražije divizije«. Sa njim je bio i domobranski general Prohaska.³⁷⁾

Već 18. novembra naše snage su uspjele protjerati neprijatelja iz Turbeta i zaposjesti ga. Odbijeni su napadi i prema padinama Vilenice. Poslije toga neprijatelj se ponovo grupisao u Travniku. Već u toku 25. novembra 1943. godine, neprijateljska obavještajna služba otkriva prikupljanje naših snaga. Štab Trećeg gorskog područja iz Sarajeva javio je da se od Bugojna prema Travniku kreću jake snage Prvog proletherskog korpusa i da su njegovi dijelovi prikupljeni u rejonu sela Rankovića.³⁸⁾

U toku 27. novembra Glavnostožerni ured je konstatovao da je situacija u rejonu Travnika „i dalje veoma zaoštrena. To je ponovio i 28. novembra, dodajući da partizani dovlače nove snage za napad na Travnik.³⁹⁾

Tako je i bilo. Još 18. novembra 1943. godine, Štab Prvog proletherskog korpusa naredio je štabovima svojih divizija da vrše što snažniji pritisak na Travnički garnizon. Tom prilikom Štab Prvog proletherskog korpusa saopštio je da su dvije bojne 369. »Vražije divizije« sa tri tenka i troja borna kola angažovane na travničkom sektoru, te da su ove snage 15. novembra vršile napad prema selu Rankovići. Ove bojne su pripadale 369. grenadirskom puku, čiji je štab bio u Zenici od ljeta 1943. do marta 1944. godine. Prema potrebi, jedinice ovog puka su dejstvovale

³⁷⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 19, dokumenat broj 86, strana 296. Izvještaj Štaba Prve proletherske divizije od 20. novembra 1943. godine, Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama sa neprijateljskim snagama na sektoru Rostovo, Sebešić, Turbe.

³⁸⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 19, dokumenat broj 166, strana 524. Dnevni izvještaj Glavnostožernog ureda oružanih snaga NDH od 25. novembra 1943. godine o situaciji u Bosni.

³⁹⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 19, dokumenat broj 169, strana 542. Izvještaj Glavnostožernog ureda NDH od 27. novembra 1943. godine i broj 170, strana 544. Izvještaj istog ureda od 28. novembra 1943. godine o situaciji u Bosni.

i van Zenice. Dijelovi ovih bojni vršili su napad u pravcu Turbeta i pokušali prodrijeti prema Donjem Vakufu. Štab Prvog korpusa obavijestio je štabove divizija da, poslije dolaska Šeste ličke divizije u dolini rijeke Vrbasa, predstoji razvoj širih ofanzivnih dejstava na sektoru Travnika, Busovače i Fojnice. Zbog toga je ponovo bilo potrebno blokirati Travnik.⁴⁰⁾

Prva proleterska divizija sa prostorije: Oborci, Komar, Karaula, Božikovac, prema zadatku Štaba Prvog proleterskog korpusa, trebalo je da po svaku cijenu osigura pravac Travnik — Donji Vakuf, da dejstvuje prema Travniku sa istoka na prostoru: Guča Gora, Brajkovići prema Zenici. Napadi na Travnik bili su demonstrativni. Deseta divizija takođe je imala zadatak da obezbijedi užu blokadu Travnika i da vrši demonstrativne napade na njega. U rezervi štaba Prvog proleterskog korpusa, na prostoriji Donji Vakuf — Bugojno, zadržana je Šesta lička divizija.⁴¹⁾

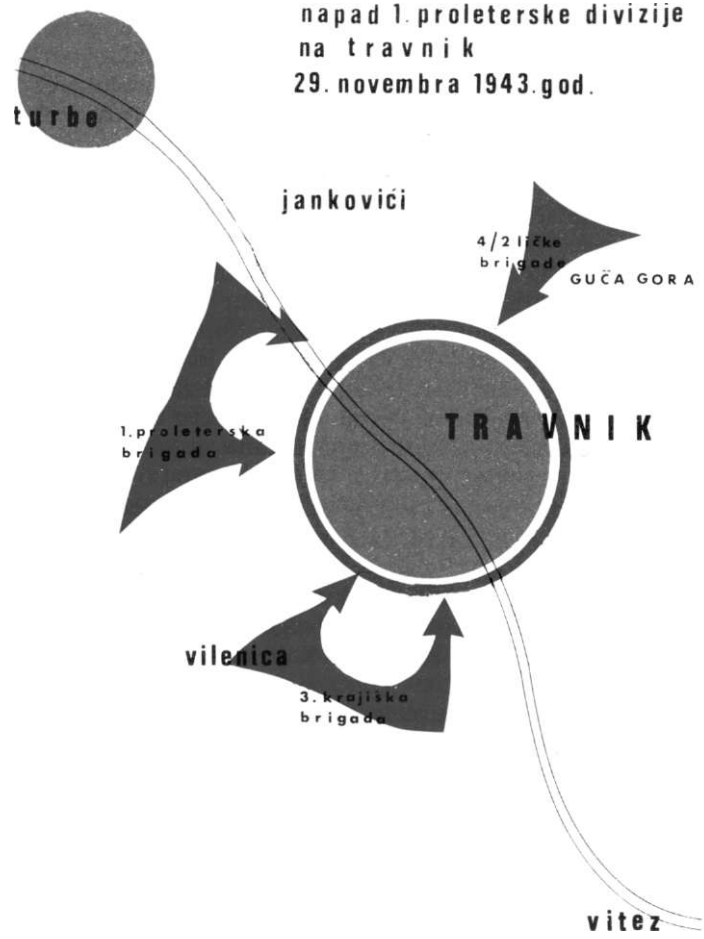
Štab Prve proleterske divizije je u svojoj Zapovijesti za napad na Travnik izdatoj u 11 časova, 29. novembra 1943. godine, saopštio da je zadatak divizije, kojoj je pridata i Druga lička brigada, zauzimanje Travnika i likvidacija Travničkog garnizona. Šesta lička divizija sa svoje dvije brigade i Devetom krajiškom je dobila zadatak da zatvori pravce koji od Sarajeva i Zenice vode prema Travniku i da na njima dejstvuje ofanzivno. Osnovni cilj dejstva snaga Prvog proleterskog korpusa bio je predupređivanje ofanzivnih dejstava neprijatelja na oslobođenu teritoriju. Zbog preduzimanja takvih dejstava neprijatelj je vršio potrebna pregrupisavanja.⁴²⁾

Zbornik, tom IV, knjiga 19, dokumenat broj 77, strana 270. Naredba Štaba Prvog proleterskog korpusa štabovima potčinjenih jedinica od 18. novembra 1943. godine, o vršenju jačeg pritiska na Travnik.

⁴¹⁾ Isto.

⁴²⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 19, dokument broj 132, strana 416. Zapovijest Štaba Prve proleterske divizije od 29. novembra 1943. godine potčinjenim jedinicama za napad na Travnik i knjiga 20, dokumenat broj 19, strana 62. Izvještaj Štaba Prve proleterske divizije od 4. decembra 1943. godine Štabu Prvog proleterskog korpusa o napadu na Travnik.

napad 1. proleterske divizije
na travnik
29. novembra 1943. god.

Prema podacima prikupljenim u toku napada na Travnik, u Travničkom garnizonu prilikom napada naših snaga, bilo je oko 2.500 neprijateljskih vojnika koji su pripadali Zagrebačkoj konjičkoj pukovniji (sa tri sklopa), oko 1.200 domobrana, jedan bataljon iz 369. grenadirskog puka 369. »Vražije divizije«, oko 600 legionara, Kupreška ustaška bojna i policija, oko 450 ustaša i policajaca, njemačke policijske snage, oko 200 ljudi i poljska žandarmerija, sa oko 100 ljudi.⁴³⁾

Početak napada na Travnik određen je u 21 čas 29. novembra 1943. godine. Za direktan napad na Travnik određena je Prva i Treća proleterska brigada i Četvrti bataljon Druge ličke brigade. U neposrednu rezervu određena je Druga lička brigada, bez Četvrtog bataljona, u opštu rezervu Trinaesta proleterska brigada »Rade Končar«.⁴⁴⁾

U zapadnu kolonu određena je Prva proleterska brigada pod komandom Bože Božovića sa ukupno četiri bataljona, tri protivtenkovska topa. Ova brigada imala je zadatak da napadne Travnik komunikacijom od Turbeta prema Travniku, u zoni: selo Pulac, Vučje Jame, Bojna i južne padine Vlašić planine i da zauzme Vojnu kasarnu, a zatim i preostala uporišta u gradu.⁴⁵⁾

U južnu kolonu određena je Treća krajiška brigada pod komandom Vlade Bajića sa ukupno pet bataljona i jednim protivtenkovskim topom. Brigada je imala zadatak da Travnik napadne s juga, u zoni doline rijeke Lašve i sela Pulac, Vučje Jame, Bojna, te da što brže upadne u njegov centar radi razbijanja sistema neprijateljske odbrane u gradu i sadejstva Prvoj proleterskoj brigadi u zauzimanju Vojne kasarne. Ova brigada je trebalo da uputi svoju udarnu grupu u grad, ne čekajući čišćenje neprijateljskih uporišta na desnoj obali rijeke Lašve.⁴⁶⁾

⁴³⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 20, dokumenat broj 19, strana 62. Izvještaj Štaba Prve proleterske divizije od 4. decembra 1943. godine Štabu Prvog proleterskog korpusa o napadu na Travnik.

⁴⁴⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 19, dokumenat broj 132, strana 416. Zapovijest Štaba Prve proleterske divizije za napad na Travnik potčinjenim jedinicama od 29. novembra 1943. godine.

⁴⁵⁾ Isto.

«) Isto.

Vlado Bajić, komandant Treće krajiške proleterske brigade. Sada general-pukovnik i narodni heroj

U sjevernu kolonu određen je Četvrti bataljon Druge ličke brigade, pod komandom Miče Obradovića, sa zadatkom da djeluje sa sjevera pravcem: Konjska, Bukovica, u zoni: Gornja Čatrnja i rijeka Lašva prema centru Travnika, radi učesća u likvidaciji uporišta, osiguravajući se od napada iz rejona Guče Gore.⁴⁷⁾

Osim ovih jedinica, angažovano je pod komandom Alekseja Gavrilčenkina šest baterija artiljerije, četiri kalibra 75 mm, dvije sa topovima 65 mm, da podržavaju jedinice u napadu na Travnik.

U neposrednoj rezervi zadržana su tri bataljona Druge ličke brigade, pod komandom Dušana Dotlića i to u rejonu: Bačvice, Turbe, Sečevo, Potkraj. Oni su bili u punoj spremnosti da brzo intervenišu prema potrebi.

U opštoj rezervi, na prostoriji: Oborci — Komar zadržana je Trinaesta proleterska brigada »Rade Končar«, pod komandom Milana žeželja. Ukupno je, dakle, u rezervi bilo pet bataljona.

Bilo je predviđeno da se sve jedinice, poslije zauzimanja Travnika, upute prema dolini rijeke Lašve i dolini rijeke Bosne na položaje, zbog sprečavanja eventualne intervencije neprijatelja.

Štab prve proleterske brigade uputio je svoje bataljone 30. novembra poslije podne u nove rejone rasporeda, i to: Treći bataljon u selo Pulac, Drugi bataljon u selo Bačvice, Prvi bataljon u selo Paklarevo, Šesti u selo Sečevo i Runiče. Bataljoni su dobili zadatak da preduzmu što detaljnije izviđanje pravaca koji vode prema Travniku, kao i o neprijateljskim položajima i rasporedu snaga neprijatelja na njima.⁴⁸⁾

Prema Zapovijesti štaba Druge ličke brigade, Četvrti bataljon ove brigade krenuo je iz Turbeta preko Vlašića za selo Bukovicu 29. novembra u 7 časova, odakle je, sa istočne strane,

⁴⁷⁾ Isto.

⁴⁸⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 19, dokumenat broj 135, strana 425. Naredenje Štaba Prve proleterske brigade od 29. novembra 1943. godine za smjenu jedinica Druge ličke brigade na položajima Paklarevo, Bačvice, Pulac.

napadao na Travnik. Prvi bataljon ove brigade je premješten u selo Varošluk. Drugi bataljon je ostao i dalje u selu Bačvicama, dok je Treći bataljon ostao u ranijem rasporedu.⁴⁹⁾

U vezi s ovim napadom na Travnik, bila su usklađena i dejstva Trećeg bosanskog korpusa u istočnoj Bosni, Desete krajiške divizije na komunikaciji Sarajevo — Mostar, jedanaeste krajiške divizije na komunikaciji Bosanski Brod — Maglaj.

Garnizon u Travniku bio je potpuno odsječen od ostalih neprijateljskih snaga. Naše jedinice predviđene za napad na Travnik, imale su, uglavnom, povoljne položaje i druge uslove za izvršenje dobivenih zadataka. I pored toga, napad nije uspio, štaviše, u toku napada, noću između 29. i 30. novembra 1943. godine, nisu bili stvoreni ni uslovi da bi se napad mogao nastaviti u toku dana 30. novembra. Na sektoru Prve proleterske brigade bila su zauzeta svega tri bunkera, koji su uporno branjeni vatrom pješadijskog naružanja i minobacačima. Nagazne mine i žičana ograda spriječili su prilaz naših jedinica bunkerima.⁵⁰⁾

Dva bataljona Treće krajiške proleterske brigade, koja su ušla u minirana polja, pretrpjeli su velike gubitke i poslije toga se nisu mogli snaći i dovoljno aktivirati u napadu. Prvi bataljon Prve proleterske brigade uspio se probiti kroz spoljnu odbranu neprijatelja između bunkera i ući u grad, ali je bio dočekan snažnim protivnapadom, zbog čega se morao povlačiti. U ovom napadu izbačeno je iz stroja Prve proleterske brigade oko 79 boraca, od kojih su 22 bila mrtva.⁵¹⁾

U toku napada Prvoj proleterskoj brigadi predalo se 10 domobrana koji nisu pružali nikakav otpor. Među njima su bili jedan podoficir i jedan domobranski oficir. Tada je primijećen

⁴⁹⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 19, dokumenat broj 136, strana 427. Zapovijest Štaba Druge ličke brigade od 29. novembra 1943. godine štabovima bataljona u vezi napada na Travnik.

Zbornik, tom IV, knjiga 19, dokumenat broj 132, strana 416. Zapovijest Štaba Prve proleterske divizije od 29. novembra 1943. godine potčinjenim jedinicama za napad na Travnik.

⁵¹⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 20, dokumenat broj 19, strana 62. Izvještaj Štaba Prve proleterske divizije od 4. decembra 1943. godine Štabu Prvog proleterskog korpusa o napadu na Travnik.

nedostatak jačih artiljerijskih oruđa i minobacača potrebnih za rušenje bunkera i čišćenje minskih polja.⁵²⁾

Po izbijanju Treće krajiške proleTERSke brigade (29. novembra) na prostoriju: Djakovići-Kasapovići oko 14 časova vršene su pripreme za napad na Travnik. Samo su jedinice na lijevom krilu prešle u napad do 21 čas. Na desnom krilu napad je počeo 30 minuta kasnije. Zbog toga je u početku napad snaga Treće krajiške proleTERSke brigade bio slabiji. Kasnije se razvila žestoka borba na pravcima napada bataljona Treće krajiške proleTERSke brigade. Drugi bataljon se poslije izbijanja u selo Guvno, našao pred minskim poljima. Juriš Četvrtog bataljona na Fabriku šibica u Doou nije uspio. Samo su se dijelovi Petog bataljona uspjeli probiti kroz spojnu odbranu Travnika između pojedinih bunkera, koje je neprijatelj povratio protivnapadom.

Oko 6 časova, 30. novembra, Treća krajiška brigada se povukla iz napada na Travnik na liniju: Djakovići, Kasapovići, Isakovdci, Stojakovići. Do tada je imala ukupno 33 borca izbačena iz stroja, od kojih 9 mrtvih, 20 ranjenih i 4 nestala borca. Među poginulim, bili su komandir Prve čete Četvrtog bataljona, potporučnik Branko Damjanović i politički komesar Prve čete Trećeg bataljona Petar Kačar.⁵³⁾

Prva proleTERSka brigada, takođe, je zakasnila 15 minuta sa početkom napada. Bunkere broj 6, 7 i 9 zauzeo je uz velike napore i žrtve Treći bataljon ove brigade. Poslije izvedenih protivnapada neprijatelj je dovlačio pojačanja u bunkere na spoljnoj odbrani Travnika, na pravcu napada Prve proleTERSke brigade.

Ujutru, 30. novembra, jedinice Prve proleTERSke brigade su se povukle iz napada na Travnik i zaposjele položaje na oko 500 do 700 metara ispred linije spoljne odbrane Travnika. Štab ove

⁵²⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 20, dokumenat broj 10, strana 35. Izvještaj Štaba Prve proleTERSke brigade od 2. decembra 1943. godine, Štabu Prve proleTERSke divizije o napadu na Travnik.

⁵³⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 20, dokumenat broj 11, strana 37. Izvještaj Štaba Treće proleTERSke brigade Štabu Prve proleTERSke divizije od 2. decembra 1943. godine o napadu na Travnik.

Milan Zorić, Garača, narodni heroj,
učesnik u borbama za Travnik, poginuo na Sremskom Frontu

brigade je konstatovao da je Travnik imao veoma jaku i savremenu odbranu.⁵⁴⁾

Na pravcu napada Četvrtog bataljona Druge ličke brigade, neprijatelj nije davao jak otpor. Prva i Druga četa su, sa svojim pojačanjima, kretale u streljačkom stroju. U prvom naletu su zauzele prve rovove i jedan bunker. Prvi razlog što su dalje nadržale prema centru grada je taj što nisu mogle uspostaviti vezu sa jedinicama Treće krajiške proleterske brigade. Treća četa ovog bataljona je uhvatila u Gučoj Gori dva naoružana žandarma. U svanuće i ovaj bataljon se povukao iz napada.⁵⁵⁾

Za vrijeme napada na Travnik Prva lička brigada Šeste ličke divizije imala je zadatak da likvidira neprijatelja na Željezničkoj stanici i mostu u Han-Biloj i da onemogući izvlačenje neprijatelja iz Travnika prema selu Rankovići i Zenici. U sastavu ove brigade bila su četiri bataljona, 67 puškomitraljeza, 12 teških mitraljeza, 12 lakih minobacača, 3 teška minobacača, 1 protivtenkovski top 47 mm i 2 protivtenkovske puške. Ukupno 1.139 boraca i rukovodilaca. Prvi bataljon ove brigade je upućen da likvidira neprijatelja na mostu u Han-Biloj, Drugi bataljon je zatvarao pravac Travnik — Rankovići. Treći bataljon je bio u rezervi u selu Kruščica, Četvrti bataljon je zatvarao pravac Travnik — Zenica preko Brajkovića. Prvom bataljonu je bila pridodata prateća četa.⁵⁶⁾

Napad na most u Han-Biloj i Biloj, Prvi bataljon je izvršio tek oko 5 časova ujutru 30. novembra. Most je branilo oko 80 neprijateljskih vojnika. Dvije čete su napadale sa sjeverne strane, jedna s južne, a jedna četa je bila u rezervi Štaba bataljona. Borbu je podržavao teški minobacač i protivtenkovski top. Međutim, oko 7 časova iz Travnika je u Han-Bilu stigao oklopni

⁵⁴⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 20, dokumenat broj 10, strana 35. Izvještaj Štaba Prve proleterske brigade od 2. decembra 1943. godine Štabu Prve proleterske divizije o napadu na Travnik.

⁵⁵⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 20, dokumenat broj 23, strana 75. Izvještaj Štaba Druge ličke brigade Štabu Šeste ličke divizije o napadu na Travnik od 30. novembra 1943. godine.

⁵⁶⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 20, dokumenat broj 30, strana 93. Izvještaj Prve Prve ličke brigade Štabu Šeste ličke divizije o borbama na sektoru Han-Bila od 29. novembra do 3. decembra 1943. godine.

voz, koji je sa svojim naoružanjem otvorio vatru po snagama Prvog bataljona. Neprijateljska artiljerija, koja je tušla iz Travnika, oštetila je teški minobacač. Nakon 30 minuta neprijatelj je ukrcao u voz svoju posadu u Biloj i odvezao je u Travnik.⁵⁷⁾

Pošto napad na Travnik nije uspio, nisu stvoreni uslovi da se on nastavi sutradan, a neprijatelj je u toku 30. novembra intervenisao sa dijelovima 369. grenadriskog puka iz Zenice. Štab Prve proleterske divizije je naredio 30. novembra 1943. godine u 14 časova obustavu napada na Travnik i novi raspored Prve, Treće i Trinaeste brigade, kao i Druge brigade Šeste ličke divizije. Prema ovom naredenju, Druga lička brigada je upućena u rejon sela Rankovići, Bučići i Gornja Večerska, zbog bočnog dejstva prema komunikaciji: Travnik — Bila — Divjak i hvatanje veze sa Štabom Šeste ličke divizije, radi ponovnog ulaska u njen sastav.

Prva proleterska divizija imala je zadatak da zatvori pravac od Turbeta prema Donjem Vakufu i Jajcu. U okviru ovog zadatka, Prva proleterska brigada postavljena je u rejon: Paklarevo — Varošluk — Mudrike, radi zatvaranja pravca od Zenice prema Travniku i Turbetu. Treća krajiška proleterska brigada zatvarala je pravac prema Donjem Vakufu i Zijametu. Trinaesta proleterska brigada ostavljena je u rezervi na prostoriji: Oborci, Komar, Goleš, da interveniše na pravcu Travnik — Donji Vakuf.⁵⁸⁾

Treća lička brigada Šeste ličke divizije, u 7,15 časova, 30. novembra, sukobila se sa snagama 369. grenadirskog puka »Vražije divizije«, koje su napadale na lijevo krilo Treće ličke brigade. Slabije snage neprijatelja su odbijene još u početku napada, ali je ovaj u borbu uveo nove snage, koje su došle iz Zenice. Tako se razvila borba na cijelom frontu odbrane Treće ličke brigade. Neprijatelj je uspio zauzeti kotu 736, a na lijevom krilu je prisilio snage Treće brigade na odstupanja. Treća bri-

⁵⁷⁾ Isto.

⁵⁸⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 19, dokumenat broj 138, strana 430. Naredenje štaba Prve proleterske divizije od 30. novembra 1943. godine potčinjenim jedinicama za posjedanje položaja na liniji: Potkraj, Varošluk, Kasapovići, Komar i sprečavanje prodora neprijateljskih jedinica u dolinu Vrbasa.

gada uspjela je organizovati protivnapad, u toku kojeg se neprijatelj morao povući u Zenicu. Tom prilikom poginuo je Banjeglav Iso, zamjenik komandira čete. Takođe je poginuo još jedan borac, a dva su ranjena. Poslije pogibije zamjenika komandira, puškomitraljez su zarobili neprijateljski vojnici. U ovoj borbi se istakao Ilija Rašeta, zamjenik komandanta Trećeg bataljona i borci Korica Đuro, Knežević Mićo i Jakšić Milan.⁵⁹⁾

NAPAD NA TRAVNIK KRAJEM SEPTEMBRA 1944.

Još od ranije neke vojnike i starješine Zagrebačke konjičke pukovnije privlačio je NOP. Bili su ovo pojedinci i grupe, koji su, prema vojnim zakonima, morali služiti vojsku, pa i u Konjičkoj pukovniji, u kojoj su sve više saznavali za poraze nje-mačkih snaga u borbama sa jedinicama Crvene armije, kao i za poraze okupatorskih snaga i domaćih izdajnika u borbama sa jedinicama NOV Jugoslavije. Raslo je saznanje da se pripadnici Zagrebačke konjičke pukovnije nalaze u sastavu snaga koje će izgubiti rat i biti potučene na bojnim poljima. Većina pripadnika Zagrebačke konjičke pukovnije nije pravila zvjerstva nad stanovništvom.

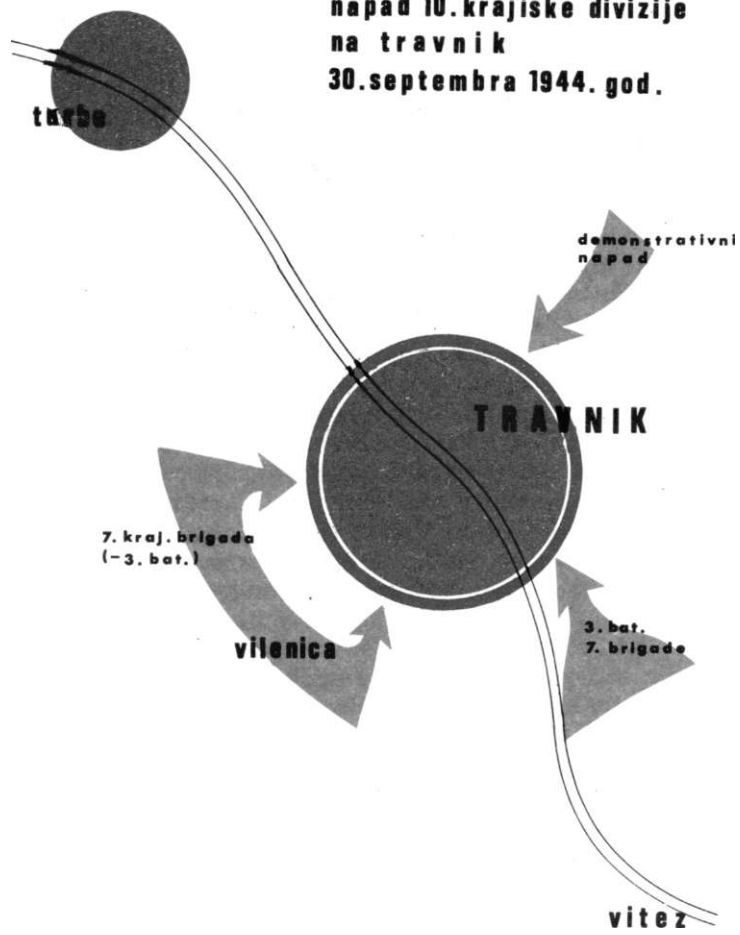
Ima znakova koji pokazuju da su pojedinci i grupe vojnika i starješina iz Zagrebačke konjičke pukovnije i prije septembra 1944. godine gubili povjerenje u ustašku državu, kao i u svoju budućnost u sastavu Konjičke pukovnije. Prvih dana septembra 1944. godine grupa od 18 oficira sa oko 250 vojnika napustila je redove Zagrebačke konjičke pukovnije i otišla u jedinice Desete krajiške udarne divizije, sa svojom cjelokupnom vojnom opremom i naoružanjem. Tu je bilo minobacača, mitraljeza i puškomitraljeza.⁶⁰⁾

Kapetan Kumf sa još dva oficira i 270 vojnika iz sastava Zagrebačke konjičke pukovnije bio je na obezbjeđenju u Gor-

⁵⁹⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 19, dokument broj 143, strana 454. Izvještaj štaba Treće ličke brigade Štabu Seste ličke divizije o borbama na prostoru Busovače, Lašve i Han-Bile od 27. do 30. novembra 1943. godine.

⁶⁰⁾ J. Zeljković: Krajiška artiljerija u bici za Travnik, izdanje Muzeja u Travniku, strana 12 i 13.

**napad 10. krajiške divizije
na travnik
30. septembra 1944. god.**

njem Vakufu. Kao potajni simpatizer NOP-a povezo se sa jedinicama Desete krajiške divizije i radio je na organizaciji prelaska svoje jedinice u sastav Desete krajiške divizije. U toku improvizovanog napada naših jedinica na Gornji Vakuf ovo ljudstvo je sa cjelokupnom opremom i naoružanjem prešlo partizanima.

Prelazak ovih vojnika i starješina sa oružjem i opremom na stranu NOVJ predstavljalo je znatno pojačanje za naše jedinice, a bio je to i dobar znak slabljenja redova Zagrebačke konjičke pukovnije. Međutim ovo nije bio važan elemenat slabljenja odbrane Travnika.

Može se pretpostaviti da je prilikom donošenja odluke za napad na Travnik, 30. septembra 1944. godine, uzet u obzir prelazak 270 vojnika i starješina Zagrebačke konjičke pukovnije, više nego što je on stvarno značio za postizanje uspjeha jedinica Desete krajiške udarne divizije u ovom napadu. Ma koliko pokušavali da uočimo sve momente koji su mogli da utiču na slabljenje odbrane Travnika, pa i da spomenemo da je na to moglo da utiče i oslobođenje Rumunije i Bugarske, spajanje jedinica Crvene armije sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, kao i razvoj borbi koje su prethodile oslobođenju Beograda (što nije moglo biti bez posljedica i na neprijateljske snage koje su bile u Travničkom garnizonu) ipak, sve ovo nije bilo dovoljno da se zaključi da će neprijatelj u Travniku i u pojedinim uporištima u dolini rijeke Lašve biti savladan saimmo snagama Desete krajiške udarne divizije. Jedinice ove udarne divizije, vršili su napad na Travnik, zatim na neprijateljska uporišta u dolini rijeke Lašve od Travnika do Busovače i u isto vrijeme štitili se od intervencije neprijatelja iz pravca Zenice i Sarajeva. Ovako veliki broj zadataka koje je imala Deseta krajiška udarna divizija prevazilazio je njene stvarne mogućnosti. Jajački, Travnički i Visočki odred nisu mogli značajnije doprinijeti da snage Desete krajiške divizije postignu nadmoćnost koja bi obezbijedila postizanje krajnjeg uspjeha u ovoj velikoj akciji.

Tridesetog septembra 1944. godine u 18 časova jedinice Desete krajiške udarne divizije izvršile su napad na neprijatelja u Travniku, Docu, Han-Biloj, Divjaku, HanKumpandji i Šfradi-

nu i postavile osiguranje prema Zenici i Busovači, a time i prema eventualnoj intervenciji neprijatelja od Sarajeva.⁶¹⁾

Sedma krajiška udarna brigada napadala je Travnik glavnim snagama, i to sa jugozapadne strane. Njen Treći bataljon je vršio napad na zasebnom pravcu sa jugoistočne strane. Cilj napada Sedme krajiške udarne brigade bio je razbijanje spoljne odbrane neprijatelja i upad u Travnik, a poslije toga, zauzimanje pojedinih uporišta neprijatelja u gradu. Bilo je zamišljeno da se poslije proboja spoljne odbrane na pravcu napada Trećeg bataljona u Travnik ubace dva bataljona Devete krajiške udarne brigade, koji su u početku napada na Travnik bili određeni u rezervu Štaba Desete krajiške udarne divizije.

Sa sjeverne, zapadne i južne strane, na spoljnu odbranu Travnika, bili su organizovani demonstrativni napadi, u cilju da se i na tim pravcima privuče pažnja, te da neprijatelj računa na ugrožavanje svoje odbrane i sa tih strana. Ovi napadi su planirani da bi Sedma krajiška brigada mogla lakše izvršiti svoj zadatak.⁶²⁾

Deveta krajiška brigada Desete divizije imala je dvostruku ulogu. Od dva bataljona obrazovala je opštu rezervu Desete krajiške divizije u širem rejonu sela Stojkovića. Sa druga dva bataljona i sa glavninom Vlačičkog odreda zatvarala je pravce koji od Zenice i Busovače vode prema Travniku i organizovala napade na neprijateljska uporišta u Han-Biloj, Divjaku i Han-Kumpaniji, i na stražu neprijatelja u Šafradinu. Ovo su veliki zadaci u odnosu na snage koje su angažovane za njihovo izvršavanje.

Ostale snage Desete krajiške udarne divizije dejstvovala su na drugim terenima, izvan borbi koje su vođene u dolini rijeke Lašve.⁶³⁾

) Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat broj 37, strana 202. Izvještaj Štaba Desete divizije od 12. oktobra 1944. godine Štabu Petog korpusa o napadu na Travnik. Prema ovom izvještaju, bivša 39. ustaška bojna bila je raspoređena po sljedećem: u Docu 100 ustaša, u Biloj 60, u Divjaku 40, u Han-Kumpaniji 200 i u Šafradinu 40 ustaša. U Lašvi dvije čete Nijemaca za osiguranje pruge Zenica — Visoko. U Travniku 350 ustaša Kupreške bojne, 450 novih ustaša, 500 domobrana i 120 žandarma i policajaca. Osim ovih snaga, bile su i druge iz željezničko-transportnih bataljona.

«) Isto.

«) Isto.

Drugarice iz Sedme krajiške brigade. S lijeva, Slavka Samardžija i Milka Banjac

U početku napada bataljoni Sedme krajiške udarne brigade uspjeli su probiti spoljnu odbranu neprijatelja, na jugozapadnom i jugoistočnom dijelu odbrane Travnika. Tri bataljona su upala u zapadni dio grada i ostala na periferiji Travnika. Poslije upada ovako jakih snaga Sedme brigade, neprijatelj je izvršio pregrupisanje svojih snaga i orijentisao ih u pravcu jedinica Sedme brigade. U duhu svoje taktike, neprijatelj je sačekao pogodno vrijeme i izvršio protivnapad uz snažnu podršku artiljerije i minobacača i uspio da, poslije žestoke borbe, odbaci snage Sedme krajiške brigade.

Prodor u neprijateljsku odbranu koji je postigao Treći bataljon Sedme brigade nije iskorišćen prema utvrđenom planu. Bataljoni Devete krajiške udarne brigade koji su bili u opštoj rezervi štaba Desete krajiške divizije trebalo je da se ubace u Travnik na pravcu napada Trećeg bataljona. Oni nisu na vrijeme upućeni u napad. Zbog toga, ni Treći bataljon nije mogao da produži napad. U toj situaciji neprijatelj je izvršio protivnapad na Treći bataljon Sedme krajiške brigade i prisilio ga na povlačenje iz grada.

Poslije izbacivanja iz Travnika, Sedma krajiška brigada se i konačno povukla iz napada. Time je problem za neprijatelja bio riješen. Do ovog je došlo zbog toga što su jedinice Sedme krajiške brigade, umjesto da pogodnim manevrom obilaze otpore neprijatelja i da prodiru što dublje u grad, izbjegavajući frontalna dejstva, prihvatile frontalna dejstva i borbe koje im je nametnuo neprijatelj. Osim toga, neprijatelj je u toku borbe ustanovio da se ne radi o napadu jačih snaga, niti o napadu sa više pravaca, pošto su se demonstrativni napadi ubrzo potvrdili kao takvi. Neprijatelj je veoma brzo prešao u protivnapad i riješio borbu u svoju korist. Prisilio je naše snage na povlačenje, a poslije je zaposjeo ranije položaje i ponovo konsolidovao spoljnu odbranu Travnika.⁶⁴⁾

U vezi sa ovom akcijom, Štab Desete krajiške divizije je konstatovao da nije imao potreban uvid u razvoj događaja u toku napada na Travnik i da nije na vrijeme u borbu uveo svoju rezervu, jačine dva bataljona. Kasnije je štab Devete krajiške bri-

^{M)} Isto.

gade povukao jedan bataljon iz divizijske rezerve i uputio ga u napad na neprijateljska uporišta u Han-Biloj d Divjaku. Istina, ova rezerva je bila predviđena i za izvršavanje i ovog zadatka, ali tek poslije napada na Travnik i po naredenju Štaba Desete krajiške divizije, a ne po planu Štaba Devete krajiške brigade.

Milorad Mijatović, komandant 10. KNOU divizije od njenog formiranja, u trećem i u četvrtom napadu na Travnik

Ostala dva bataljona Devete krajiške brigade uspješno su spriječili intervenciju neprijatelja od Zenice i Busovače u sa-
dejstvu sa Vlačičkim partizanskim odredom. Pored toga, ovi bata-
ljoni su onesposobili sabračaj i na više mjesta porušili komuni-
kaciju koja vodi od Zenice i Busovače prema Travniku.

**Veljko Miladinović, rukovodilac Politodjela 10 KNOU
divizije u borbama za oslobođenje Travnika, sada general-potpukovnik**

U toku ovog napada na Travnik i na ostala uporišta neprijatelja, jedinice Desete krajiške divizije su pretrpjele osjetne gubitke. Iz stroja je izbačeno 96 boraca i rukovodilaca, od kojih je bilo: mrtvih 21, ranjenih 64, nestalih 10, a jedan je borac zarobljen. U toku ovih borbi zaplijenjen je i jedan mitraljez, 12 pušaka i oko 20.000 metaka za pušku. Uništena su dva tenka.⁶⁵⁾

Poslije ove akcije uočeno je da su se jedinice, poslije upada u Travnik, zadržavale u borbama sa snagama neprijatelja u pojedinim uporištima te da nisu bile dovoljno iskorišćene grupe bombaša kao i zakloni pri vođenju borbi u gradu. Ustanovljeno je da i komandovanje i praćenje situacije u toku napada nije bilo dobro. Veza između viših i nižih starješina i štabova nije održavana. Posebno loša bila je veza između Štaba Trećeg bataljona i Štaba Sedme krajiške brigade. Svi su se štabovi uvjerali da su raspolagali dobrim podacima o neprijatelju u Travniku, kao i u ostalim objektima u dolini rijeke Lašve.

Dobre podatke o neprijatelju imala je i Prva proleterska divizija kada je napadala na Travnik u oktobru 1943. godine, kao i kada je, zajedno sa dijelovima Šeste ličke divizije, ponovo napadala na ovaj grad, krajem novembra iste godine. U oba napada na Travnik u drugoj polovini 1943. godine i pored detaljnih podataka o neprijatelju, naše ga jedinice nisu mogle zauzeti, već su odbacivane protivnapadima. To se ponovilo i u trećem napadu na Travnik, septembra 1944. godine.

«) Isto.

⁴ U Travniku i bližoj okolini u to vrijeme su se nalazili: 5. bojna 1. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga (bivša 29. ustaška bojna iz Bugojna). Stožer Brzog zdruga sa dijelovima 2. i 3. bojne, 2. doknadna gorska bojna 3. doknadnog zdruga, 1. bilnica (baterija), 5. i 6. satnija 1. bojne 8. posadnog zdruga, dijelovi Kuprcške ustaške bojne i dužnički vod 5. oružničke pukovnije (vidi dok. br. 157 i 167; Arhiv VII: reg. br. 9/1-94, k. 58, bojnu relaciju 1. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga od 4. novembra 1944, mikrofilm NAV-N-T-311, reg. br. F-194, snimke br. 190 i 194 — dnevne izvještaje Grupe armija »F« od 2. i 4. oktobra 1944). Prema izvješću oružničkog voda iz Travnika od i. septembra 1944 (vidi Arhiv VII, reg. br. 26/11, k. 149c), toga dana u Travniku se nalazilo 800 domobrana, 500 ustaša i 450 Nijemaca.

⁵, ⁷ i ⁸ U tom mjestu su se nalazili dijelovi 5. bojne 1. stajaćeg djelatnog ustaškog zdruga (vidi Arhiv VII, reg. br. 9/1-94, k. 58; bojnu relaciju 1. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga od 4. novembra 1944. i reg. br. 5/5, str. 253, k. 461A: knjigu depeša 5. korpusa NOVJ).

⁹ U Lašvi se u to vrijeme nalazila i 4. satnija (čela) 17. žeslra (željezničke stražarske) bojne Stožera »D« odsjeka, sa oklopnim vlakom »Lašva« (vidi dok. br. 157).

¹⁰ U Zenici su se u to vrijeme nalazili: 3. i 5. satnija i oklopni vlak »Zenica« 17. žestra bojne, 15. i 17. satnija 4. bojne i dijelovi 2. prometne bojne 11. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga (vidi dok. br. 144 i 157; iskaz postrojbi Zapovjedništva ustaške vojnice od 21. oktobra 1944 — Arhiv VII, reg. br. 27/1, k. 114B). Pored navedenih jedinica, u tome mjestu su se nalazili 105. izviđački bataljon 5. SS brdskog armijskog korpusa (Korps-Aufklärungsabteilung). 7. SS jurišni (samo hodni) protivtenkovski divizion 7. SS brdske dobrovoljačke divizije »Princ Eugen« (vidi Erih Smit-Rihberg, navedeno djelo, str. 82), 782. turkestanski bataljon i, vjerovatno, jedan bataljon za zaštitu teritorije (vidi Arhiv VII, reg. br. 22/3, k. 460: obavještajni izvještaj Slaba 5. korpusa NOVJ od 25. novembra 1944, reg. br. 16/4, k. 774A: obavještajni izvještaj Staba 6. krajiške NOJ brigade od 1. novembra 1944. i mikrofilm NAV-N-T-311, reg. br. F-193, snimke br. 400, 487, 678—684, 781 i 1075: dnevne izvještaje Grupe armija »I« od 10, 12, 17, 1), i 27. septembra 1944). U dnevnom izvještaju 3. zbornog područja od 16. septembra 1944 (vidi dok. br. 167) piše da su Nijemci 15. septembra razoružali sve domobrane u Zenici.

Fotokopija dokumenta 126, knjiga 29, Zbornik, tom IV

ZNAČAJ DOLINE RIJEKE BOSNE

Početak oktobra 1944. godine sve više se postavljalo pitanje kako neprijatelju otežati ili onemogućiti saobraćaj, a naročito Nijemcima u dolini rijeke Bosne, od Sarajeva preko Zenice i Doboja prema Slavonskom Brodu. Na ovaj pravac bile su usmjerene njemačke snage preko Nikšića i Višegrada, koje su se iz Grčke i Albanije, povlačile preko Crne Gore i Kosova. Razvoj događaja u Srbiji i posebno u dolini rijeke Morave i oko Beograda, onemogućili su Nijemcima izvlačenje njihovih snaga preko Makedonije na sjever. Tako je dolina rijeke Bosne postala najpogodnija za povlačenje preostalih njemačkih snaga sa juga Balkana. Zbog toga su Nijemci nastojali da se dolina ove rijeke što bolje obezbijedi za nesmetan saobraćaj motornih vozila i željezničkih kompozicija. Vojno rukovodstvo takozvane Nezavisne Države Hrvatske dobilo je zahtjeve njemačkih vojnih vlasti da najupornije brani komunikaciju u dolini rijeke Bosne od napada naših snaga.

Snage domaćih izdajnika u garnizonima Kiseljak, Busovača i Travnik, kao bočna osiguranja doline rijeke Bosne od Sarajeva do Žepča, kao i posadne jedinice na željezničkim stanicama i u gradovima u dolini rijeke Bosne (sa kojima su ponegdje bili dijelovi njemačkih, čerkeskih, talijanskih i četničkih jedinica), imale su ulogu osiguranja saobraćaja između pojedinih željezničkih stanica. Tako su bočna osiguranja u Kiseljaku, Busovači i Travniku i ona na komunikaciji u dolini rijeke Bosne, imala operativnu ulogu u odnosu na potrebe Nijemaca u toku njihovog povlačenja dolinom rijeke Bosne. Tako je, Travnik naročito od početka oktobra 1944. godine, dobio veoma važnu ulogu.

Tada se postavljalo pitanje iz kojeg je rejonu Bosne i Hercegovine moguće pokrenuti dovoljno naših snaga prema Travniku

i dolini rijeke Bosne na pravcu Travnik — Zenica. Sve objektivne procjene ukazivale su da su to dijelovi Petog bosanskog korpusa, koji su tada operisali na teritoriji Grmeča, Podgrmeča i Kozare. Bile su to jedinice Četvrte krajiške udarne divizije i samostalne jedinice Štaba Petog bosanskog korpusa.

Do kraja septembra 1944. godine, na teritoriji zapadne Bosne, poslije oslobođenja Prijedora (6. septembra), nije bilo neprijateljskih snaga. Cijela teritorija Bosanske krajine, između dolina rijeka Vrbasa i Une, bila je slobodna. Još je samo u dolini rijeke Vrbasa Banja Luka bila u rukama neprijatelja. U dolinama rijeka Save i Une, razumije se, neprijatelj se morao održati u svojim uporištima po svaku cijenu, radi održavanja saobraćaja u dolinama ovih rijeka. Zbog toga je neprijatelj bio orijentisan na odbranu uporišta i obezbjeđenje saobraćaja, bez potrebnih mogućnosti za preduzimanje većih ofanzivnih dejstava na oslobođenu teritoriju Bosanske krajine. Zato su se partizanski odredi na teritoriji-Drvara, Petrovca, u Pod^rmeću i na Kozari mogli angažovati na zaštiti slobodne teritorije i izvođenju napadnih dejstava na saobraćaj neprijatelja. Time su ostvarene povoljne mogućnosti da se Četvrta krajiška divizija uputi prema Travniku, radi koordinacije borbenih dejstava sa Desetom krajiškom divizijom, koja je i od ranije dejstvovala na travničkom terenu.

Poslije napada na Banja Luku, Trideset deveta i Srednjobosanska udarna divizija upućene su prema dolini rijeke Bosne za dejstvo na odsjeku Zavidovići — Bosanski Brod. Vrhovni štab NOV i POJ, cijeneći ulogu i značaj doline rijeke Bosne za povlačenje njemačkih snaga na sjever, traži da Peti bosanski korpus prenese težište svojih dejstava prema gornjem toku rijeke Bosne. To je značilo da će se Travnik i ostali objekti neprijatelja u dolini rijeke Lašve naći na nišanu snaga Petog bosanskog udarnog korpu-

U sastavu jedinica Petog korpusa tada je bilo više borbene tehnike neophodne za napad na Travnik i na druga uporišta neprijatelja oko njega. Bilo je dosta topova i minobacača, a novo borbena sredstvo bili su i tenkovi. Veća količina mitraljeza, minobacača i topova zaplijenjena je prilikom oslobođenja Prijedora, Islam Ljubije i u napadu na Banju Luku i Bosansku Gradišku,

septembra 1944. godine. Bilo je, dakle, relativno dosta oružja i municije svih vrsta, a posebno one za artiljerijska oruđa.

U borbama za oslobodenje Prijedora i Islam Ljubije koje su vođene 6. 7. i 8. septembra 1944. godine jedinice Četvrte krajiške udarne divizije zaplijenile su: 4 haubice, 2 brdska topa, 3 protivtenkovska topa, 10 teških mitraljeza, 10 lakih i 10 teških minobacača, 28 puškomitraljeza, 784 puške. Poginulo je oko 1.000, a zarobljeno oko 550 neprijateljskih vojnika.

U toku napada na Banja Luku i Bosansku Gradišku znatno se povećala količina zaplijenjenog naoružanja. Tako je Štab Četvrte krajiške divizije u svom izvještaju zapisao da je u septembru 1944. godine ukupno zaplijenjeno: 30 topova raznih kalibara, 9 teških bacača, 19 teških mitraljeza, 196 puškomitraljeza, 1.823 puške, 4 tenka, 768 raznih granata, 600 minobacačkih mina, 250 mina za ručne bacače, 700 ručnih bombi, 500.000 puščanih metaka, 30 aviona (među kojima 4 ispravna), 500 konja i mnogo drugog naoružanja i opreme.⁶⁶⁾

Prilikom napada na Banju Luku jedinicama Četvrte krajiške divizije predalo se devet neprijateljskih četa i baterija, sa 4 tenka, sa kompletnim naoružanjem i opremom. Prije napada na Banju Luku predala se jedna neprijateljska bojna, koja je bila na osiguranju u Ivanjskoj. Svoje gubitke u borbama oko Prijedora, Banje Luke i Bosanske Gradiške neprijatelj nije mogao više nadoknaditi, nego*je pristupio preformiranju ostataka svojih pojedinih jedinica. Ovo preformiranje je izvršeno u jedinicama Sedme lovačke pukovnije. Od ostataka njene Prve i Druge bojne, formirana je nova, Prva bojna. Treći gorski zdrug je izbrisan iz spiska ustaško-domobranskih jedinica NDH, pošto se potpuno rasuo.

Štab Petog bosanskog korpusa, u početku mjeseca oktobra 1944. godine, od svojih 23.549 boraca, koji su bili u jedinicama, za vođenje borbi u dolini rijeke Bosne angažovao je 22.562 borca, od kojih za borbe oko Travnika prema Zenici i Busovači 13.309 boraca, 14 haubica, 5 brdskih topova, 14 protivtenkovskih topova.

⁶⁶⁾ Isto, dokumenat broj 26, strana 143. Izvještaj Štaba Četvrte krajiške divizije od 7. oktobra 1944. godine Štabu Petog korpusa o dejstvu na sektoru Prijedora i Banje Luke.

33 teška bacača, 14 »Džon-Bul« bacača, 37 ručnih bacača, 41 teški mitraljez, 3 tenka, 4 aviona i 34 motocikla.*⁷⁾ Dakle, težište borbenih dejstava Petog bosanskog korpusa bilo je prema dolini rijeke Bosne, preko Travnika i Busovače, u pravcu gornjeg toka rijeke Bosne i Sarajeva. To je preporučio Vrhovni štab NOV i POJ. Svi tenkovi, avioni i artiljerija kalibra 100 mm bili su pod neposrednom komandom štaba Petog korpusa. Dejstvo cjelokupne artiljerije u globalu je planirano iz Korpusa, radi organizovanije podrške napada naših jedinica na Travnik i druga neprijateljska uporišta oko njega.

U ranijim napadima na Travnik, Prva proleterska, Šesta lička i Deseta krajiška divizija nije bilo ovoliko artiljerije i minobacača. Nije bilo ni aviona. U dva prva napada, tenkovi kojima su raspolagali proleter i nisu dali značajnije rezultate u borbi. Njih je onemogućavala protivtenkovska artiljerija neprijatelja. Sticajem okolnosti, prije polaska u srednju Bosnu, Četvrta krajiška divizija je došla do znatnog naoružanja u toku mjeseca septembra.

Od zaplijenjenih haubica formirana je Prva artiljerijska grupa Petog korpusa, u kojoj je bilo 16 haubica — brdskih i poljskih. Ostala artiljerija sa minobacačima bila je raspoređena po divizijama, brigadama i bataljonima. U divizijama Petog korpusa formirani su artiljerijski divizioni, a u brigadama prateće čete. Izrasla je nova organizacija i formacija artiljerijskih jedinica.

⁶⁷⁾ Isto, dokumenat broj 4, strana 28. Pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja Petog korpusa na dan 1. oktobra 1944. godine. U ovom pregledu prikazana je i Prva artiljerijska grupa, dok se u dokumentu broj 132, strana 773, u napomeni 10, navodi da je ova Artiljerijska grupa »formirana po Naredbi Petog korpusa 6. oktobra 1944. godine... Njen štab je formiran 7. oktobra, a 8. oktobra izvršena je svečana smotra ove artiljerijske grupe«. U pregledu je uneseno da je u Artiljerijskoj grupi bilo 14 haubica. U dokumentu 132. Izvještaj Štaba Petog korpusa od novembra 1944. godine, o sastavu artiljerije Korpusa se, takođe, navodi 14 haubica, od kojih je jedna bila neispravna, te da su u Travniku zarobljene dvije haubice 100 mm, pored ostale artiljerije. Spominju se tri divizion formirana u sastavu Artiljerijske grupe, a ne četiri o kojima piše Zeljković. Ovdje moramo ostati bez zaključka, zbog pridavanja značaja istorijskim dokumentima, ali i poznavanju stanja od strane Zeljkovića koji je tada bio na dužnosti u štabu Artiljerijske grupe Petog korpusa.

U okviru artiljerijske grupe Petog korpusa formirana su četiri artiljerijska divizion, iako 16 oruđa nije bilo dovoljno za formacijske potrebe ovih divizona. Računalo se, međutim, sa zarobljavanjem artiljerijskih oruđa u narednim borbama i njihovo uključivanje u formacijski sastav pojedinih divizona. Svakako se računalo i na artiljeriju neprijatelja koja je bila u Travniku.

Prvi, Drugi i Treći artiljerijski divizion imali su poljske haubiti 100 mm. četvrti divizion je imao brdske haubice, takođe od 100 mm. U divizionima su formirane po dvije baterije, sa po dva artiljerijska oruđa.⁶⁸⁾ Prema ovakvom sastavu oruđa po divizionima bili su raspoređeni i instrumenti, municija i konjske zaprege. Na svako artiljerijsko oruđe u Prvoj artiljerijskoj grupi bilo je obezbijeđeno po 100 zrna. Među municijom je bilo zrna za trenutno i usporeno dejstvo. Time je bila obezbijeđena mogućnost tučenja i dobro utvrđenih ciljeva. Divizioni su dobi i savremeni vojnički izgled. U njima je postojao zavidan i vojnički red i disciplina. Posluge kod oruđa bile su dobro obučene i imale su vojnog i borbenog iskustva. Komandni kadar je bio stručno obrazovan. Time je nastupio prelomni momenat u rukovanju oruđima i obezbjeđivanju artiljerijske podrške u napadu jedinica Petog bosanskog korpusa. Bilo je moguće efikasno upotrijebiti relativno veliku količinu artiljerije u borbi sa zaklonjenih vatrenih položaja i iskoristiti pun uspješan domet artiljerijskih oruđa, vršeći uspješan manevar vatrom.

Sve do tada, stalno se osjećao nedostatak pojedinih instrumenata za artiljerijska oruđa i minobacače, municije i više stručnog kadra. Zbog toga su neka oruđa dugo vremena dejstvovala bez nišanskih sprava. Uspjesi u upotrebi artiljerije i minobacača postizali su se otvaranjem vatre sa što manjih udaljenja od cilja, ili neposrednim gaganjem cilja kroz cijevi topova. Bilo je velikih teškoća, rizika, problema maskiranja i tajnog privlačenja oruđa ciljevima dejstva. Još teže je bilo izvlačiti oruđa prilikom povlačenja i odstupanja iz borbi, da ne bi pali u ruke neprijatelja.

Artiljerijska oruđa i minobacači u divizijama i brigadama takođe su dobila više municije, a poboljšana je i sastav komandnog

⁶⁸⁾ J. Zeljković: »Krajiška artiljerija u bici za Travnik«, izdanje Muzeja u Travniku, 1961. godine, strana 15.

kadra. Ipak je artiljerija divizija i brigada zaostajala iza artiljerije Korpusne artiljerijske grupe.

Poboljšanje mogućnosti artiljerije u Petom bosanskom korpusu bilo je jedno od naših preimućstava i dobra garancija da će se prekinuti sa neuspjesima u pokušajima zauzimanja Travnika. Tenkovi su bili značajno pojačanje naših vatrenih mogućnosti. Pored toga, računalo se i sa pojavom naših aviona. Bile su to naše nove prednosti u odnosu na ranija vremena u kojima je vršen napad na Travnik i neprijateljska uporišta oko njega.

GRUPISANJE PETOG BOSANSKOG KORPUSA ZA NAPAD NA TRAVNIK

Artiljerija, minobacači i tenkovi dobiveni u napadu na Banju Luku bili su značajni za konačno oslobođenje Travnika i zauzimanje svih uporišta neprijatelja u dolini rijeke Lašve, u oktobru 1944. godine. Dobivanje tenkova u banjalučkoj akciji bilo je najvažnije.

Komandant Prvog bataljona Šeste krajiške brigade Milan Miljuš i politički komesar tog bataljona Milan Indić dobili su naređenje u Štabu Šeste krajiške brigade da bataljon preko Petrićevca dovedu na put i zapadnu ivicu Banje Luke. Dobili su i ugovorene znakove za sporazumijevanje sa starješinama koji će prevesti svoje jedinice iz neprijateljske vojske na našu stranu. Postupci oko prihvata jedinica sa kojima je ugovoren prelazak na našu stranu razrađeni su detaljno.

Naveče, 18. septembra 1944. godine, stigli su sa bataljonom na određeno mjesto i rasporedili ga pored puta na zapadnoj ivici Banje Luke, kojim treba da dođu predviđene jedinice Banjalučkog garnizona na predaju. Štab se nalazio na desnom krilu bataljona. U predviđeno vrijeme ispred bataljona pojavili su se tenkovi. Kloparale su gusjenice. U providnoj noći primjećivali su se i starješine terfcova iznad kupola. U protivurječnim osjećanjima koja su se javljala pri očekivanju tenkista, stiže prvi tenk. članovi štaba bataljona su izašli iz zaklona pored puta pred tenk koji se zaustavio. Izmijenjani su ugovoreni znaci. Time je počeo prelazak tenkova iz neprijateljske u partizansku vojsku.

Poslije prvih rečenica izmijenjenih sa starješinama tenkova, primjećen je disciplinovan odnos tenkista. Naš prvi zahtjev tenkistima sadržavao je i određenu opasnost, o kojoj nismo razmišljali. Naime, komandant bataljona Milan Miljuš, nekoliko kurira,

Tenkovi koji su iz Banje Luke prešli partizanima vrše pripremu za učešće u napadu na Travnik

može biti i još neko iz Štaba bataljona i politički komesar Milan IndiĆ popeli su se na prvi tenk i na njemu pošli u centar grada. Ostali tenkovi su išli za njima niz ulicu prema centru Banje Luke. Naidoše na prvu barikadu koja je bila ozidana od zgrade do pola ulice. Iza barikade, sa pripremljenim oružjem za dejstvo, bili su neprijateljski vojnici. Tenkovi su prolazili pored barikade, onim drugim dijelom ulice. Tenkisti i neprijateljski vojnici obavili su razgovor. Saopštili su jedni drugima znake raspoznavanja. Neprijateljski vojnici iza barikade mogli su prepoznati partizane na tenku. Zbog toga su se oni prikrivali iza kupole tenka.

Ubrzo su stigli do prvog ugla, od kog ulica vodi lijevo. Na samom uglu je bio ozidan veliki bunker. Na puškarnicama su sigurno bili osmatrači s oružjem pripremljenim za otvaranje vatre. Na ulazu u bunker stajao je vojnik sa puškom o ramenu. Nije zaustavljao tenk. Izašli su na glavnu ulicu Banje Luke i nakon 400 metara skrenuli ulijevo, prema bataljonu, na zapadnoj ivici grada.

Š T A B
5. KORPUSA NOVJ
Br. 31.
Izdati dan 22. IX. 1944. g.

POSADA KAŠTELA
Br. 31
K. 1184/15

POSADI KAŠTELA.-

ULTIMATUM.

Grad Banja Luka i sva okolna uporišta i teren do Save smo zauzeli i oslobodili. Vaša posada u kaštelu je sigurno blokirana i u bez-izlaznoj situaciji.

Zahtevamo od vas vojničku predaju.

U s l o v i :

- 1.- Celokupno oružje u ispravnom stanju, složiti na jedno određeno mesto.
 - 2.- Postrojiti celu posadu (bez oružja) na glavnom izlazu iz kaštela na zapadnoj strani, gde će vas naše jedinice pravilno prihvatiti.-
 - 3.- Postupak sa vama biće kao sa ratnim zarobljenicima. Rok za predaju 2 sata od momenta prijema ultimatumu.
- Ukoliko se ne odazovete ovom pozivu, polazećemo mere za vaše potpuno uništenje pomoću avijacije i drugih borbenih sredstava, kojima raspolažemo mi i naši saveznici.

Sarti fašizmu - Sloboda narodu !

Politički komesar,
pukovnik,

Jarić

Komandant,
general-major,

Vo

BR. 150

O^OVOR KOMANDANTA OPKOLJENOG GARNIZONA U
KAŠTELU OD 22. SEPTEMBRA 1944. NA ULTIMATUM 5
KORPUSA NOVJ¹

Komandant Kaštela
Banjaluka

Banjaluka, 22.9.1944. — 19,25 h.

ŠTABU 5. KORPUSA NOVJ

Ultimatum za predaju primio sam u 18,15 časova. S obzirom na mrak i okolnost da se u Kaštelu nalaze još i komandiri drugih, a ne samo policijskih jedinica, dvočasovni rok je tako kratko odmjereno da se ja ne mogu da dogovorim sa ostalim komandirima niti da prikupim oružje na jedno mjesto. Dalje, nemoguće mi je da sa naredenog zborišta uklonim odbrambena postrojenja koja se tamo nalaze da bih neometano postrojio svoju posadu pred Kaštelom.

Iz ovoga razloga molim da se ultimatum produži do 23.9.1944. u 10,00 časova da bih imao mogućnost da se dogovorim sa komandirima drugih jedinica i da izvršim u ultimatumu postavljene uslove.

Mi ćemo od 20,15 časova obustaviti neprijateljstva ukoliko sa vaše strane ne bude vršeno približavanje utvrđenom pojasu i ne budu produžena neprijateljstva.

Ja ću sutra ujutru u 10,00 čas. poslati jednog oarlamentara sa bijelom zastavom, bez oružja, do vatrogasi.. ~mišta kod glavne džamije.²

žandarmerijski kapetan
i komandant Kaštela

¹ Original (na njemačkom, pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 5/4-3, k. 458A.

* Molba za produženje roka ultimatumu je vjerovatno učinjena iz taktičkih razloga: izgleda da je opkoljena posada znala za protivnapad borbenih grupa »Rudno« i »Panvic« (vidi dok. br. 80), dok Stab 5. korpusa NOVJ u to vrijeme je, vjerovatno, malo znao o namjerama neprijatelja da ponovno zauzme Banju Luku i deblokira opkoljenu posadu u Kaštelu, mada je Vrhovni štab NOV i POJ upozoravao na tu mogućnost, kao što se to vidi iz radiograma koje je on uputio Štabu 5. korpusa 23. septembra (vidi Arhiv VII, reg. br. 1-2/1, k. 461: knjigu depeša 5. korpusa NOVJ) i 27. i 28. septembra 1944 (vidi Arhiv VII, reg. br. 7/5, str. 81, k. 461A).

² Potpis je nečitak.

BR. 151
ZAPOVIJEST ŠTABA GRENADIRSKOG JURIŠNOG PUKA
BORBENE GRUPE »RUDNO« OD 25. SEPTEMBRA 1944. ZA
NAPAD NA PRNJAVOR¹

Grenad. jurišni puk
Odjeljenje _____ la

Sjedište, 25. sept. 1944.

PUKOVSKA ZAPOVIJEST ZA NAPAD NA BANJU LUKU

1) Jake nepr. snage,² ojačane hrvat, jedinicama sa prostora Banje Luke koje su prešle na stranu neprijatelja,³ okružile su slabu njemačku posadu⁴ i odbacile na sjever 1. puk kozačke divizije.⁵ Neprijatelj raspolaže sa tri hrvat, baterije.⁶ 1. kozačka divizija ovog časa brani položaje oko 14 km juž. od Bos. Gradiške.⁷

2) *Naše snage:*

Borbena grupa »fon Panvic«⁸ (von Pannwitz) napada Banju Luku sa sjevera, a Bobrena grupa »Rudno« sa istoka.⁹

¹ Original (na njemačkom, pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 2/11, k. 21.

² Odnosi se na dijelove 5. korpusa NOVJ koji su napadali Banju Luku (vidi dok. br. 57 i 80).

³ O predaji domobrana jedinicama 5. korpusa NOVJ vidi dok. br. 80.

⁴ Riječ je o opkoljenoj njemačkoj posadi u Kaštelu. Opširnije o borbama oko Kaštela vidi dok. br. 80, 100, 149 i 150.

⁵ Odnosi se na 3. kozački puk njemačke 1. kozačke divizije (vidi dok. br. 153; Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-311, reg. br. F-193, snimke br. 734 i 778: dnevne izvještaje Grupe armija »F« od 18. i 19. septembra 1944).

⁶ U borbama za Banju Luku jedinice 5. korpusa NOVJ zaplijenile su 25 topova iz sastava 2. i 22. topničkog sklopa (divizion) 3. gorskog zdruga. Bliže o tome vidi dok. br. 111.

⁷ Raspored jedinica njemačke 1. kozačke divizije na području Bosanska Gradiška — Banja Luka u to vrijeme je bio sljedeći: 2, 4. i 6. puk su se nalazili u rejonu Bosanske Gradiške, dok je 3. puk upućen prema Klačnicama (vidi dnevne izvještaje Grupe armija »F« od 18, 19, 21. i 22. avgusta 1944, Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-311, reg. br. F-193, snimke br. 734, 778, 850 i 889: priloge uz ratni dnevnik br. 3 Operativnog odjeljenja Grupe armija »F«).

⁸ U sastav Bobbene grupe »Pannwitz« (»Panvic«), nazvane po imenu Helmuta fon Panvica, komandanta njemačke 1. kozačke divizije (vidi dok. br. 57), prema dnevnim izvještajima Grupe armija »F« od 22, 24. i 25. septembra 1944 (vidi Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-311, reg. br. F-193, snimke br. 889, 963, 967 i 1014), ušli su 3, 4. i 6. puk 1. kozačke divizije, Brzi bataljon 4. policijskog puka iz Samobora, njemačko-domobranski Nastavni bataljon iz Zagreba i jedan ustaški bataljon iz Jasenovca (vidi dok. br. 153).

⁹ Poduhvat borbenih grupa »Panvic« i »Rudno« izvodio se pod šifrom »Sturm« (»Sturm« — »Juriš«), Operacijom je rukovodio koman-

Za prvim tenkom su išla i ostala tri. »Šetnja« na tenku nije bila nimalo prijatna.

Tenkovi su zaustavljeni pored bataijona. Prema njegovom lijevom krilu iz grada su u kolonama po dva vojnika, sa oružjem i ratnom opremom išle pješadijske, mitraljeske i minobacačke jedinice neprijatelja, na ugovoreno mjesto predaje. S njima smo uputili i tenkove. Tako su partizani 18. septembra 1944. godine, dobili tenkove iz sastava neprijateljskih jedinica Banjalučkog garnizona. Ovi tenkovi i tenkisti su prvi put u sastavu naših jedinica učestvovali u oblobođenju Travnika i imali značajnu ulogu, o čemu će biti riječi kasnije.

Napad na Banju Luku se nastavio. U akciju su stupile i jedinice koje su prešle na našu stranu. Sutradan, 19. septembra, najžešće borbe su vođene za zgradu »Banske palate«, hotel »Bosnu« i »Kaštel«. U narednim borbama likvidirana su sva uporišta neprijatelja, osim »Kaštela«, koji je držan u blokadi.

U 16,30 časova, 22. septembra 1944. godine, Štab Petog bosanskog udarnog korpusa, uputio je ultimatum komandantu »Kaštela« (za безусловnu predaju.) Uz ultimatum, upućen je poziv zarobljenog njemačkog generala fon Denica na predaju »Kaštela«.

U 19,25 časova, 22. septembra, komandant »Kaštela« je poslao odgovor na ultimatum Štabu Petog bosanskog korpusa, u kom je vješto pravdao nemogućnost predaje »Kaštela« našim snagama. On je, međutim, očekivao intervenciju neprijateljskih grupa »Rundo« i »Panvic«, koje su upućene u pravcu Banje Luke i Bosanske Gradiške, preko Prnjavora.⁷⁰ Kada je počela intervencija ovih snaga, naše snage su se morale povući iz Banje Luke i Bosanske Gradiške u toku noći, između 28. i 29. septembra 1944. godine. Tada su neprijateljske snage iz sastava borbenih grupa »Rundo« i »Panvic« ušle u Banju Luku.⁷¹)

⁶⁹) Zbornik, tom IV, knjiga 29, dokumenat broj 100, strana 428. Ultimatum komandanta »Kaštela«.

⁷⁰) Zbornik, tom IV, knjiga 29, dokumenat broj 150, strana 641. Odgovor komandanta »Kaštela« žandarmerijskog kapetana, bez potpisa, Štabu Petog korpusa.

⁷¹) Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat broj 8, strana 51. Izvještaj Štaba Četvrte krajiške divizije od 2. oktobra 1944. godine, Štabu Petog korpusa o ulasku neprijateljskih snaga u Banju Luku.

Poslije povlačenja iz Banje Luke i Bosanske Gradiške, jedinice Četvrte krajiške udarne divizije prikupile su se do 1. oktobra 1944. godine na odmor u rejonu: PaJančište, Kozarac, Omarska, Verići, Marićka. U ovom rejonu ostale su sve do 4. oktobra, kada su prešle i razmjestile se u dolini rijeke Sane, između Prijedora i Sanskog Mosta radi pripreme za pokret prema Travniku.

Štab Petog bosanskog korpusa je 2. oktobra 1944. godine naredio popunu Osme krajiške udarne brigade, jednim bataljonom iz Grupe Kozarskih odreda do predviđenog brojnog stanja. Ovo je, u stvari, bio Kozarski bataljon, koji je ušao u sastav Osme krajiške brigade, kao njen Peti bataljon. Iz ovog bataljona je ostavljeno 50 boraca za razvijanje jedne čete, zbog dejstva na terenu Kozare.⁷²⁾

Četvrtog oktobra 1944. godine, poslije prikupljanja Četvrte krajiške udarne divizije između Prijedora i Sanskog Mosta, na osnovu Direktive Vrhovnog štaba NOV i POJ, Štab Petog bosanskog korpusa zaključio je da je gornji tok rijeke Bosne i sarajevska kotlina za Korpusnu oblast, kao i za Bosnu i Hercegovinu, područje od velikog vojnog, političkog i ekonomskog značaja i da su okupatorske snage prinuđene da se, pod pritiskom savezničkih i naših snaga, povlače sa juga Balkanskog poluostrva, preko Crne Gore, Kosova i Sarajeva, dolinom rijeke Bosne, u pravcu Slavenskog Broda, tj. kroz područje na kojem dejstvuju jedinice Petog korpusa. Neprijatelj je u toku povlačenja rušio, uništavao i odvlačio materijalna bogatstva.

Da bi se neprijatelj spriječio u bezobzirnoj pljački naših industrijskih i drugih dobara, naročito u rejonu Sarajeva i Zenice, Štab Petog korpusa naredio je Štabu Četvrte divizije da prikupi svoje jedinice do 6 časova, 7. oktobra 1944. godine na željezničkim stanicama Pejići i Trnova, na pruzi Prijedor — Sanski Most i da budu spremne za ukrcavanje u vozove i prevoz željeznicom preko Sanskog Mosta, Mliništa, Jajca, prema Donjem Vakufu, Bugojnu i Gračanici.⁷³⁾

⁷²⁾ Isto, dokument broj 7, strana 50. Naredenje Štaba Petog korpusa Štabu 39. divizije, od 2. oktobra 1944. godine, o popuni Osme krajiške brigade.

⁷³⁾ Isto, dokument broj 15, strana 75. Naredenje Štaba Petog korpusa od 4. oktobra 1944. godine, za pokret Četvrte krajiške divizije prema Donjem Vakufu.

Slavko Radić, general-major, komandant Petog bosanskog korpusa u borbama za oslobođenje Travnika, umro poslije rata u činu general-lajtanta 1 Ilija Došen politički komesar Petog korpusa u Istim borbama

Bilo bi prijatno voziti se željeznicom u sastavu partizanske divizije poslije dugih marševa i stalnih borbi. Prvih godina rata, kada partizanska četa izade iz šume na kakav put, poslije veranja pješačkim stazama i vrletima, borci su se radovali kao da ulaze u asfaltirane ulice. Mogli su slobodno koračati. Kako su godine rata prolazile i širila se slobodna teritorija, naše su se jedinice sve češće kretale putevima.

Prvih dana oktobra mjeseca 1944. godine, u Štabu Petog korpusa izrađen je Plan prevoza Četvrte krajiške divizije željeznicom, koja je saobraćala od Sanskog Mosta, preko Mliništa i Jajca prema Donjem Vakufu. Prema ovom planu ipak nije izvršeno prevoženje jedinica. Umjesto prevoženja željeznicom, upućeno je novo naređenje za pokret Četvrte divizije pješice.

Sedmog oktobra 1944. godine iz šireg rejonu Sanskog Mosta krenule su jedinice Četvrte krajiške udarne divizije prema Travniku i 12. oktobra prikupile se u širem rejonu: Donjeg Vakufa, Bugojna i Gračanice.⁷⁴⁾

Šesta, Osmi i Jedanaesta krajiška brigada, Štab divizije i njegovi prištapski dijelovi, Štab i samostalne jedinice Petog korpusa — Prva artiljerijska grupa, tenkovi, jedinice za vezu i druge, u dugim kolonama, odmicali su prema Ključu. Sljedećeg dana stigle su u rejon Mrkonjić-Grada i razmjestile se za odmor. Odmah je uspostavljena veza sa Trinaestom krajiškom udarnom brigadom i organizovano je obezbjeđenje jedinica od moguće intervencije četnika, kojih je bilo na terenu Mrkonjića.

Štab Petog bosanskog korpusa, preko Štaba Četvrte divizije, a ovaj preko štabova brigada, nastojao je da se pokret izvrši u tajnosti i da se ne otkrije njegov cilj. U službenom opštenju to je sprovedeno. Ali, u privatnim razgovorima pojedinih članova štabova brigada sa štabovima bataljona govoreno je o napadu na Travnik. Sve je to prenešeno i na komande četa i dalje. Gotovo svi rukovodioci i neki borci saznali su za pravi cilj pokreta divizije i pored tajnosti koja je u službenom radu bila zastupljena. Na sastancima niko nije govorio o cilju marša i narednim zadacima naših jedinica, a o tome su svi znali dosta. O cilju marša saznavalo se tokom marševanja, približavanja Travniku i novim rejonima rasporeda naših jedinica. Bilo je, zaista, veliko interesovanje: kuda Divizija kreće iz Krajine i Podgrmeča gdje je formirana, gdje je dugo i hrabro vodila velike borbe.

Desetog oktobra 1944. godine brigade su prošle kroz Jajce i produžile prema Donjem Vakufu.

U toku pokreta jedinica četvrte krajiške divizije od Sanskog Mosta do novih rejonu razmještaja, naša vješta propaganda i neprekidan politički rad, pretakali su u svijest boraca naše uspjehe postignute u borbama i napadima na Banju Luku, Bosansku Gradišku, Prijedor i Islam Ljubiju. Time je raslo borbena raspoloženje boraca i rukovodilaca. Ovo marševanje je doživljavano kao

⁷⁴⁾ Isto, dokumenat broj 66, strana 333. Izyještaj Štaba Četvrte krajiške divizije, od 4. novembra 1944. godine, Štabu Petog korpusa, o dejstvu u oktobru 1944. godine na području Banje Luke i Travnika.

posebno pobjedonosno nastupanje jedinica koje se prvi put vrši u okviru divizije, istim pravcem šest dana. Iskorištena je prilika da u prolazu jedinica kroz Mrkonjić-Grad, Jajce i Donji Vakuf, svira bleh muzika i da izvuče ionako radoznalo stanovništvo ovih mjesta iz domova na ulice, da vide vojsku koja je u minulim godinama rata stvarana od golorukog naroda. Među posmatračima je, kao i obično, bilo najviše djece, staraca i žena. Ljudi su pretežno bili angažovani ratovanjem. Borci i rukovodioci su ponosno marševali snažnim koracima.

U marševskim kolonama prolazile su i prateće čete brigada, formirane neposredno pod komandom štabova brigada. Njihovo formiranje naredio je Štab Četvrte krajiške divizije, 13. septembra 1944. godine. U sastavu ovih četa bili su: protivtenkovski topovi, teški minobacači i po jedan puškomitraljez i puške.

Poslije stizanja jedinica na prostor: Donji Vakuf, Bugojno, Gračanica, organizovan je odmor, politički rad, sprovođenje higijenskih mjera, čišćenje oružja, pripremanje municije, dotjerivanje opreme i izvođenje stručne obuke na pojedinim vrstama naoružanja, koje je zaplijenjeno u posljednjim borbama.

Posebna pažnja posvećena je uklapanju u kolektive novih boraca koji su iz Ivanjske i Banje Luke prešli na našu stranu. Sa ovim borcima obrađivane su programirane teme i aktuelna pitanja. Sa jedinicama je detaljno obrađivano Naređenje Štaba Petog bosanskog kopusa, od 17. septembra 1944. godine »O postupcima naših jedinica u oslobođenim gradovima«. Ovo naređenje je reeulisalo: pripremanje jedinica za pravilno vojničko ponašanje i držanje u toku i poslije zauzimanja gradova, sprečavanje samovolje, zabranu uzimanja privatne i druge imovine, određivanje posebne posadne jedinice u gradu i njene dužnosti, zabranjivanje kretanja boraca i jedinica po gradu, proglašavanje opsadnog stanja na određeno vrijeme, zabrana seljacima da ulaze u gradove dok se u njima ne uspostavi red, ovlaštenje Ekonomskog odsjeka Petog korpusa za organizovanje evakuacije vojnih magazina, opreme i naoružanja, zabrana rekvizicije i konfiskacije privatne imovine i formiranje komisija za evakuaciju; zabrana rušenja objekata, zgrada i demoliranje prostorija; izdavanje specijalnih naređenja za rušenje pojedinih objekata i odgovornost prekršilaca propisanih postupaka.

Naređenje Štaba Petog bosanskog korpusa bilo je primijenjeno za vrijeme boravka naših jedinica u Banjoj Luci od 19. do 27. septembra 1944. godine. Prvi bataljon Šeste krajiške brigade bio je određen za posadnu jedinicu u gradu, a Štab ovog bataljona imao je ulogu Komande grada. Tako su stečena prva iskustva u sprovođenju Naređenja Štaba Petog korpusa »O ponašanju naših jedinica u zauzetim gradovima«, kojim su se koristile u toku priprema naših jedinica za napad na Travnik i kasnije ponašanje u njemu.

Pripreme naših jedinica za napad na Travnik vršene su intenzivno od 12. do 18. oktobra 1944. godine, kada su sve jedinice Petog bosanskog korpusa, predviđene za vođenje borbenih dejstava u dolini rijeke Lašve, upućene u nove rejone, u kojima su se prikupile s' 'edećeg dana. Time je bio izvršen raspored jedinica za predstojeća borbena dejstva u dolini rijeke Lašve i za osiguranja prema Zenici i Busovači.

U toku sprovođenja ovih priprema za predstojeća borbena dejstva, po Naređenju Štaba Petog korpusa, od 13. oktobra 1944. godine, radi popune jedinica Desete krajiške udarne divizije, rasformirani su dotadašnji Jajački i Travnički odredi. Ljudstvo ovih odreda raspoređeno je u brigade Desete divizije. Od ranijeg Jajačkog odreda zadržane su dvije čete po 50 boraca, a od Travničkog odreda četa od 50 boraca, od kojih je formiran novi, Jajačko-travnički odred, pod komandom Štaba Desete krajiške divizije. Štab ovog odreda je dobio zadatak da vrši mobilizaciju na sektoru Travnik-Jajce. Komandni kadar, koji je preostao prilikom formiranja ovog odreda, stavljen je na raspolaganje Štabu Petog bosanskog korpusa.

U svojoj borbenoj Zapovijesti od 17. oktobra 1944. godine. Štab Petog korpusa saopštio je štabovima Četvrte i Desete krajiške divizije, Štabu Prve artiljerijske grupe i ostalim samostalnim jedinicama Korpusa, a ovi ostalim potčinjenim jedinicama, da su naše snage u Srbiji, u sadejstvu sa jedinicama Crvene armije, ovladale dolinom Južne Morave, dijela najvažnije komunikacije na Balkanu, koja vodi preko Beograda i Subotice prema Budimpešti i dalje na sjever. Pored toga, naglašeno je da su jače njemačke snage prikupljene na teritoriji Albanije, Makedonije i Kosova, radi prodora preko Crne Gore, Srbije, Dalmacije i Bosne na sjever,

ali da ih u tome sprečavaju naše snage na pomenutim teritorijama. Istaknuto je da se komunikacije: Mostar Sarajevo, Zenica, Dooj, Slavonski Brod, Višegrad, Foča, Sarajevo, nadovezuju na pravce povlačenja njemačkih snaga na sjever, te da neprijatelj na ovim komunikacijama sa ustaškim, domobranskim, a u značajnim objektima i njemačkim snagama, drži jaka obezbjeđenja, i da u nekim objektima neprijatelja ima Čerkeza, Talijana i četnika.⁷⁵

U ovoj Zapovijesti Štaba Korpusa, u cilju vršenja neposrednih priprema za napad na Travnik i ostale objekte neprijatelja, kao i radi zaštite od intervencije neprijatelja od Zenice i iz pravca Busovače, određen je novi raspored brigada i ostalih jedinica Četvrtke krajiške divizije. Šesta krajiška brigada upućena je preko Komara u rejon: Turbe, Bačvice, Paklarevo, Kokošari. Osmo i Jedanaesta brigada i jedan artiljerijski divizion brdskih haubica od 100 mm i četa tenkova, upućeni su preko Gornjeg Vakufa i Crnog Vrh u rejon: Orašac, Bistra, Zubići. Sve jedinice su dobile zadatak da zaposjednu nove rejone u toku 18. i 19. oktobra 1944. godine i da pristupe prikupljanju podataka o neprijatelju u Travniku, Busovači, Zenici i u svim njegovim uporištima u dolini rijeke Lašve, od Travnika do Busovače, a po mogućnosti i u uporištima neprijatelja od Busovače do Sarajeva, kao i u samom Sarajevu. Naređena je popuna jedinica municijom, bombama, eksplozivom, priprema naoružanja, opreme, grupa boraca bombaša, radi zauzimanja bunkera i tvrdih zgrada, za borbu s oklopnim i motornim vozilima i priprema sredstava za rušenje komunikacija: Travnik-Lašva i Zenica-Visoko.⁷⁶)

U toku neposrednih priprema u novim rejonima, pripreme udarnih grupa bile su temeljito izvršene, naročito u Šestoj i Sedmoj krajiškoj brigadi, koje su bile određene za direktan napad na Travnik. Pored toga, izvršene su i temeljite pripreme desetara

⁷⁵) Isto, dokumenat broj 41, strana 229. Zapovijest Štaba Petog korpusa od 17. oktobra 1944. godine štabovima potčinjenih jedinica o pripremi jedinica za napad na Travnik.

⁷⁶) Isto, dokumenat broj 43, strana 235. Zapovijest Štaba Petog korpusa od 18. oktobra 1944. godine potčinjenim jedinicama za napad na Travnik. Dokumentat broj 54, strana 276. Izvještaj Štaba Četvrtke divizije od 28. oktobra 1944. godine Štabu Petog korpusa o borbama za Travnik.

Nikola Karanović, pukovnik, zamjenik komandanta Petog bosanskog korpusa pri oslobodenju Travnika, narodni heroj, sada general-pukovnik

i vodnika za rukovođenje jedinicama u toku napada na pojedine objekte neprijatelja. U prvom bataljonu Šeste krajiške brigade posvećena je pažnja pripremama boraca koji su došli iz zaštitnice Štaba Četvrte divizije. Stojan Subotić je došao u bataljon na dužnost komandira čete.

Drugovi koji su došli iz zaštitnice Divizije u Prvi bataljon šeste brigade brzo su se uklopili u izvođenje priprema svojih jedinica za napad na Travnik. Među njima su prednjačili drugovi Mirko Škondrić i Stojan Subotić.⁷⁷⁾

U Prvi bataljon Šeste krajiške brigade bila je raspoređena jedna satnija domobrana iz Prve bojne Trećeg gorskog zdruga, koji se predao Šestoj krajiškoj brigadi u Ivanjskoj, 13. septembra 1944. godine. Komandir satnije bio je Ivan Požgaj. Ova domobranska jedinica bila je, jedno vrijeme, kao Četvrta četa u bataljonu. Za komandira je bio postavljen Toma Raković, za političkog komesara Vlado Mihić, za zamjenika komandira određen je Ivan Požgaj, a za zamjenika političkog komesara Elmaz Turčinodžić. Poslije napada na Banju Luku, bivši domobrani iz ove čete podijeljeni su po ostalim četama. Članovi komande čete dobili su nove dužnosti. Ivan Požgaj postavljen je za operativnog oficira Štaba Prvog bataljona, a Toma Raković za zamjenika komandanta Prvog bataljona.

Jedan dio pripadnika bivše domobranske satnije brzo se uklapao u partizanski život, ali pojedinci to nisu mogli. Uvidjelo se da ne podnose novu klimu i vojnički život. Takva dvojica su pobjegla, posije podne 20. oktobra 1944. godine. Tada su upravo dovršene pripreme za napad na Travnik. Iz jednog šljivika nestali su neprimjetno, odnijevši oružje i opremu. Pretpostavljali smo da

⁷⁷⁾ Iz zaštitnice Štaba Četvrte divizije stigao je i Mirko Škundrić, koji potiče iz poznate ustaničke porodice Škondrića iz sela Sanice. Njegova rođena braća su: Petar, Mihajlo, Dušan i Mile. Svi su oni prvoborci i nosioci »Partizanske spomenice«. Petar je umro poslije ranjavanja prilikom napada na Budimlić Japru. Proglašen je za narodnog heroja. Dušan je poginuo maja 1942. godine u selu Jelašinovicima. Prije napada na Travnik, Mirko je postavljen za političkog delegata voda. Kasnije, postao je politički komesar čete. Do kraja rata brzo je napredovao u političkom radu sa svojim jedinicama. Poslije rata bio je primjeran starješina, slušalac i nastavnik u Višoj vojnoj akademiji. Umro je veoma mlad, u činu pukovnika JNA.

su pobjegli u Travnik, pošto je on bio najbliži neprijateljski garnizon, što se kao istina ustanovilo u toku napada na Travnik. U završnim borbama za oslobođenje Travnika njih dvojicu su zarobili borci Drugog bataljona Šeste krajiške brigade i sproveli ih u Prvi bataljon. Nakon oslobođenja Travnika raniji pripadnici domobranske satnije, sa kojima su bili i ova dvojica, izvršili su nad njima najstrožu kaznu. Kada se postavilo pitanje njihove odgovornosti zbog bjekstva i otkrivanja našeg napada na Travnik, pred postrojenim bataljonom, osuda je bila jednoglasna: strijeljati! Tu kaznu su izvršili ljudi koji su bili naročito uvrijeđeni njihovom izdajom, u trenutku kada im je pružena prilika da se iskupe za vrijeme provedeno u službi okuptora.

Konačnu Zapovijest za napad naših snaga na Travnik i ostala uporišta neprijatelja u dolini rijeke Lašve, Štab Petog bosanskog korpusa izdao je 18. oktobra 1944. godine. U Zapovijesti je istaknut značaj zauzimanja Travnika. Sljedeći zadatak naših snaga poslije zauzimanja Travnika bio je napad na njemački saobraćaj i transport vojnih jedinica koji je vršen dolino'm rijeke Bosne.

Sedma krajiška brigada Desete divizije bila je blizu sela Rankovići. To je širi rejon sadašnje teritorije Novog Travnika. Deveta krajiška brigada ove divizije imala je dva bataljona između Busovače i Zenice, spremne za dejstvo u donjem toku rijeke Lašve. Druga dva bataljona nalazila su se između Busovače i Kiseljaka. Artiljerijski divizion, sastavljeni od haubica 100 mm, bili su grupisani u rejonu Turbeta, a brdske haubice u rejonu sela Rankovići. Osma i Jedanaesta krajiška brigada bile su u širem rejonu sela Rankovići, spremne za izvršenje zadataka.

Tako je neprijateljski garnizon u Travniku bio opkoljen sa svih strana. Opkoljavani su i ostali neprijateljski objekti u dolini rijeke Lašve od Travnika do Busovače. Sve je bilo pripremljeno za početak narednog — četvrtog napada na neprijateljske jedinice u Travniku, prikupljene na malom, ali veoma značajnom prostoru i za na's i za neprijatelja.

Prva proleterska i Šesta lička divizija, koje su godina dana prije isto ovako opkoljavale Travnik i ostala uporišta u travničkom kraju, bile su sada pred Beogradom, sa ostalim našim jedinicama. Oko Travnika su bile samo bosanske jedinice. Borci su bili iz raznih krajeva.

ZADACI JEDINICA⁷⁸

Za izvršenje napada na Travnik i na ostala uporišta neprijatelja oko njega, prema Zapovijesti Štaba Petog bosanskog korpusa od 18. oktobra 1944. godine, jedinice su dobile slijedeće zadatke.

Šesta krajiška udarna brigada Četvrte divizije je dobila zadatak da napadne neprijatelja u Travniku sa sjeverozapada i zapada, tj. sa pravca sela Jankovići i sela Kokošari prema centru Travnika, s ciljem da se glavne snage ove brigade probiju u vidu klina u grad i da zauzmu uporišta neprijatelja na lijevoj obali rijeke Lašve. Za izvršenje ovog zadatka Šesta brigada je formirala glavni napadni klin od tri bataljona, radi razbijanja spoljne odbrane neprijatelja, likvidiranja glavnih komandi u gradu, artiljerijskih položaja i spajanja glavnih snaga sa snagama Sedme krajiške brigade u Travniku. Za mjesta spajanja glavnih snaga Šeste sa snagama Sedme brigade, određeni su mostovi, tj. prelazi na rijeci Lašvi, u samom gradu. U pomoćni klin određen je samo jedan bataljon koji je imao zadatak da, poslije proboja spoljne odbrane, prodre u grad i povezuje borbena dejstva jedinica Sedme brigade sa glavnim snagama Šeste brigade još u toku napada.

Osma krajiška udarna brigada Četvrte divizije je dobila zadatak da zatvori sve pravce kojima bi neprijatelj mogao da interveniše od Zenice i Busovače prema Travniku. Stoga je ova brigada obavezana od Štaba Četvrte divizije da se na svom desnom krilu poveže sa snagama Devete krajiške udarne brigade Desete divizije kod sela Jelinjak. Te snage su na položajima između Busovače i

⁷⁸) Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat broj 43, strana 235. Zapovijest Štaba Petog korpusa od 18. oktobra 1944. godine potčinjenim jedinicama za napad na Travnik.

Radio-telegrafisti 4. KNOU divizije u radu za vrijeme borbi na Travniku oktobra 1944. godine

Han-Kumpanije zatvarale pravce koji vode prema Travniku. Osmu brigadu je bila povezana i sa snagama Vlačićkog odreda na koti 570, na svom lijevom krilu, kod sela Stranjani. štab Četvrtre divizije je tražio da Osmu brigadu dobro zatvori pravce koji vode od Zenice preko Guče Gore i Vlačića, prema Travniku. Naređeno je da ova brigada sa jednim dijelom snaga izvrši demonstrativan napad na Travnik, sa istočne strane, preko kote 504, a sa drugim snagama da napadne demonstrativno na Zenicu. Pored toga trebalo je da sa diverzantskim grupama poruši komunikaciju koja vodi od Zenice prema Busovači i Lašvi.

Jedanaesta krajiška udarna brigada Četvrtre divizije je dobila zadatak da (bez dva bataljona) napadne i, po svaku cijenu, zauzme Željezničku stanicu Bila u Han-Biloj, a da poslije toga nastavi čišćenje neprijateljskih uporišta prema Busovači, Divjaku, Vitezu i Han-Kumpaniji. Zbog uspješnijeg likvidiranja ovih uporišta snagama Jedanaeste brigade pridata je tenkovska četa Petog korpusa, baterija protivtenkovskih topova iz artiljerijskog divi-

ziona Četvrte divizije i jedan protivtenkovski top »romelovac« iz protivtenkovskog divizionu Desete divizije. Ostala dva bataljona Jedanaeste brigade sačinjavali su opštu rezervu Štaba Četvrte divizije. Jedan bataljon iz ove rezerve bio je u rejonu Nevića polje, čamića brdo, na putu za selo Rankovići, namijenjen za sa- dejstvo snagama Sedme brigade i rušenje komunikacije između Željezničke stanice Bila i Doca. Drugi bataljon iz divizijske rezerve imao je zadatak da se prebaci sjeverno od pruge Bila-Dolac, u rejon sela Rječica, radi obezbjeđenja naših snaga koje su napadale neprijateljska uporišta u dolini rijeke Lašve, od eventualne intervencije neprijatelja iz Travnika.

Artiljerijski divizion Četvrte divizije (bez jedne baterije) određen je da podržava napad glavnih snaga Šeste brigade. Tada su u Divizionu bile tri baterije. Prva baterija je imala 3 protivtenkovska topa od 50 mm — M 42. Druga baterija imala je 3 brdska topa od 75 mm — M 28. Treća baterija imala je 4 brdska ruska topa od 76,2 mm. Osim toga, u sastavu brigada Četvrte divizije bilo je još 5 protivtenkovskih topova od 37 mm. Prema tome, Četvrta divizija je u napadu na Travnik imala ukupno 15 brdskih i protivtenkovskih topova.

Sedma krajiška udarna brigada Desete divizije je dobila zadatak da napadne Travnik sa istočne i jugoistočne strane, tj. preko Kupila, Tarabovca, Ilovače i padina Vilenice, da probije spoljnu odbranu neprijatelja i zauzme neprijateljska uporišta na desnoj obali rijeke Lašve. Poslije toga treba da prodre u grad i da sadjestvuje snagama Šeste brigade u zauzimanju pojedinih uporišta neprijatelja u gradu. Za podršku u izvršavanju dobivenog zadatka pridata je jedna baterija topova iz sastava Artiljerijskog divizionu Desete divizije. U ovom divizionu bile su tri baterije sa 9 brdskih i protivtenkovskih topova. U brigadama ove divizije bila su još 3 topa, što znači da je u Desetoj diviziji bilo ukupno 12 brdskih i protivtenkovskih topova.

Deveta krajiška udarna brigada Desete divizije je dobila zadatak da (bez dva bataljona) poruši dio željezničke pruge i puta između Busovače i Kiseljaka i da na toj dionici postavi pogodne prepreke radi sprečavanja pokreta neprijatelja od Sarajeva prema Travniku, a zatim da organizuje i posjedne pogodne položaje za odbranu u slučaju nailaska neprijatelja, te da mu, po svaku cije-

nu, spriječi prodor prema Busovači. Sa ostala dva bataljona Deveta je brigada imala zadatak da zauzme neprijateljsko uporište Šafradin, koje je branilo oko 40 neprijateljskih vojnika, da zaposjedne položaje između Busovače i Han-Kumpanije, s obje strane rijeke Lašve, radi sprečavanja prodora neprijatelja od Busovače prema Han-Kumpaniji. Pored toga, ovi bataljoni trebalo je da poruše komunikaciju između Busovače i Han-Kumpanije, da postave mine i druge prepreke radi sprečavanja prolaza oklopnih borbenih vozila i željezničkih vozova u pravcu Han-Kumpanije. Ovi bataljoni su dobili i zadatak da sa dijelom svojih snaga i jednom baterijom topova iz Artiljerijskog diviziona Desete divizije izvrše demonstrativni napad na Busovaču i održe čvrste veze sa snagama Osme krajiške brigade kod sela Jelinjak.

Sedamnaesta krajiška udarna brigada Desete divizije je vršila napad na neprijateljske objekte i saobraćaj na komunikaciji između Ostrošca i Tarčina.

U Prvoj artiljerijskoj grupi Petog bosanskog korpusa u artiljerijskim divizionima Četvrte i Desete divizije, kao i u brigadama ovih divizija, bio je ukupno 41 brdski i protivtenkovski top, te brdske i poljske haubice od 100 mm. Pored toga, bio je i veliki broj lakih i teških bacača, prema 21 topu i minobacaču koje je imao neprijatelj. Od toga, bilo je 6 topova od 100, 80 i 75 mm, 5 protivtenkovskih topova i 10 minobacača od 81 mm. Očigledno, međusobni odnos naše i neprijateljske artiljerije i minobacača bio je u našu korist. Međutim, neprijatelj je imao svoje snage snabdjevene sa dosta municije u zaklonima, bunkerima i drugim utvrđenjima, što je bila njegova prednost. Pored toga, neprijatelj je vodio odbrambena, a naše snage napadna dejstva. Time je on iskoristio odbranu kao vid borbenih dejstava koji ima preimущества nad napadom pod određenim uslovima. Pa, i pored toga, mora se istaći da je prednost naših snaga u ovom napadu na Travnik i na ostala uporišta bila povoljnija nego u bilo kojem ranijem napadu naših jedinica.

Tenkovska četa Petog korpusa upućena je iz rejonu Bugojna preko Gornjeg Vakufa u selo Rankovići, pod komandu Štaba Jedanaeste brigade, radi sadejstva ovoj brigadi prilikom napada na neprijateljska uporišta između Travnika i Busovače. Poslije je ovoj četi naredeno da sadejstvuje i snagama u napadu na Travnik.

Tenkovska četa imala je ukupno 4 tenka. Jedan je bio neispravan, pa su tri išla na izvršenje dobivenih zadataka.

Jajačko-travnički odred je imao zadatak da sa sjeverne strane izvrši demonstrativni napad na Travnik, a zatim da vrši pritisak na Travnik sa pravca Gornja Čatrnja.

Vlašički odred je dobio zadatak da se što tješnje poveže sa snagama Osme krajiške brigade, da sa sjevera izvrši demonstrativan napad na Zenicu i da, na što više mjesta, poruši prugu između Zenice i Nemile.

Visočko-fojnički odred je angažovan na rušenju komunikacije između Kiseljaka i Blažuja, zaposjedanju položaja, zatvaranju pravaca od Sarajeva i Visokog i izvođenju demonstrativnih napada na neprijatelja u Kiseljaku.

Vazduhoplovna eskadrila Petog korpusa je angažovana sa aerodroma kod Bugojna, za izvidanje neprijatelja od 21. oktobra 1944. godine ujutro, na komunikacijama koje vode od Sarajeva i Zenice prema Travniku i za tučenje kolona neprijatelja, ako bi se pojavile na ovim pravcima. Ova eskadrila je formirana od 4 ispravna aviona, koji su među 30 aviona zaplijenjeni na Aerodromu Zalužani prilikom napada na Banju Luku.

Srednjobosanska i Trideset deveta divizija su dobile zadatak da za vrijeme napada naših snaga na Travnik i ostala uporišta oko njega vrše što snažniji napad na neprijatelja u dolini rijeke Bosne između Bosanskog Broda i Zenice.

Tako su bila organizovana ofanzivna dejstva na široj teritoriji pri napadu na Travnik. Ona su obezbjeđivala vodenje borbi u dolini rijeke Lašve duže vrijeme i onemogućavala veću koncentraciju neprijateljskih snaga i intervenciju prema Travniku. Ovo je bio jedan od preduslova za uspjehe naših snaga koji su postignuti 22. oktobra 1944. godine.

Štab Petog bosanskog korpusa naredio je da se napad na Travnik i ostala uporišta oko njega izvrši tačno u 19 časova, 20. oktobra 1944. godine, a da se do tog vremena produži izvođenje vojnih, političkih, materijalnih i drugih priprema jedinica i štabova i izvrši dovođenje jedinica na jurišne položaje. Posebna pažnja je posvećena sadejstvu pojedinih četa u okviru bataljona, radi proboja spoljne odbrane neprijatelja i zauzimanje neprijateljskih uporišta u gradu.

U cilju brzog i neposrednog uticaja viših štabova na izvršavanje predviđenih zadataka pojedinih jedinica, izvršena je podjela komandovanja po sektorima razvoja borbenih dejstava. Štab Korpusa odredio je da sa snagama Šeste, Sedme i Jedanaeste krajiške udarne brigade, koje su napadale na Travnik, Dolac, Bilu, Han-Bilu i Divjak rukovodi i komanduje Štab Četvrte krajiške divizije, sa komandantom divizije pukovnikom Petrom Vojinovićem na čelu, a snagama Osme brigade Četvrte divizije i snagama Devete brigade Desete divizije, koje su napadale neprijateljska uporišta u Vitezu, Han-Kumpaniji, Šafradinu, Zenici i Busovači i zatvarale pravce od Zenice i Busovače prema Travniku, određen je da komanduje Štab Desete krajiške divizije sa pukovnikom Miloradom Mijatovićem na čelu. Tako su dvije grupacije naših jedinica, koje su imale povezane uloge i zadatke u borbama za oslobođenje Travnika, stavljene pod komandu dva štaba divizija. Pored toga, određeni su pojedini članovi štabova da utiču na borbena dejstva jedinica na težištu borbenih dejstava. Zamjenik komandanta Desete divizije Petar Mečava određen je od Štaba Korpusa da zajedno sa njenim Štabom obezbjeđuje dejstva Sedme krajiške brigade.⁷⁹⁾

Znalo se da u Travniku i ostalim uporištima neprijatelja oko njega ima relativno dosta neprijateljskih vojnika i da su dobro naoružani. Pored toga, pretpostavljalo se da će ove snage odlučno braniti svoja uporišta. Takvo je bilo raspoloženje neprijateljskih snaga, a to su od njih tražile i više komande iz Sarajeva i Zagreba, da bi se spriječilo izbijanje naših snaga u dolinu rijeke Bosne. Neprijatelj je bio na najvažnijim osloncima bočnog osiguranja komunikacije Sarajevo-Bosanski Brod. Zbog toga, Štab Petog bosanskog korpusa, sa komandantom Slavkom Rodićem i političkim komesarom Ilijom Došenom na čelu, odlučio je da se Travnik i bliža uporišta oko njega napadnu sa tri brigade, tri tenka i dosta artiljerije i minobacača, osim drugih borbenih sredstava i jedinica. Ovo je u odnosu na prethodna tri napada na isti neprijateljski

⁷⁹⁾ Isto, dokumenat broj 54, strana 276. Izvještaj štaba Četvrte divizije od 28. oktobra 1944. godine Štabu Petog korpusa, o borbama za oslobođenje Travnika, i dokumenat broj 43, strana 235. Zapovijest Štaba Petog korpusa od 18. oktobra 1944. godine potčinjenim jedinicama za napad na Travnik.

garnizon bila najjača koncentracija naših snaga i borbenih sredstava u napadu na Travnik.

Iz svega ovoga lako je uočiti da su borbena dejstva Petog bosanskog korpusa, koja su počela napadom na Travnik i uporišta oko njega 20. oktobra 1944. godine imala veoma širok operativni značaj i da im je krajnji cilj bio nanošenje što većih gubitaka ostacima Grupe armije »E«, pod komandom general-pukovnika fon Lera, koji su se povlačili prema istočnom dijelu Hrvatske, na pravac nastupanja naših snaga preko Beograda.

Poslije podne, 20. oktobra 1944. godine, sve je bilo spremno za početak napada. Artiljerija i minobacači su bili na vatrenim položajima. Posluge kod oruđa su prinosile municiju bliže oruđu, u zaklone. U bataljonima i četama borci su pripremali naoružanja za odlučni napad. Redenici i fišeklije su bili puni municije. Prije podne bilo je vedro i lijepo vrijeme. Poslije podne naglo je pljusnula kiša, iza koje se pojavila velika duga iznad Vlašić planine. Izne-

Nišandžije puškomitraljeza i njihovi pomoćnici pune redenike pred napad na Travnik oktobra 1944. godine

nada je počela da djeluje neprijateljska artiljerija iz Travnika. Koncentracije dejstva artiljerije bile su veoma snažne i brzo su se smjenjivale jedna za drugom. Nije prijetila neposredna opasnost našim jedinicama. Artiljerija je prebacivala razmještaj jednih ili je podbacivala rejone rasporeda drugih jedinica. Bilo je važno da neprijateljska artiljerija nije imala pogodaka.

Štabovi brigada, divizija i Štab korpusa, su bili već na svojim komandnim mjestima, spremni da rukovode napadom. U Štabu Petog bosanskog korpusa, u toku priprema i organizacije napada na Travnik, posvećena je posebna briga pripremi napadnih klinova i obezbjeđenju artiljerijske podrške pojedinih bataljona na čelu klinova. Još od ranije sve krajiške jedinice, svrstane u Prvi i Peti bosanski korpus, njegovale su taktiku napada na gradove »klinovima«. Za primjenu ovakve taktike zalagao se i Josip Mažar-šoša. U obrazloženju napada klinovima na Prijedor i neopaženog ubacivanja četa u grad noću između 16. i 17. maja 1942. godine, šoša je imao prijedloge. Bilo je više mišljenja o tome, kako bi bilo najbolje napasti neprijatelja u Prijedoru, šoša se zalagao da se grad napadne klinovima, tako da se ne počne borba na spoljnoj liniji odbrane, Prijedora prije nego iznutra, iz centra grada, u koji će se provući neopaženo dobro odbrane, i za taj zadatak pripremljene čete, ili će se probiti pod borbom, ako se ne uspiju provući tajno. Napad, zatim, treba izvršiti iz centra prema spoljnoj odbrani Prijedora, isticao je Josip Mažar-šoša.

Ovu taktiku su veoma vješto realizovale čete koje su određene za upad u centar Prijedora na čelu klinova. Poslije napada na Prijedor, u cijeloj Krajini, u partizanskim četama, bio je poznat podvig Prijedorske čete, koja se, neopaženo, provukla u centar grada, na juriš zauzela neprijateljske topove i napravila, prvu takvu diverziju poslije dizanja ustanka u Bosanskoj krajini. U toku noći bio je uništen cijeli Prijedorski garnizon neprijatelja. Zaplijenjena velika količina naoružanja i opreme. Poslije formiranja brigada taktika napada na gradove klinovima u Bosanskoj krajini se još više proširila. Od tada, na čelu klinova nisu išle samo čete, nego bataljoni, koji su pravili prodore u gradove udarnim grupama sastavljenim od bombaša, puškomitraljezaca i oruđa ili sredstava pogodnih za tučenje bunkera i tvrdih zgrada.

Tako su se pojedini bataljoni bili specijalizovali za vršenje prodora u gradove. Prvi bataljon Šeste krajiške brigade u toku NOR-a imao je dosta borbi sistemom klina. Ovdje, međutim, nije moguće više iznositi vrijednosti ove taktike. Spomenuli smo ovo pitanje zato što je na organizaciji napada na Travnik klinovima upravo radio i šoša i što je to bila posljednja akcija narodnog heroja Josipa Mažara-šoše.

U toku NOR-a članovi štabova bataljona, brigada i divizija, pa i korpusa, za vrijeme borbi veoma često su odlazili na težište borbenih dejstava svojih jedinica, uzimali mitraljeze, puškomitraljeze, sjedali za topove, gađali iz minobacača, protivtenkovskih pušaka u prvim borbenim redovima, u sastavu klinova i jurišnih grupa. Ovo su radili naročito onda kada su pretpostavljali da će na pojedinim pravcima biti teško probiti neprijateljsku odbranu ili onda kada neprijatelj zadrži naše prve dijelove. Malo je bilo kritičnih situacija u borbi u kojoj se neki od viših rukovodilaca nije angažovao zajedno sa borcima u izvršavanju zadataka. Cijenio se uticaj komandanta, komesara, zamjenika komandanta, načelnika štabova i operativnih oficira prema prisustvu u borbi.

Sa padom mraka, 20. oktobra 1944. godine, članovi štabova brigada, divizija i Štaba Petog korpusa bili su spremni da krenu u sastav pojedinih klinova i da bodre borce i rukovodioce u izvršavanju zadataka.

Noć je bila sve bliže. Jedinice su se kretale prema objektima napada. Deseta i Četvrta krajiška divizija i druge jedinice išle su na izvršavanje veoma važnih borbenih zadataka. Dvije grupacije, sa po tri bataljona, skoro jedan za drugim, Šeste i Sedme brigade — išle su klinovima na pravcima glavnih udara svojih divizija. Po jedan bataljon iz ovih brigada išao je zasebno, na pomoćnim klinovima.

Borci i rukovodioci su bili izuzetno ponosni što će učestvovati u borbama za oslobođenje Travnika na koji su ranije napadali proleter i Ličani i Krajišnici. Sada i Četvrta divizija, koja je dugo vremena nastupala prema Travniku, od doline rijeke Une na jugoistok.

Nadomak Travnika svojevremeno su vodile žestoke borbe brigade Pete i Jedanaeste krajiške divizije. One su se, one iste

oktobarske noći 1944. godine, približavale Beogradu, sa ostalim našim snagama i jedinicama Crvene armije da zadaju udarce okupatoru i njegovim slugama u glavnom gradu Jugoslavije.

NASTUPANJE I NAPAD

U napad su išle udarne grupe, sastavljene od boraca, od odabranih bombaša, puškomitraljezaca, nišandžija kod »Džon-Bul« bacača, protivtenkovskih pušaka; boraca određenih za pravljenje prolaza kroz bodljikavu žicu. U Prvom bataljonu Šeste brigade komandir udarne grupe bio je Miloš Stakić, rodom iz sela Maričke kod Prijedora. Iza ove grupe je išao bataljon. Udarne grupa je privremena formacija, sada najbolja jedinica bataljona. U nju svi borci i rukovodioci imaju veliko povjerenje. Bila je zasebna čast pripadati ovakvim grupama u napadu na neprijateljska uporišta.

Artiljerci 4. KNOU divizije pripremaju top za dejstvo u napadu na Travnik oktobra 1944. godine

U grupi je bio i Košta Stanić, rodom iz Jelašinovaca, kod Lušci Palanke. Među ostalim borcima udarne grupe bilo je dosta onih koji su još od prije godinu dana bili stalno u sastavu ovakvih grupa prilikom napada na gradove. Oni su bacili mnogo bombi, ispalili dosta rafala i upućivali granate na neprijateljske bunke, lokomotive i tvrde zgrade.

Pračeno je vrijeme da bi se uskladio pokret i privlačenje bunkerima broj 2 i 3, koji su bili na desnoj obali rijeke Lašve, južno od Kalibunara sa početkom napada koji je bio određen u 19 časova, 20. oktobra 1944. godine. Približili su se bunkerima. Čulo se kašljanje neprijateljskih stražara oko bunkera. Još nije bilo vrijeme za početak napada.

Sa sjeverozapadne strane, kroz selo Bilića Dočić i selo Jankovići, prema Mačića ravni, Ovčanici, Matića Njivama i Baš-Bunaru, nastupao je glavni klin Šeste krajiške brigade. Na čelu klina bio je Treći bataljon ove brigade. Drugi i Četvrti bataljon išli su iza Trećeg. Bili su spremni da, poslije proboja spoljne odbrane prema Baš Bunaru, prodiru u centar grada i čiste neprijateljska uporišta u Travniku, na lijevoj obali rijeke Lašve.

Prvi bataljon Šeste brigade nastupao je sa jugozapada od sela Kokošara. Trebao je da zauzme bunke broj 2 i broj 3, razbije neprijatelja na desnoj obali rijeke Lašve, zauzme Glavni ustaški stožer i da poveže svoja dejstva sa dejstvima bataljona u glavnom klinu Šeste krajiške brigade na rijeci Lašvi. Ovaj bataljon nije bio orijentisan da hvata vezu sa snagama Sedme krajiške brigade, koje su napadale na desnom krilu bataljona, što je imalo negativnih posljedica u toku napada.

Još prije nego što je počeo napad, načelnik Štaba šeste brigade Milan Milovac stigao je u Treći bataljon, tj. na čelo klina Šeste brigade. Otišao je naprijed da pomogne udarnoj grupi Trećeg bataljona u izvršavanju njenog zadatka.

Jedna baterija topova sa tri oruđa od 50 mm M 42, iz Artiljerijskog divizionu Četvrte divizije određena je da podržava Treći bataljon Šeste brigade. Politički komesar ove baterije protivtenkovskih topova Đuro Balaban, zajedno sa ostalim drugovima, zamotao je točkove topova krpama, kako bi se što manje čulo nji-

hovo privlačenje spoljnoj obrani neprijatelja. Pokret topova vršen je kamenitim seoskim putem.

Sva tri bataljona Šeste brigade na glavnom udaru sa svojim sredstvima ojačanja takođe su se neopaženo i pravovremeno privukli neprijateljskoj odbrani. Čekali su da napad počnu tačno u 19 časova, kako je bilo naređeno od Štaba Petog korpusa.

Iz pravca jugozapada, prema Travniku su nastupale snage Sedme krajiške brigade. Prvi bataljon je išao od sela Margetići, preko Đakovića i padina Vilenice, prema Velikoj Ravni i bunkeru broj 12. Drugi bataljon nastupao je od sela Rankovići, preko Kasapovića i Đakovića prema Vilenici. Treći bataljon nastupa preko Slimena i Hledova, prema Gornjem Docu. Četvrti bataljon je nastupao od Đakovića prema Vilenici i bunkeru broj 12.

Protivtenkovska baterija, koja je bila određena da podržava bataljone u napadu, zauzela je vatrene položaje za tučenje bunkera broj 11 i 12. Početak gađanja bio je određen u 18,30 časova. Njeni vatreni položaji bili su na koti 844, djelimično pod zaštitom borbenog rasporeda Drugog bataljona. Ovaj bataljon bio je u ulozi drugog ešelona, u početku napada Sedme brigade.⁸⁰⁾

Štab Sedme brigade bio je u selu Slimena. Prije početka napada zamjenik komandanta Desete divizije Petar Mečave stigao je u Štab Sedme brigade da pomogne da brigada što bolje izvrši svoj zadatak, koji je bio veoma težak. Odlazio je i do prednjih dijelova, do štabova bataljona i boravio kod Štaba brigade. Drugog dana napada na Travnik poginuo je u tenku pred Vojnom kasarnom, u centru grada.

Sedmoj krajiškoj brigadi nije ništa smetalo u toku privlačenja njenih jedinica spoljnoj odbrani neprijatelja na jurišne položaje. Samo se čekalo na vrijeme određeno za početak napada na Travnik.

Snage Jedanaeste, Devete i Osme krajiške brigade, kao i čete Jajačko-travničkog i Vlačićkog odreda, četa tenkova i divizioni Prve artiljerijske grupe Petog korpusa na svojim položajima bili su spremni za dejstvo.

⁸⁰⁾ Isto, i izvod iz Dnevnika Sedme krajiške brigade u toku NOR-a za dane 20, 21, 22, 23, 24. i do 28. oktobra 1944. godine. Arhiva Sekcije boraca Sedme krajiške brigade koja radi u Sarajevu.

POGIBIJA MILANA MILOVCA

Tačno u 18,30 časova, 20. oktobra 1944. godine sva naša artiljerija bila je pripremljena za otvaranje vatre. Prva je na bunkere broj 11 i 12 otvorila vatru protivtenkovska baterija Sedme krajiške brigade. Zatim su i protivtenkovski topovi na pravcu napada glavnog klina Šeste krajiške brigade počeli gadati. Oko 19 časova po planiranim cijevima u Travniku vatru su otvorili divizionni korpusne Artiljerijske grupe.

Pojedine udarne grupe krenule su u napad ispred svojih bataljona. Glavni zadatak udarnih grupa bio je likvidacija bunkera oko Travnika, na pravcu napada pojedinih bataljona. Neprijatelj je, međutim, pravovremeno primijetio privlačenje udarnih grupa i otvorio žestoku vatru iz bunkera. Ubrzo je počela da djeluje i neprijateljska artiljerija i minobacači iz Travnika. Bilo je očigledno da je neprijatelj sačekao napad naših jedinica u punoj borbenoj pripravnosti. Sve njegove snage nalazile su se na svojim položajima, u rovovima, bunkerima. Pružile su žestok otpor još u početku napada naših jedinica. Nije bilo ni govora o iznenađenju. Neprijatelj je bio dobro obaviješten o našim pripremama za napad koji je uslijedio.

Udarne grupe Trećeg bataljona Šeste krajiške brigade upala je u žičane prepreke. U prvom pokušaju da savlada bodljikavu žicu, naišla je na minsko polje u kojem je pretrpjela gubitke. Preživjeli borci udarne grupe pokušali su da savladaju žičane prepreke i da se probiju do bunkera, ali nisu uspjeli. Gubici su se stalno povećavali. Na brisanom prostoru, u minskim poljima, ispred prepreka, napad naših snaga je zaustavljen. Neprijatelj je snažno tukao iz bunkera automatskim oružjem i osvjetljavao teren. Udarne grupe se smanjile. Bilo je mnogo mrtvih i ranjenih.

I čete su trpjele gubitke od neprijateljske artiljerije i minobacača, koji su tukli neprekidno. I nakon više od sata borbe žičane prepreke nisu savladane. Udarne grupa već je bila izbačena iz stroja. Neprijatelj je onemogućio glavnim snagama Šeste brigade da u prvom naletu probiju spoljnu odbranu Travnika, što je kasnije imalo težih posljedica.

Poslije razbijanja udarne grupe Trećeg bataljona Šeste brigade formirana je nova udarna grupa iz sastava Trećeg i Četvrtog bataljona. Ova grupa je odmah prešla u napad. Glavni je zadatak bio: proći kroz žičane prepreke i izvršiti napad na bunkere. Privučeni su i protivtenkovski topovi da gađaju bunkere i onemogućće neprijatelja da efikasno tuče novoformiranu udarnu grupu. Prilikom prvog osvjetljenja, neprijatelj je ugledao naše topove. Pored dejstva u pravcu naših topova, počeo je psovati i grditi naše artiljerce što su privukli topove tako blizu bunkera. Prijetio je dejstvom svoje artiljerije.⁸¹⁾

Naše snage su se uveliko angažovale da se probije spojna odbrana neprijatelja, na pravcu napada naših glavnih snaga. Načelnik Štaba Šeste brigade Milan Milovac bio se posebno angažovao na tome, izlažući se najvećim opasnostima. Ništa nije uspijevalo. Novoformirana udarna grupa nastojala je da presiječe žičane prepreke. Ubacivane su nove grupe boraca. Prethodne su ginule. I, nakon dva sata od početka napada, žičana ograda nije bila savladana. Bilo je naređeno razvijanje i ostalih dijelova bataljona kako bi se razbila spojna odbrana neprijatelja na pravcu Baš Bunara.

Što je bilo veće angažovanje naših snaga glavnog klina da probije spoljnu odbranu, neprijatelj je sve žešće tukao. Iz minobacača je dosta često dejstvovao tako brzo, da su mine prilikom učestalih eksplozija stvarale utisak da su opaljene rafalom. U toj paklenoj situaciji broj mrtvih i ranjenih stalno se povećavao. Za njihovo izvlačenje i nošenje moralo se angažovati dosta boraca.

Dok je Treći bataljon Šeste brigade trpio velike gubitke i postajao sve nesposobniji za izvršenje dobivenog zadatka, teško je ranjen i načelnik Štaba Šeste brigade Milan Milovac. U tom tre-

⁸¹⁾ Izjava komesara baterije Dure Balabana, sada pukovnika, koji živi u Beogradu, data autoru 1975. godine.

Milan Milovac, kapetan, načelnik Štaba 6. KNOJ brigade, poginuo noću između 20. i 21. oktobra 1944. godine za vrijeme napada na Travnik

nutku nalazio se na sanitetskom previjalištu Trećeg bataljona. Stigao je na previjalište da pomogne u organizaciji otpremanja velikog broja ranjenih boraca u Turbe, u kojem je bilo organizovano prihvatanje i obrađivanje ranjenika Šeste brigade. Artiljerija i minobacači su ubrzo počeli dejstvovati i po rejonu sanitetskog previjališta. U blizini je eksplodirala jedna granata. Geleri su se žarili u stomak i druge dijelove tijela Milana Milovca. Zora Slavuj, koja je obrađivala jednog ranjenika, prihvatila se brzo posla i previla ranjenog Milovca. Vidjela je da je rana opasna. Brzo ga je sa prатnjom otpremila prema Turbetu. Milan Milovac je, međutim izdahnuo na putu za Turbe.⁸²⁾

Vrijeme je u ovoj akciji brzo odmicalo ali bez rezultata. Neuspjeh je bio očigledan, a žrtve velike. Nije se moglo prodrijeti prema Baš Bunaru. Nastupila je ozbiljna situacija na pravcu napada glavnog klina. Doveden je u pitanje i konačni uspjeh napada na Travnik.

Štab Šeste brigade nije mogao poboljšati situaciju na pravcu dejstva svojih glavnih snaga. Ovaj Štab je uoči napada na Travnik ostao bez zamjenika komandanta Rade Brkića, koji je otišao na novu dužnost i bez načelnika Štaba, koji je poginuo. U Štabu su bili samo komandant Milančić Miljević, politički komesar brigade Rade Bašić i zamjenik političkog komesara Sava Popović.

Od Šeste brigade se očekivalo i dalje da prodorom na svom pravcu napada znatno doprinese zauzimanju Travnika. Štab Petog korpusa bio je zabrinut. Upućeno je naređenje Štabu Prve artiljerijske grupe da se iz rejona Turbeta premjesti bliže Travniku i da neposrednim gađanjem rejona iz kojih neprijatelj daje otpor, omogući prodor naših jedinica u grad. Načelnik Operativnog odjeljenja Petog korpusa Josip Mažar-šoša pošao je u rejon rasporeda Štaba Šeste krajiške brigade, prema selu Jankovići, da pomogne ovoj jedinici u izvršavanju dobivenog zadatka.

⁸²⁾ Izjava Zore Slavuj udata Balaban, referenta saniteta Trećeg bataljona Šeste krajiške brigade u razgovoru sa autorom 1975. godine.

JOSIP MAŽAR ŠOŠA JE POGINUO

Prema sjećanju komandanta Šeste krajiške brigade Milana — Milančića Miljevića, šoša je došao u Štab brigade gdje ga je sa situacijom upoznao politički komesar brigade Rade Bašić. Štab je bio u blizini položaja na kojem se nalazio komandant. Poslije upoznavanja sa situacijom, šoša je otišao da se na položaju sastane sa komandantom brigade. Konstatovali su da treba što snažnije koristiti našu artiljeriju, koja je bila u premještanju na nove vatrene položaje od Turbeta bliže Travniku, šoša je uputio Milančića na put koji vodi od Turbeta prema Travniku, da presretne artiljeriju i da je orijentiše za što bolje dejstvo. Milančić je trebao da pokaže štabovima divizionu rejone iz kojih neprijatelj pruža jak otpor. Pošao je od sela Jankovići prema putu. Ubrzo ga je stigao šoša sa svojim kuririma. Uputili su se u susret artiljeriji. Oko puta je bilo dijelova kamene ograde. Put je vodio otkrivenim terenima.

Neprijatelj je stalno dejstvovao artiljerijom i minobacačima po našim snagama, naročito na pravcu Baš Bunara i južnije od sela Jankovići. šoša i Milančić išli su sa kuririma i povremeno se zaklanjali od dejstva neprijateljske vatre. Artiljerijska vatra se odjednom pojačala. Minobacači su tukli veoma brzo. Činilo se da je jednovremeno bilo po deset granata u vazduhu i da, padajući na zemlju, raznose kamenje ograde oko puta.

Serijska eksplozija tresnula je poviše šoše i Milančića. Očekivali su sljedeću eksploziju nezaštićeni, podalje od jednog zida. Iza zida bilo je moguće skloniti se od dejstva neprijateljske artiljerije i minobacača. Milančić je, govoreći: »Moramo se skloniti, družo šoša«, zakoračio preko zida i legao iza njega, šoša je, takođe, brzo prešao preko istog zida i legao pored Milančića, glavom naslonje-

nom na Milančićevu ruku. Neprijatelj je stalno djelovao. Trebalo je sačekati da neprijatelj prenese vatru po drugim rejonima. Znali su da artiljerija djeluje tako: neutrališući jedan rejon, prenosi vatru na drugi. Tako kažu i tako rade artiljerici svih armija svijeta.

Kada je počelo javljati djelovanje artiljerije, Milančić se podigao i povukao nazad, do zida. Prije nego što je zakoračio da se vrati na put kojim treba da produže prema putu koji vodi od Turbeta prema Travniku, u susret Korpusnoj artiljeriji, pozvao je šošu: »šoša, ustaj, hajdemo, ne tuče više«, šoša se nije javljao. Ležao je i dalje u istom položaju. Milančić je još jednom ponovio: »Hajdemo, družite šoša«. šoša nije davao glasa. Milančić nije mogao ni pretpostaviti da se dogodilo ono najgore. Prelazeći zid on nije primijetio na šoši ništa neobično. Dok su ležali, blizu njih nije pala ni jedna granata ili mina. Milančić je pretpostavio da je šoša zaspao. Znao je da je bio premoren radeći dugo vremena na organizaciji napada na Travnik. Njegova pedantnost i preciznost u organizovanju vođenja borbenih dejstava bila je poznata. Za sve one koji se bave i koji će se baviti organizacijom vođenja borbenih dejstava, biće poučno proučiti Zapovijest za napad na Prijedor, koji je izvršen noću, između 16. i 17. maja 1942. godine. Ovu Zapovijest sastavljao je šoša. U njoj su postavljeni veoma precizni zadaci svim jedinicama. Njome je sve predviđeno do sitnica.

Komandant Šeste brigade, pozvao je još jednom: »šoša, ustaj, hajdemo!« Pošto se šoša ni ovog puta nije javljao, Milančić se vratio prema mjestu na kom je ležao pored šoše. Kleknuo je pored njega i prihvatio ga za desno rame. Zatim za glavu. Prvi vjesnici tragedije Josipa Mažara-šoše bili su okrvavljeni prsti Milančićeve desne ruke. Osjetio je tečnost koja se lijepila, šoša je mrtav. Tijelo još toplo.

Milančić nije mogao povjerovati da je šoša mrtav, iako je bio svjedok tragične istine. Međutim, ni sada Milančić ne može utvrditi kada je šoša izdahnuo i čime je pogođen. Istina je samo jedna: u tijelo legendarnog revolucionara i komandanta sa Kozare pirotehnika je uputila pogodak od kojeg nije bilo ni jauka. Bol

se slio sa smrću. Prema tome, nije ga ni bilo. ^iho, nečujno i nesjetno ugasio se život partizanskog gorostasa.⁸³⁾

Sada je Milančić stajao pred novim teškoćama. Pozvao je kurire da mu pomognu iznijeti šošu, a zatim je organizovao prenos mrtvog junaka u jedan zaklon. U Štabu Šeste brigade drugovi Rade Bašić, i Sava Popović sa kojima je bio i Dušan Dozet, rukovodilac Politodjela Četvrte divizije, saznali su za smrt šoše. Bašić je obavijestio političkog komesara Četvrte divizije Dimitriju Bajalicu, da je poginuo šoša. Bajalici je stao dah. Za šošu su ga vezivali ciljevi borbe, uspjesi, život i vrijeme nakon formiranja Četvrte divizije 9. novembra 1942. godine.

Znajući šta znači šošina smrt za borce i rukovodioce, Bajalica je tražio da se jedinicama ne prenosi vijest o pogibiji šoše. Sutradan, ipak, svi borci i rukovodioci, angažovani u borbama oko Travnika, doznali su za pogibiju Josipa Mažara-šoše, istaknutog borca radničkog i komunističkog pokreta i NOR-a na teritoriji Bosanske krajine i centralne Bosne.

⁸³⁾ šoša je po prirodi bio talentovan i borben. Želio je da bude učitelj, pa pomorac. Učio je, kao kadet, Pomorsku akademiju iz koje se vratio u Banju Luku. Prijem u Komunističku partiju saopštio mu je Nikica Pavlič 1934. godine. Nakon kapitulacije bivše Jugoslavije, šoša je imenovan za člana Oblasnog vojnog rukovodstva, koje je imalo zadatak da radi na neposrednim vojnim pripremama za dizanje ustanka na Kozari 1941. godine. Bio je zamjenik komandanta Drugog krajiškog odreda, prvi komandant Pete krajiške kozarske brigade koja je formirana 22. septembra 1942. godine, prvi komandant Četvrte krajiške udarne divizije formirane 9. novembra 1942. godine, u čijem sastavu su bile: Druga, Peta i Šesta krajiška udarna brigada. Ove jedinice i dijelovi Osmе krajiške brigade bile su na smotri Četvrte divizije 7. januara 1943. godine u selu Jasenica, pod Grmečom, koju je izvršio drug Tito. šoša je prvi komandant divizije NOVJ koji je predao raport Vrhovnom komandantu NOVJ u NOR-u. Bjo je i komandant 11. krajiške divizije, sa koje dužnosti je otišao u Štab Petog korpusa za operativnog oficira. Tu dužnost i čin pukovnika imao je u napadu na Travnik, kada je poginuo.

Napis Limuna Papića u listu »Glas« Travnik, na osnovu rekonstrukcije pogibije Josipa Mažara — šoše, na zemljištu, koju je vršio Milančić Miljević, narodni heroj i general-major u penziji, na poziv Redakcije lista »Glas«. Napis objavljen u ovom listu 9. septembra 1972. godine. Pribilješka autora napravljena juna 1975. godine poslije razgovora sa Milančićem Miljevićem u Banjoj Luci.

Josip Mažar šoša, pukovnik, operativni oficir 5. bosanskog korpusa, narodni heroj, poginuo u napadu na Travnik noću između 20. i 21. oktobra 1944. godine

Zbog šošine smrti, Milančić Miljević nije stigao da saopšti artiljercima podatke i da im da uputstva kako da tuku neprijatelja u njegovim otpornim tačkama. To su artiljerci morali sami da procjenjuju na novim vatrenim položajima.

Dok je komandant Šeste krajiške brigade Milančić Miljević rješavao probleme nastale pogibijom Josipa Mažara-šoše, novoformirana udarnna grupa iz sastava Trećeg i Četvrtog bataljona je i nadalje pokušavala da prođe kroz žičane prepreke. Iskorištene su sve mogućnosti vatrene podrške i snage udarne grupe, ali opet bezuspješno. Minska polja i vatra iz bunkera izbacili su iz stroja više od polovine grupe. Preživjeli su se morali povlačiti. U preprekama od bodljikave žice, osim drugova iz prve udarne grupe, ostali su mrtvi i teško ranjeni borci iz druge grupe. U mreži prepreka vidjele su se žrtve, torbice, oružje i druga oprema naših boraca. Noć je bila sve jasnija. Čisto nebo samo je mutila siva maglica, što se dizala iznad korita rijeke Lašve. Vrijeme je prolazilo brzo, gotovo neprimjetno.

Treći pokušaj proboja spoljne odbrane Travnika, na glavnom pravcu napada Šeste brigade, pripremljen je tako što je svaki bataljon dobio svoj pravac napada za proboj neprijateljske odbrane od Kali Bunara do iznad Baš Bunara i formirao svoje udarne grupe. Za ovu organizaciju napada utrošeno je dosta vremena. Zbog toga je treći pokušaj napada na spoljnu odbranu Travnika uslijedio tek u prvim satima 21. oktobra 1944. godine.

Štabovi Drugog, Trećeg i Četvrtog bataljona na glavnom klinu Šeste krajiške brigade uložili su velike napore, ali, ni u ovom pokušaju, nije bilo rezultata. Sve se, uglavnom, ponavljalo iz prethodnih napada udarnih grupa. I ove tri udarne grupe bile su zadržane na žičanim preprekama i onemogućen im je prodor do bunkera i drugih objekata na pravcu napada bataljona. Međutim, broj žrtava se povećavao. Tako je većina Trećeg bataljona bila izbačena iz stroja. Preostali su spasavali ranjene i izvlačili ih do previjališta. Mnogi borci bili su već na putu prema Turbetu prateći ranjene.⁸⁴⁾

Na pravcu selo Jankovići — Baš Bunar, pod većom kolnicom, bilo je organizovano Sanitetsko previjalište Trećeg bataljona šeste

⁸⁴⁾ Isto.

brigade. Na ovom previjalištu vrijedno su radile drugarice: Marija Sovilj, Zora Slavuj i Marija Mandić, zvana Mala Marija. Njima su pomagali bolničari i nosioci ranjenika. Jedva su stizale da obrađe sve ranjene i da ih upute u pravcu Turbeta. Na Previjalištu je bio grupisan veliki broj ljudstva — ranjenika, pratilaca i nosilaca. Takvo stanje bilo je na Previjalištu i poslije obustavljanja napada na Travnik, na pravcu dejstva glavnog klina.

Kada se ustanovilo da udarne grupe bataljona glavnog klina ne mogu probiti neprijateljsku odbranu na liniji žičanih prepreka, izdato je naređenje Štaba brigade da se obustavi dalji napad na ovom pravcu. Bataljoni su se zadržali u prvim zaklonima ispred neprijateljske odbrane. Borba se stišala. Približavala se zora. Nije dato naređenje bataljonima za povlačenje dublje od neprijateljske odbrane. Protivtenkovska baterija Četvrte divizije, koja je podržavala dejstvo Trećeg bataljona, nije mogla čekati svanjavanje sa topovima, koji su bili ispred neprijateljskih bunkera na vatre-nim položajima. Komanda ove baterije je sama odlučila da izvuče topove pod zaštitom noći u rejon Turbeta.⁸⁵⁾

⁸⁵⁾ Izjava komesara protivtenkovske baterije koja je podržavala napad glavnog klina Šeste krajiške brigade, pukovnika Đure Balabana data autoru maja 1975. godine.

SANITET

Na položajima bataljona glavnog klina vladalo je zatišje. Borci i starješine bili su pritisnuti snom i umorom. I komandant Trećeg bataljona Šeste brigade Branko Vignjević bio je premoren. U jednoj kući prilegao je sa ratnom opremom na sebi. Vrtio se i okrećao, ali san ipak nije dolazio na oči. Ustao je kada je počelo svajnavati i, gledajući kroz prozor prema neprijateljskim bunkerima, sve je jasnije uočavao opremu, oružje i naše poginule borce na žičanoj ogradi neprijatelja. Ponovo je legao. Ubrzo je kurir uzviknuo: »Ustaše, družo komandante«.

Branko je skočio i kroz prozor ugledao ustaše na ulazu u dvorište kuće. Brzo je izašao na vrata. Našao se u dvorištu, čvrsto riješen da pobjegne. Na izlazu iz kuće primijetio ga je jedan ustaša sa automatom u rukama. Nije pucao, nego je potrčao da uhvati živog komandanta partizanskog bataljona. Međutim, nije uspio. Branko se ubrzo našao u zaklonu iza jedne kuće.

U blizini su bile i grupe naših boraca na položaju. Ustaša je stao i ispalio nekoliko rafala i vratio se nazad.⁸⁶⁾

Druga grupa ustaša iznenada je stigla na Sanitetsko previja-lište Trećeg bataljona Šeste brigade. Bolničarke su radile bez predaha, pa ih niko nije ni primijetio sve dok jedan nije uzviknuo: »Ruke uvis!«

Bolničarka Zora je pomislila da neki borac zbija šalu, pa nije ni podizala glavu da vidi ko govori tako neozbiljne riječi. Ustaša je držao pušku na gotovs okrenutu vrhom cijevi prema Zorinoj

Izjava Branka Vignjevića, komandanta Trećeg bataljona Šeste brigade o napadu na Travnik, data autoru juna 1975. godine. Vignjević je pukovnik u penziji, sada živi u Banjoj Luci.

Branko Vignjević, kapetan, komandant 3. bataljona 6. KNOU brigade u borbama za oslobođenje Travnika, sada pukovnik

glavi. Mogao je da puca. No, ovaj nije opalio smatrajući, vjerovatno, da će njegov podvig biti veći i više cijenjen ako dovede zarobljenu partizanku, nego ako kaže da ju je ubio.⁸⁷⁾

Uperena cijev, ipak, nije mirovala. Ustaša je njome snažno udario Zoru u glavu i odvojio poveću parču kože, sa pramenom kose od lobanje. Zora je, gubeći prisebnost, posrnula. Dočekala se na koljenima i ruke. Dolazeći k svijesti i podižući glavu, prepoznala je ustašku uniformu. Sljedeći udarac je bio kundakom ispod desne plećke, praćen psovkom i prijetnjama, novim udarcima, koje nije bilo moguće izbrojati niti pratiti mjesta gdje su padali. Pridižući se, Zora je osjetila toplu krv koja se slijevala sa glave niz obraz.

Druge ustaše su ovo isto radile sa Marijom Sovilj i Marijom Mandić, Malom Marijom. Istu sudbinu doživjeli su i četiri partizana koji su zarobljeni na Sanitetskom previjalištu. Pošto su pobili ranjene borce koje su zatekli na Previjalištu, ustaše su zarobljene partizanke i partizane povelu u Travnik.

Prije početka saslušanja i izricanja presude u zgradi ustaškog suda, pojavili su se veoma drski stražari u ustaškim uniformama. Nemilosrdno su dijelili udarce i prijetili strijeljanjem. Došlo je vrijeme saslušavanja. Prema sjećanju Zore Slavuj, koja sada živi u Beogradu, suđenje je, vjerovatno, obavljeno negdje u rejonu Fabrike duvana, u većoj sali u kojoj je bilo dosta ustaških oficira. Sto iza kojeg su sjedile sudije bio je prekriven zelenom čohom.⁶⁸⁾

U toku saslušavanja, postavljeno je i pitanje: »Koje partizanske jedinice napadaju na Travnik?« Bez obzira na to šta je ko od zarobljenika odgovorio na ovo pitanje, ustaše su dodavale tačne nazive naših jedinica koje su vršile napad na Travnik te noći. Govorili su da se više neće ponoviti partizanski napad na Travnik, jer su gubici partizana bili veliki. Isticali su da je odbijen i napad na Beograd, koji je, takođe, izvršen iste noći.

Ustaše su se trudile da uvjere zarobljenike u svoju konačnu pobjedu. Na kraju je izrečena presuda. Onakva kakvu su zarob-

⁸⁷⁾ Izjava Sore Slavuj, udate Balaban i objašnjenje Đure Balabana, koji su dati autoru u maju 1975. godine.

⁸⁸⁾ Isto.

ljenici i očekivali od trenutka zarobljavanja. Strijeljanje. Nisu se plašili presude, jer to je i čekalo svakog zarobljenog partizana.

Kada je suđenje završeno, zarobljenike su preuzele nove ustaše. Trebalo je da ih sprovedu na strelište i izvrše presudu. U Travniku je bilo poznato mjesto na kojem su izvršavane presude strijeljanja. Psovke, vrijeđanja, tuče i sve ostalo što su ustaše mogle izmisliti, nisu ih mimoišle. Kada je došlo vrijeme da zarobljenici krenu prema mjestu za strijeljanje, stigli su drugi također u ustaškoj uniformi. Oni su udaljili dotadašnje čuvare i preuzeli zarobljenike.

Krenuli su. Jedan sprovodnik je tiho govorio: »Nećemo vas strijeljati, ni voditi na mjesto na kojem se vrši strijeljanje. Odvešćemo vas u zatvor u kojem ima lica osuđenih zbog raznih prestupa. Među njima su i domobrani, a ima i partizana i saradnika NOP-a. Ne samo što nećete biti strijeljani, vi ćete biti oslobođeni, zajedno sa oslobođenjem Travnika. To će se dogoditi ubrzo. Rekli su još i ovo: »Druškani će doći!«⁸⁹⁾

Zarobljenici su se sumnjičavo pogledali i sa nevjericom slušali ove riječi. Kako im vjerovati kada ih izgovara čovjek u ustaškoj uniformi. Takvom se ne može vjerovati. Stigli su do zatvora, oko kojeg je bila velika ograda. Poslije uobičajene procedure, zarobljenici su predani zatvorskim vlastima i odvedeni na sprat.

Na rastanku čovjek u ustaškoj uniformi još jednom je ponovio: »Ne bojte se, doći će druškani!« Ni tada mu nisu povjerovali.

Za vrijeme saslušavanja u Ustaškom sudu vršen je pretres svih zarobljenika. O nađenim sitnicama ustaše su davale svoj komentar. Kod Zore Slavuj našli su sliku njenog oca. Tada su zastali. Tražili su obrazloženje o čovjeku na slici. Plašili su se da se u tom liku krije nešto osobito, ili su je, na svojim ispravama, željeli koristiti za spas glave, pa su sliku zadržali i poslije suđenja. Tada je Zori bilo svejedno. Vjerovala je da će se i ona uskoro rastati sa ovim svijetom. Slika je, dakle, bila nepotrebna. Ali sada, u zatvoru, Zora se ponovo vraćala slici svoga oca i za njom tugovala. No, sve je bilo uzalud. Tu sliku nikada više nije vidjela, a ropstva

⁸⁹⁾ Isto.

se izbavila upravo na način kao što je govorio čovjek u ustaškoj uniformi.

Prvi bataljon Šeste krajiške brigade napadao je na desnoj obali rijeke Lašve, prema bunkeru broj 2 i 3. U 19 časova, 20. oktobra 1944. godine, njegova jurišna grupa izvršila je napad na bunker broj 2. I pored toga što je Prvi bataljon pravovremeno prišao i otvorio vatru na bunker, u koji su »Džon Bul« i protivtenkovska puška precizno tukli, bunker nije zauzet. Posada bunkera, poslije dejstva naših oruđa dočekala je bombaše, tako reći, na samu cijev i nanijela im gubitke. Bombaši su se morali povući, 'zvlačeći ranjene i mrtve borce.

U prvom naletu udarne grupe Prvog bataljona poginuo je komandir grupe Miloš Stakić, miran i veoma pouzdan čovjek širokih pleća, žučkaste kose, zelenih očiju i krupnih debelih, obrva. Zajedno s njim poginuli su i borci: Košta Stanić i Pero Bodirožić. Što se borba dalje nastavljala, gubitaka je bilo sve više. Za kratko vrijeme od 30 boraca u udarnoj grupi, izbačeno je iz stroja 17, od kojih je većina bila ranjena. Pošto je neprijatelj davao snažan otpor, a grupa pretrpjela velike gubitke, više nije bilo uslova da se napad iste udarne grupe produži.⁹⁾

Komandant Prvog bataljona Milan Miljuš naredio je povlačenje udarne grupe, izvlačenje ranjenih i poginulih boraca. Ubrzo je formirana nova udarna grupa od 40 dobrovoljaca. Ona je krenula u napad kroz prolaz u žičanim preprekama koji su napravili borci prve udarne grupe. Poslije nekoliko ispaljenih metaka iz »Džon-Bula« i protivtenkovske puške, tri borca su se provukla pored bunkera broj 2, radi dejstva sa suprotne strane.

Ustaše su primijetile ovaj manevar naših boraca i otvorile vatru. Jaka, ali neprecizna vatra, otkrivala je paniku neprijatelja. Druga dva borca su se uspjela privući bunkeru i ubaciti u njega dvije ručne bombe. Poslije eksplozije bombi, iz bunkera nije niko pucao. Nekoliko ustaša bježalo je prema bunkeru broj 3 koji je, ubrzo, kao i bunker broj 4, zauzet.

Prvi bataljon Šeste krajiške brigade produžio je napad prema obali rijeke Lašve u pravcu Vojne kasarne i ubrzo izbio na dva prelaza preko rijeke Lašve, gdje je trebalo hvatati vezu sa sna-

9) IstO.

gama Sedme i glavnog klina Šeste brigade. Međutim, na prelazima ni u blizini nije bilo nikoga. Dublji prodor Prvog bataljona u grad nije bio moguć. Neprijatelj se nalazio na lijevoj obali Lašve. Čete su zaustavljene na dostignutoj liniji. Grupa boraca Druge čete pokušala je preći preko jednog mosta. No to je neprijatelj onemogućio vatrom iz puškomitraljeza.⁹¹⁾

Pošto se nije moglo dalje, organizovana je zaštita krila i bqkova i održavanje borbene gotovosti. Nije bilo dovoljno snaga za napad dalje od bunkera broj 4 prema Sedmoj brigadi, pa je linija odbrane neprijatelja preko Šipovika i Pirote ostala iza desnog krila ovog bataljona.

Štab Šeste brigade nije mogao pratiti situaciju Prvog bataljona, koji je probio spoljnu odbranu i izbio na Lašvu u Travniku. Da je praćena situacija kod Prvog bataljona, došlo bi se do zaključka da se prebaci još dio snaga na pravac napada Prvog bataljona, sa pravca napada glavnog klina. Pošto se ovo nije moglo uraditi dok se računalo sa uspjehom udarne grupe koja je formirana od boraca Trećeg i Četvrtog bataljona, onda je prebacivanje snaga na pravac napada Prvog bataljona bilo moguće izvršiti tek poslije neuspjelog napada druge udarne grupe glavnog klina. Ni Štab Prvog bataljona nije ništa preduzeo da uhvati vezu sa Štabom šeste brigade i da ga obavijesti o situaciji na pravcu napada bataljona.

Ako je tačna primjedba da nije iskorištena prilika za upućivanje novih snaga na pravac na kojem je bila probijena spojna odbrana neprijatelja, ne smiju se zanemariti objektivne okolnosti uslovljene pogibijom načelnika štaba Šeste brigade Milovca, upražnjeno mjesto zamjenika komandanta te brigade i angažovanje Štaba Šeste brigade, Štaba Četvrte divizije i Štaba Petog korpusa u vezi sa smrću Josipa Mažara-šoše. Osim toga, Štab Petog korpusa dirigovao je upotrebom svih snaga u napadu na Travnik i na ostala neprijateljska uporišta u dolini rijeke Lašve. Da je angažovano još snaga na pravcu napada Prvog bataljona, poslije njegovog prodora u grad, noću, između 20. i 21. oktobra, Travnik bi bio zazuzet, ranije i sa manje žrtava.

⁹¹⁾ Pored istorijskih dokumennata, sjećanje Milana Miljuša, Janka Bjelobrka i autora.

Prvi bataljon Šeste krajiške brigade ostao je na dostignutoj liniji u Travniku sve do svanjanja 21. oktobra, kada je neprijatelj i na njega vršio protivnapad, sinhronizovan sa aktivnim dejstvima prema glavnim snagama Šeste krajiške brigade. Zbog toga se i Prvi bataljon morao povući i zaposjedati položaje na visovima iznad Travnika.

U napadima se dešava da manje snage obezbjeđuju povoljne uslove za postizanje većih uspjeha od planiranih, kao i da se ne postigne cilj u napadu glavnih snaga. Takav je slučaj bio sa Šestom krajiškom brigadom u napadu na Travnik. U takvim prilikama uvijek je aktuelno pitanje manevra snagama za prerastanje pomoćnog pravca napada u glavni, što Šesta brigada nije iskoristila pri napadu na Travnik, noću, između 20. i 21. oktobra 1944. godine.

Neprijatelj je izvršio protivnapad na osnovu iskustava koje je stekao ranije i time je iznenadio glavne snage Šeste brigade, a naročito njen Treći bataljon. Zbog toga što glavne snage Šeste brigade nisu mogle izvršiti dobiveni zadatak, postignuti uspjesi Prvog bataljona iste brigade i veliki uspjesi Sedme krajiške brigade nisu bili dovoljni za zauzimanje Travnika. Ni sadejstvo između snaga Šeste i Sedme brigade, ni između glavnih i pomoćnih snaga šeste krajiške brigade nije bilo ostvareno.⁹²⁾

Na pravcu napada Sedme krajiške brigade, prije određenog vremena za napad, oruđa za neposredno gađanje bunkera, bataljoni i čete na svojim pravcima napada itd, bili su spremni za dejstvo. Prvi, Drugi i Četvrti bataljon bili su ispred spoljne odbrane neprijatelja na padinama Vilennice, prema bunkeru broj 12. Na čelu klina Sedme krajiške brigade bio je Prvi bataljon. Njegova udarna grupa se blagovremeno privukla bunkeru. Bunker su tukli iz više vatrenih sredstava. Posvećena je naročita pažnja dejstvu protivtenkovske puške i »Džon-Bul« bacača. Grupa boraca se privukla do žičanih prepreka ispred bunkera, ali ih na tom pravcu nisu mogli prosjedi zbog jake vatre neprijateljskog puškomitraljeza. Na drugom mjestu, trojica boraca su prosijekli bod-

⁹²⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat broj 54, strana 277. Izvještaj Staba Četvrtje divizije od 28. oktobra 1944. godine Štabu Petog korpusa o borbama na Travniku.

**Milan Kapelan, kapetan, komandant 2. bataljona 7 KNOU
brigade u borbama za oslobođenje Travnika, umro poslije rata**

ljikavu žicu i počeli se privlačiti bunkeru. Međutim, neprijatelj ih je primijetio i, osim dejstva iz pušaka, upotrijebio je i ručne bombe. Od eksplozija ovih bombi jedan borac je poginuo, a jedan teško ranjen, tako da je grupa boraca bila razbijena u trenutku kada je savladavala izvjesne teškoće i počela se pripremati za juriš na bunker. Tako je prvi napad na bunker broj 12 odbijen.

Udarne grupa je bila primorana da se privremeno povuče. Komandir grupe bio je prisiljen da potraži novi izlaz. Uputio je šest boraca padinom, desno od bunkera broj 12, sa zadatkom da prodru kroz žičane prepreke i napadnu bunker. Ova grupa boraca uspjela se privući žičanoj ogradi i počela da siječe žicu. Ali, neprijatelj je i njih primijetio i počeo snažno tući puškomitraljezom i bacati ručne bombe u pravcu njih. Poginula su dva borca, a jedan je teško ranjen. Ostala trojica su se angažovala da ispod žice izvuku poginule i ranjene drugove i da se povuku nazad. Tako je propao i ovaj pokušaj boraca da pridu bunkeru broj 12 i da ga likvidiraju. Ostale snage Prvog, Drugog i Četvrtog bataljona čekale su na ishod borbe oko zauzimanja bunkera broj 12, jer, na tom pravcu, poslije proboja spoljne odbrane, trebalo je da se ubace u napad, prema centru grada.

Slijedilo je novo sređivanje udarne grupe i njena popuna, a zatim dejstvo »Džon-Bulom« i protivtenkovskom puškom prema bunkeru. Njemu ova oruđa nisu mogla ništa, jer je bunker bio izgrađen od tvrdog materijala. Pojedine grupice boraca iz udarne grupe pokušale su savladati žičane prepreke, ali nisu uspjele. Vrijeme je prolazilo, a zadatak je izgledalo nemoguće izvršiti. Na kraju se, ipak, moralo odustati od daljeg napada, pa su preduzete nove mjere organizacije daljeg dejstva prema ovom bunkeru.

U ponovnoj organizaciji napada na bunker broj 12, učinjene su sljedeće promjene. U borbu je uveden cijeli Prvi bataljon, ojačan sa jednom četom iz Četvrtog bataljona. Tada je napad na spoljnu odbranu bio proširen desno od bunkera broj 12, prema Hovači. Nešto dalje od bunkera broj 12, grupe boraca Prvog bataljona uspjele su se provući kroz žičane prepreke i zaobići bunker. Tada je neprijatelj dobio vatru sa suprotne strane, iz svoje pozadine. Ovo mu je skrenulo pažnju na mogućnost opkoljavanja bunkera. Uvidjevši opasnost, neprijatelj je prvo pokušao da protivnapadom iz bunkera odbaci naše snage koje su bile obišle bunker,

jer ih nije mogao savladati samo tučenjem iz vatrenih sredstava. Tada je neprijatelj izložio svoje snage našoj vatri i imao je izvjesne gubitke. Njegov protivnapad nije poboljšao odbranu bunkera broj 19, koji su, takođe, napadali borci Prvog bataljona. Neprijatelj se morao ponovo povući i braniti se iz bunkera. Poslije toga, pokušao je da se izvuče i pobjegne u grad, u čemu je samo djelimično uspio. Bunker broj 12 konačno je zauzet. Tada je bio otvoren prolaz snagama Sedme krajiške brigade kroz spoljnu odbranu i onemogućeno dejstvo prema centru grada.⁹³⁾

Poslije ovog uspjeha čete Prvog bataljona su produžile dejstvo prema Ilovači i zaseoku Malta. Pozadi njih je već bio zauzet utvrđeni i dobro branjeni prostor u rejonu Velike Ravni. Neprijatelj je gubeći Veliku Ravan izgubio svoj glavni oslonac. Tako je Sedma krajiška brigada uspjela savladati najveću prepreku na pravcu napada, u toku noći, između 20. i 21. oktobra 1944. godine.

U daljem dejstvu, jedna četa Prvog bataljona uspjela je da se od Ilovače probije u grad i izbije u rejon Šarene džamije. Ova četa je vodila žestoke borbe u glavnoj ulici Travnika i na prilazu ovoj ulici.

Ostale snage Sedme krajiške brigade vršile su napad na pojedine bunke u sastavu spoljne odbrane. Zauzevši svaki preostali bunker od Velike Ravni do ispred Tarabovca, od broja 12 do broja 18, što znači da je Sedma krajiška brigada, relativno brzo, poslije neuspjeha u prvom naletu, savladala otpor neprijatelja iz sedam bunkera. Ovo je omogućilo da se sa linije Tarabovca — Velike Ravni, snage Sedme brigade usmjere u napad prema centru grada.

Sedma brigada je, međutim, imala zadatak i da likvidira neprijatelja na Tarabovcu, na kome su bili bunker broj 19 i 20. Njima je bilo teško prići, s obzirom da su bili izgrađeni na zemljištu

⁹³⁾ Isto, dokumenat broj 57, strana 289. Izvještaj Štaba Desete divizije od 30. oktobra 1944. godine Štabu Petog korpusa o borbama na Travniku. Izjava zamjenika komandanta Sedme krajiške brigade Milana Batara, pukovnika u penziji, živi u Sarajevu, data autoru juna 1975. godine. Rukopis komandanta Sedme krajiške brigade Rada Brkića, pukovnika u penziji i narodnog heroja, živi u Beogradu, pripremljen za publikaciju o borbama Sedme brigade u NOR-u.

koje nadvisuje svoju okolinu. Položaj na Tarabovcu je bio veoma važan za neprijatelja, jer je povezivao odbranu i sa Tvrđavom, na lijevoj obali rijeke Lašve. Time su štićeni vatreni položaji artiljerije, koja je bila raspoređena na prostoru između Doca i Travnika. Neprijatelj je uporno branio Tarabovac i na njemu se održao sve do svanivanja jutra, 21. oktobra 1944. godine.⁹⁴⁾

U svanivanje, 21. oktobra, borba na Tarabovcu bila je veoma žestoka. Jedinice Sedme brigade nastojale su da očiste od neprijatelja cijeli prostor od Velike Ravni do Tarabovca i da na jugoistočnoj strani Travnika ovladaju svim položajima neprijatelja. Na taj način bili bi posjednuti povoljni položaji radi odbijanja eventualnih protivnapada neprijatelja iz centra grada, kakve je vršio i u ranijim napadima naših snaga, pa i u septembru 1944. godine. Iskustva su već pokazivala da će neprijatelj preduzeti protivnapade i ovog puta. Gubljenjem Tarabovca dovodi se u pitanje i odbrana srednjovjekovne Tvrđave »Kaštel«, koja se sa Tarabovca može direktno gađati.

Sedma krajiška brigada vršila je napad na Tarabovac i između 6 i 7 časova 21. oktobra, ali nije imala rezultata. Zatim je pristupila pripremanju za odbranu od eventualnih protivnapada. Zbog toga jedinice Sedme krajiške brigade nisu imale nikakvog predaha i odmora između napada i pripreme za odbranu postignutog uspjeha u napadu na Travnik, u toku 20. i 21. oktobra.

«) Isto.

PROTIVNAPADI NEPRIJATELJA

Pošto je završio sa protivnapadima na snage Šeste krajiške brigade i postigao željeni cilj, oko 9 časova 21. oktobra, neprijatelj je produžio sa protivnapadima na jedinice Sedme krajiške brigade. Glavne snage neprijatelj je uputio u pravcu Velike Ravni, bunkeru broj 12 i prema Ilovači. Ovaj protivnapad bio je snažno podržan dejstvom artiljerije, minobacača i drugih neprijateljskih oruđa sa Tarabovca. Zbog toga je on bio veoma opasan i bilo ga je teško zadržati, pošto je želio da, po svaku cijenu, izbací naše snage iz grada i uspostavi svoje položaja na liniji spoljne odbrane, koju je držao prije našeg napada na Travnik.⁹⁵⁾

Na tom prostoru su bila četiri bunkera. Već u prvom naletu neprijatelj je uspio ugroziti desno krilo Sedme brigade, na kojem se nalazio Treći bataljon, koji je uspio iskoristiti jednu priliku kada je neprijatelj vršio protivnapad na položaje Prvog bataljona, da ugrozi njegov otkriveni bok. U tom trenutku komandno mjesto Štaba brigade bilo je u bunkeru broj 12, sa kojeg je i rukovodeno odbranom zaposjednutog dijela spoljne odbrane. Ovo je bila jedina breša u našim rukama koja se mogla iskoristiti u toku sljedeće noći. Zbog toga je bilo opravdano da Sedma brigada uporno brani zaposjednuti prostor.⁹⁶⁾

Brzim protivnapadom neprijatelja četa Prvog bataljona koja se bila probila u centar grada, do šarene džamije bila je odsječena. Prijetila joj je opasnost da bude i opkoljena od neprijateljskih snaga. Izbjegla je eventualne teške momente pošto je, u povoljnoj prilici, izvršila proboj kroz neprijateljske redove prema Ilovači, i došla u sastav naših snaga u toku protivnapada neprijatelja.

) Isto.

*) Isto.

Juriši neprijatelja da povрати izgubljene položaje bili su žestoki i izvođeni su jedan za drugim. Njegova artiljerija je snažno djelovala po našim snagama, a naročito u rejonima zauzetih bunkera. Veoma često borba se završavala sukobom prsa u prsa. Štab Sedme krajiške brigade je pravovremeno ocijenio mogućnost da se ovakva borba sa neprijateljem može produžiti cijeli dan i da jedinice brigade budu ne samo izmorene nego i da pretrpe veće gubitke, jer je artiljerija neprijatelja djelovala precizno. Zbog toga je potražen izlaz iz takve situacije. Na prijedlog komandanta, odlučeno je da se napusti bunker broj 12 i da se on potom minira. Odlučeno je da na tadašnjim položajima ostanu samo dijelovi pojedinih bataljona, da se glavne snage brigade povuku unazad za nekoliko stotina metara, te da se obezbijedi dubina rasporeda jedinica u odbrani i prihvat prednjih dijelova u slučaju da se budu morali povlačiti pod pritiskom neprijatelja. Sve je ovo preduzeto pod utiskom da će neprijatelj preduzeti sve mjere da povрати bunker broj 12 i prostor oko njega, a možda i još neke važne tačke koje su držale snage Sedme krajiške brigade.⁹⁷⁾

Pošto je izvršeno miniranje bunkera broj 12, pružen je kabal navije za oko 200 metara do jednog zaklona u kojem je vezan za Dinamo-mašinu. Četi Prvog bataljona, koja je bila na položaju ispred bunkera je naredeno da se povuče na udaljenost nešto više od 100 metara i da na toj liniji zauzme položaj. Tom prilikom je naglašeno da se četa pri povlačenju ne treba strogo kriti, kako bi se neprijatelj »navukao« da nastupa za njom i dođe do miniranog bunkera.

Kada su ustaše vidjele da se naše snage povlače, odmah su uz vrisku i uzvike »juriš« najprije krenule prema bunkeru broj 12, u koji je i ušla grupa od oko 20 ustaša s namjerom da se zaštiti od naše vatre i odmah organizuje odbranu. Već do tada u bunkeru su naši inženjerci razmjestili pored raznih mina i oko 20 kilograma eksploziva. Gore, u zaklonu kod Dinamo-mašine, nalazio se odvažan i veoma hrabar borac Milan Cumbo, rodom iz Janja. Nedaleko od njega veći broj boraca i rukovodilaca Sedme brigade osmatrao je šta radi neprijatelj. Još bliže Milanu Cumbi bio je komandant brigade Rade Brkić, koji je trebao da ocijeni kada je

«) Isto.

Rade Brkić, major, komandant 7. KNOU brigade u napadu na Travnik oktobra 1944. godine, narodni heroj, sada pukovnik

najbolje da se izvrši eksplozija. Cumbo, rudarski radnik je ubrzo dobio naredenje da pali. Okrenuo je Dinamo-mašinu upravo onda kada su svi neprijateljski vojnici ušli u bunker broj 12. Čula se samo potmula eksplozija čiji zvuk nije mogao da odjekne okolnim brdima i dolinama, jer je bio zaglušen čvrstim zidovima. Poslije ove eksplozije iz bunkera se više nije čula mitraljeska paljba.⁹⁸⁾

Sve su ovo posmatrali borci Prvog bataljona Sedme krajiške brigade i njihov komandant Đorđe Jović, koji je uskoro naredio četama da krenu prema miniranom bunkeru. Kada su borci upali u bunker iz kog niko nije davao otpor, naišli su na sljedeći prizor: vrata su bila izvaljena, prozori takođe, a leševi ustaša ispreturani jedan preko drugoga. Svi neprijateljski vojnici koji su ušli u bunker poginuli su. Tako je bunker broj 12 ponovo bio pod kontrolom boraca Sedme krajiške brigade. Varka koju su priredili borci stajala je neprijatelja velikih gubitaka i ponovnog gubljenja oslonca u rejonu ovog bunkera i Velike Ravni. Tada su bataljoni Sedme brigade stabilizovali svoju odbranu.

Poslije uništenja neprijatelja u rejonu bunkera broj 12, njegovi dalji napadi su vršeni pažljivije i ne tako često kao ranije i ne više ni sa velikim pretenzijama, što je omogućilo Sedmoj brigadi da održi pozicije od Velike Ravni do Tarabovca u toku 21. oktobra. Tako je olakšan prodor u Travnik, kada je obnovljen napad naših snaga, noću između 21. i 22. oktobra 1944. godine.⁹⁹⁾

Treći bataljon Sedme brigade uspješno je podišao neprijateljskim položajima ispred Doca i Malte, savladao prvi otpor nakon žestoke borbe i odbacio pojedine grupe neprijateljskih vojnika od puta Travnik — Vitez. Borba se nastavila na lijevoj obali rijeke Lašve, pa je, jedno vrijeme, put Vitez — Travnik bio slobodan, što je iskorišćeno za prolaz naših tenkova od Han-Bile u Travnik. Tenkisti su pokazali veliku umješnost u upotrebi tenkova pri napadu na Han-Bilu.

Jedan tenk je prošao kroz sam centar Travnika, pored Vojne kasarne i izašao do Fabrike duvana, dejstvujući po neprijateljskim snagama. Kada se vraćao nazad, sačekali su ga neprijateljski voj-

⁹⁸⁾ Isto.

») Isto.

nici kod ulaza u Vojnu kasarnu i onesposobili ga. Posada je uspjela da se izvuče iz tenka i da pobjegne.

U toku 21. oktobra neprijatelj je prisilio dijelove Trećeg bataljona da se povuku od puta Travnik — Vitez i da napuste neke objekte koje su držali. Time je neprijatelj ponovo zaposjeo odporne tačke u Docu. Njih je trebalo ponovo zauzimati.

Kada je postignut uspjeh bataljona Sedme krajiške brigade u napadu prema centru Travnika i prema Docu, bilo je moguće uputiti i druge snage sa pravca jugoistoka u Travnik, kroz razbijenu spoljnu odbranu neprijatelja. Komandant Četvrte divizije Petar Vojinović naredio je da se na pravcu napada Sedme brigade upotrijebe dva bataljona Jedanaeste krajiške brigade, koji su se nalazili u rejonu Nevića polje — Čamića brdo, na putu za selo Rankovići i da se upotrijebe dva tenka koji su bili u sastavu ove brigade. Time su obezbjeđeni povoljni uslovi da Sedma brigada nastavi borbu u Travniku i poslije svanjavanja. U napadu prema centru Travnika bilo je šest bataljona (četiri iz Sedme i dva iz Jedanaeste brigade), sa dva tenka.

Bataljoni i tenkovi bili su u situaciji da postignu uspjeh i dovedu neprijatelja u težak položaj, djelujući s jugoistočne strane. Međutim, napad ovih snaga počeo je za vrijeme povlačenja Šeste krajiške brigade i pri kraju protivnapada neprijatelja na ovu brigadu. Nakon odbacivanja Šeste brigade prema selima Jankovići i Kokošari, neprijatelj je imao dovoljno snaga da se suprotstavi našim snagama koje su napadale sa jugoistoka.

Sticajem okolnosti, vrijeme je išlo na ruku neprijatelju, što mu je omogućilo povoljan manevar snagama u vremenu, prostoru i po pravcima dejstva. Zbog toga, pojačanja koja su ubačena na pravac napada Sedme krajiške brigade nisu mogla doći do izražaja, jer je prema niima neprijatelj već bio gruoisao dovoljno svojih snaga. Centar Travnika mu je služio kao osnovica za manevar.

Demonstrativni napad Jajačko-travničkog odreda, na pravcu Gornja čatrnja, nije mogao imati značajniju ulogu i uticati na dejstvo neprijatelja u Travniku. Da je ovaj odred vršio i stvarni napad, ne bi ništa značajnije postigao, s obzirom na karakter neprijateljske odbrane i slabe rezultate borbe glavnih snaga Šeste

krajiške brigade, koje su bile desni susjed Jajačko-travničkog odreda.

Neprijatelj je, i pored proboja spoljne odbrane na frontu napada Sedme brigade i Prvog bataljona Šeste brigade, imao dovoljno prostora, snaga i serdstava da organizuje i izvede protivnapad na glavne snage Šeste brigade.

U toku 21. oktobra 1944. godine neprijatelj nije uznemiravan od jedinica Šeste krajiške brigade, a Sedma brigada i dijelovi Jedanaeste brigade, bili su u borbi, ali sa izvjesnim prekidima, koje im je nametao neprijatelj. Da je Šesta brigada izvodila aktivna dejstva 21. oktobra, ne bi mogla ništa značajnije postići upotrebom vatre, kad drugo ništa nije mogla da uradi. Novi pokušaji proboja spoljne odbrane, na pravcu na kojem je Šesta brigada ranije napadala, nisu dolazili u obzir, posebno u toku 21. oktobra. Tako je Šesta krajiška brigada toga dana istočno od sela Vidoševića i Visokovića vršila samo pripreme za napad koji je uslijedio noću između 21. i 22. oktobra 1944. godine.

Sve do 18 časova 21. oktobra Prvi bataljon Sedme brigade uspio je održati položaje od bunkera broj 12 do bunkera broj 16. Drugi bataljon ove brigade odbacio je napade neprijatelja od bunkera broj 9 i 10 i uspješno je štitio lijevi bok brigade i artiljeriju na vatrenim položajima. Treći i Četvrti bataljon Sedme brigade vodili su žestoke borbe oko Tarabovca i Gornjeg Doca. Uspjehu Sedme krajiške brigade znatno su doprinijeli bataljoni i tenkovi Jedanaeste krajiške brigade, koji su uvedeni u borbu iz rezerve Štaba krajiške divizije.¹⁰⁰)

U borbi tenkova sa neprijateljem bilo je dosta interesantnih slučajeva. Prije početka neprijateljevog protivnapada, upućen je jedan tenk da izvuče drugi kome je bila prekinuta gusjenica. Tenk koji je pošao da ga izvuče naišao je na blato i zaglavio se. Dok su tenkisti pokušavali da izvuku tenk iz blata, neprijatelj je već bio u toku izvođenja protivnapada. Tada su se tenkisti izvukli iz tenka i prikrili nešto dalje od njega. Kada je neprijatelj stigao do tenka i produžio protivnapad, tenkisti su se uključili u neprijateljske jedinice i s njima išli prema našim snagama. Neprijatelj

"») Isto.

Osoblje 1 konji Štaba 5. bosanskog korpusa u Turbetu prije napada na Travnik 20. oktobra 1944. godine

ih nije prepoznao pošto su imali domobransko odijelo, kao i u Banjoj Luci, a petokraku zvijezdu su skinuli sa kape dok su bili prikriveni pored tenka. U toku juriša neprijatelja prema našim snagama iskoristili su šansu da se izvuku iz redova neprijatelja i stigli su u sastav naših jedinica.

Dva bataljona Jedanaeste krajiške brigade koji su napadali na neprijateljska uporišta na željezničkim stanicama Bila i Han-Bila, postigli su samo djelimične uspjehe. Četvrti bataljon koj je napadao neprijatelja u Biloj i Han-Biluj, uspio je zauzeti Bilu u prvom naletu ali ne i Han-Bilu, koju je neprijatelj uporno branio i u toku 21. oktobra 1944. godine.

Drugi bataljon Jedanaeste brigade izvršio je napad sa dvije čete na neprijateljsko uporište Divjak, ali ni ovaj napad nije uspio, pa se borba nastavila i u toku 21. oktobra.¹⁰¹⁾

Osma krajiška brigada u toku noći između 20. i 21. oktobra, sa dvije čete, artiljerijom i minobacačima, vršila je demonstrativni napad na Zenicu. Vatrom artiljerije i minobacača, tučena je kompozicija koja je bila na Željezničkoj stanici. Granate i mine su, osim gubitka, unijele i dosta panike kod neprijatelja u Zenici. Padale su na vagona i nanijele veliku materijalnu štetu. Bilo je i dosta mrtvih. Nijemci su javili da su samo oni imali pet poginulih, a jedinice Osme brigade zarobile su 17 Nijemaca.

Prvi bataljon Osme brigade upućen je noću 20. na 21. oktobra 1944. godine, u napad na neprijatelja u Vitezu. Pretpostavljalo se da se u Vitezu nalaze neprijateljske snage. Međutim, u Vitezu nije bilo neprijatelja. Nije se moglo ustanoviti da li se on pravovremeno izvukao, ili u ovo mjesto nisu ni upućivani njegovi dijelovi iz Han-Kumpanije. Bataljon je odmah krenuo prema Han-Kumpaniji i oko 23 časa, 20. oktobra, otpočeo napad na kotu 440, u blizini Han-Kumpanije. Nju je neprijatelj dobro pripremio za odbranu. Tek poslije više ponovljenih juriša, kotu su zauzeli borci Prvog bataljona Osme brigade dok je svanjivalo, 21. oktobra. Neprijatelj je odbačen i sa ostalih položaja. Ali tada je tek počela teška borba između neprijatelja i četa Prvog bataljona.

¹⁰¹⁾ Isto, dokumenat broj 54, strana 276. Izvještaj Štaba četvrte divizije od 28. oktobra Štabu Petog korpusa o borbama na Travniku.

Neprijatelj se nije mirio s tim da izgubi kotu 440, nego je pripremio jedinice na prikrivenim terenima i ubrzo počeo podilaziti položajima Prvog bataljona Osme brigade.

Za kotu 440 razvila se žestoka borba. Protivnapad neprijatelja bio je dobro organizovan i veoma uporno izvođen. Prijetila je opasnost da na ovoj koti dođe do borbe prsa u prsa, što je bilo opasno. Da ne bi došlo do takve situacije, odlučeno je da se bataljon povuče sa kote 440, poslije čega je neprijatelj, ponovo, zaposjeo svoje ranije položaje. Bilo je jasno da će se morati ponovo organizovati napad na položaje koje su naše snage već bile zauzele.¹⁰²⁾

Tako je i u dolini rijeke Lašve, od Željezničke stanice Han-Bila do Han-Kumpanije, neprijatelj uspio odbiti sve naše napade i održati se na ranijim položajima. To je bilo nepovoljno za naše snage na tom prostoru i povećalo je mogućnost intervencije neprijatelja iz Zenice i Busovače, prema Travniku. Zbog toga su preduzete mjere da se, po svaku cijenu, likvidiraju neprijateljska uporišta na Željezničkoj stanici Han-Bila, u Biloj i Divjaku, te da, poslije čišćenja ovog prostora, skoncentrišu više snaga za napad na Han-Kumpaniju. U vezi s ovim, dva bataljona Jedanaeste kajiške brigade izvršili su nove pripreme i ponovo napali neprijatelja u Han-Biloj, Biloj i Divjaku.

Kada je otpočeo ponovni napad bataljona Jedanaeste brigade na ove objekte, neprijatelj je ponovo pružio veliki otpor. Borba se u početku razvila na položajima, a onda za same bunkere. Pojedini objekti prelazili su od jedne drugoj protivničkoj strani. Kada su naše snage počele zauzimati pojedine bunkere, neprijateljski vojnici su bježali u druge, da bi se, na kraju, skoncentrisali na odbranu onih bunkera koje je bilo moguće i dalje braniti. Tako je u jednom bunkeru nađeno 56 mrtvih ustaša. Gotovo da nije bilo moguće vjerovati da na jednom mjestu bude tako veliki broj mrtvih ljudi. Mikan Marjanović, zamjenik komandanta Jedanaeste brigade, tvrdi da u toku rata nije vidio sličan prizor.

Među gomilom poginulih većina je bila mladih ljudi. Očevici su govorili »Kakva tragedija, Hitler gubi rat, a mladi, rođeni u ovoj

¹⁰²⁾ Isto.

zemlji, umjesto da je brane od okupatora, uporno ginu za njega i onda kada on gubi rat¹⁰³⁾

Tako su Han-Bila, Bila i Divjak bili zauzeti od jedinica Jedanaeste krajiške brigade nešto prije 12 časova 21. oktobra 1944. godine. U toku ove borbe veoma mali broj neprijateljskih vojnika je uspio da pobjegne, a ostali su izginuli braneći svoje položaje.

Nakon zauzimanja Han-Bile, Bile i Divjaka, situacija u dolini rijeke Lašve se znatno izmjenila u korist naših jedinica. Poslije borbe na Divjaku jedan bataljon Jedanaeste krajiške brigade upućen je prema Doou i brzo je došao u kontakt sa Trećim bataljonom Sedme krajiške brigade. Pristupili su napadu na neprijatelja napadu u ovom mjestu. Drugi bataljon Jedanaeste brigade upućen je da sadejstvuje Prvom bataljonu Osme brigade u ponovnom napadu na neprijatelja u Han-Kumpaniji.

Poslije grupisanja dva bataljona, u napad na neprijatelja u Docu i Han-Kumpaniji, očekivalo se da će i ovi objekti neprijatelja pasti u naše ruke. Međutim, bez obzira na upornost naših jedinica, nije bdio rezultata. Sa padom mraka 21. oktobra, na ove objekte neprijatelja uslijedio je novi napad naših jedinica.

Treći bataljon Devete krajiške brigade branio je pravac koji vodi od Busovače prema Vitezu preko Šafradina. Prvi bataljon ove brigade branio je pravac od Kaonika preko Jeliinjaka prema Vitezu. U toku noći, između 20. i 21. oktobra, Treći bataljon nije mogao zauzeti neprijateljsko uporište Šafradin, iako u njemu nije bilo više od 40 vojnika. Osim pokušaja zauzimanja Šafradina, bataljoni Devete brigade nisu imali nikakve borbe u toku ove Prve noći napada na Tra/vnik. Ali, već u 7 časova, 21. oktobra, vođena je žestoka borba sa neprijateljskim snagama koje su pokušale da se od Busovače probiju prema Vitezu.

Jedna kolona neprijatelja krenula je iz Busovače prema Šafradinu i položajima koje je držao Treći bataljon Devete brigade. Druga kolona je krenula preko Kaonika, putem prema Vitezu. Na oba pravca neprijatelj se jednovremeno razvio za borbu i ostvario je međusobno sadejstvo, pošto su obje kolone bile pod ko-

¹⁰³⁾ Isto i iz razgovora sa Mikanom Marjanovićem, general-majom koji živi u Zagrebu.

mandom istog štaba. Postojalo je dobro sadejstvo i između snaga Prvog i Trećeg bataljona Devete brigade. Neprijatelj nije mogao prodrijeti prema Vitezu i pored toga što je obnavljao juriše i dejstvo artiljerije i minobacača. Nisu mu pomogla ni oklopna vozila i više drugih motornih vozila.

Oko 10 časova neprijatelj je uveo nove snage i pokušao da, po svaku cijenu, razbije odbranu Trećeg bataljona, da se spoji sa svojim snagama u Šafradinu i produži prema svojim snagama u Han-Kumpaniji, odakle bi se, vjerovatno, produžila intervencija i prema Travniku. Razvile su se žestoke borbe na visovima između Busovače i Šafradina. U jednom trenutku, Treći bataljon je teško izdržavao napade neprijatelja. Gubitaka je bilo na obje strane. Iz Trećeg bataljona je za kratko vrijeme izbačeno iz stroja 14 boraca, od kojih su 4 bila mrtva.¹⁰⁴⁾

Snažan pritisak neprijatelja osjetio je i Prvi bataljon. Kolone neprijatelja izašle su iz doline rijeke Lašve na prve visove Kaonika i organizovale napad na Jelinjak. Jedan dio svojih snaga neprijatelj je uputio da se probiju drumom prema Han-Kumpaniji te da izmanevrišu položaje Prvog bataljona Osme brigade na Jelinjaku. Međutim, ovaj bataljon uspio je odbiti napad neprijatelja i spriječiti njegov prodor prema Vitezu. U popodnevnim časovima 21. oktobra neprijatelj je morao odustati od daljnih napada, u cilju pružanja pomoći svojoj posadi u Han-Kumpaniji i Travniku.¹⁰⁵⁾

Snage Petog bosanskog korpusa imale su različito stanje i rezultate u napadu na pojedine objekte neprijatelja u toku 21. oktobra 1944. godine, a različito angažovanje u borbama toga dana.

U toku noći, između 20. i 21. oktobra, samo su Sedma krajiška brigada i Prvi bataljon Šeste brigade postigli dobre rezultate. Iz Četvrte divizije samo je Jedanaesta brigada 21. oktobra

¹⁰⁴⁾ Isto, dokument broj 57, strana 289. Izvještaj Štaba Desete divizije od 30. oktobra 1944. godine Štabu Petog korpusa o borbama na Travniku. Izjava komandanta Trećeg bataljona Devete krajiške brigade Ilije Ponjevića, potpukovnika u penziji, živi u Sarajevu, data autoru juna 1975. godine.

¹⁰⁵⁾ Isto.

Ilija Ponjević, kapetan, komadant 3. bataljona 9. KNOU brigade u borbama za oslobođenje Travnika, sada potpukovnik, u penziji. Ovaj bataljon je spriječio prodor neprijatelju prema Šafradinu

vodila žestoke borbe i postigla dobre uspjehe u napadu na Han-Bilu, Bilu i Divjak. Iz Desete krajiške divizije, Sedmoj brigadi, Prvom i Trećem bataljonu Devete brigade neprijatelj je nametnuo odsudnu borbu, u kojoj su odbijeni svi protivnapadi neprijatelja iz Travnika i Busovače prema položajima Sedme i bataljonima Devete brigade. Šesta brigada toga dana nije imala nikakvih borbi. Osmo krajiška brigada, osim Prvog bataljona, više je bila u borbenoj pripravnosti za slučaj da neprijatelj preduzme napad iz Zenice. Sve što je neprijatelj u toku 21. oktobra preduzeo iz Zenice nije moglo ugroziti jedinice Osme brigade. Izvjesno puškaranje imao je Treći bataljon Šeste brigade. Ni ovaj bataljon nije bio znatnije angažovan toga dana. Tri bataljona (Prvi, Drugi i Četvrti) Šeste brigade, u toku 21. oktobra, zapadno od Travnika, bili su na odmoru i pripremi za novi napad, koji je trebalo da uslijedi sa padom mraka 21. oktobra 1944. godine.

U toku priprema za obnavljanje napada u jedinicama Šeste brigade osvježavanje je donekle donosio uspjeh Prvog bataljona prethodne noći. Osjećale su se posljedice neuspjeha ostalih bataljona, posljedice gubitka, posebno, velikog broja poginulih i zarobljavanja saniteta Trećeg bataljona.

Pogibija Josipa Mažara-šoše, proslavljenog komandanta i organizatora ustanka, legende i istaknutog organizatora vođenja borbenih dejstava, nosila je u sebi specifične vojne, političke, psihološke i druge posljedice. Sve je ovo uticalo na pripreme za novi napad na Travnik, 21. oktobra.

Gledali smo suze u očima velikog broja boraca Prvog bataljona Šeste krajiške brigade dok su s njima razgovarali Dimitrije Bajalića, komesar Četvrte krajiške divizije, i komesar šeste brigade Rade Bašić. Bajalić i Bašić su, pored ostalog, govorili o šoši i njegovim zaslugama. To je u naše borce unijelo još više odlučnost da se Travnik konačno zauzme.

Odmicali su popodnevi sati. Jačala je izviđačka aktivnost. Čekao se novi juriš na neprijatelja u Travniku. U izviđačkoj aktivnosti uzela je učešća i naša avijacija sa aerodroma kod Bugojna, prateći rad neprijatelja od Zenice i Busovače, povremeno i Sarajeva; naši avioni su letjeli kroz vazdušni prostor iznad Travnika. Prolazio je i poneki neprijateljski avion. Jedinice su obavješta-

ОСЛОБОЂЕНА ТЕРИТОРИЈА У ВРЕМЕ ИЗБИЈАЊА СОВЈЕТСКЕ АРМИЈЕ НА НАШУ ГРАНИЦУ
18 СЕПТЕМБРА 1944

Почетком септембра 1944 године ослобођена територија у Југославији обухватала је око 170.000 квадратних километара. Окупационе снаге успеле су да се одрже само у неким градовима и око важнијих комуникација. Тада је Народноослободилачка војска Југославије имала шеснаест корпуса са педесет дивизија, двадесет бригада или састава дивизија и велики број партизанских одреда и бројила је око 400.000 бораца.

На ослобођеној територији постојао је изграђен систем народне власти од сеоских народноослободилачких одбора до АВНОЈ-а, које је још новембра 1943 године прерасло у највиши орган законодавне и извршне власти. Тако су, на пример, маја 1944 године у Хрватској постојали 3 области, 19 окружних, 112 средњих, 684 општинска, 3.023 сеоских и 22 грађка НОО. Овако изграђен систем народне власти постојао је и у другим федеративним јединицама.

vane o letovima aviona, ali ne i u vrijeme kada je praćen let jednog našeg aviona. Moralo se raspoznati čiji avion, naš ili neprijateljski, leti iznad Travnika. Međutim, ubrzo se orijentisalo po tome što su naši avioni letjeli niže nego neprijateljski.¹⁰⁶⁾

U jednom trenutku, ugledao se avion koji se »povlačio nisko između brda iznad doline rijeke Lašve i približava Travniku. Kada je ušao u prostor iznad Travnika, osjetila se pojačana mitraljeska vatra prema njemu. Neprijatelj je pucao na naš avion. Neko je, međutim, u isto vrijeme, obavijestio da se u tom avionu nalazi Uroš Bogunović-Roca. Bio je u Štabu Prvog krajiškog odreda, zatim je bio zamjenik političkog komesara i komandant Šeste brigade. Uz sve to, bio je borben i volio je dobre i hrabre borce. Kao komandant brigade, znao je većinu puškomitraljezaca u četama, pogotovo one istaknute, kao što su bili Marko Zorić, Stevo Ćurguz, Miloš Dragišić, Đorđo Knežević, Janko Bjelobrk, Bogdan Ćalić, Dušan Zorić, Bogdan Aničić i još neki drugi.

Dok smo pratili let našeg aviona koji je imao kurs prema Bugojnu, polako »klizeći« iznad horizonta i opet se spuštajući niže, ugledasmo otuda pored Vlašić planine, kako strelovito juri neprijateljski avion, gotovo u kursu našeg aviona, ali samo na većoj visini. Pomislili smo da je neprijateljski avion upućen da uništi naš, kao što je 1942. godine uništio jedan naš avion kod Lušci Palanke a drugi 1943. godine na Glamočkom polju, kada je poginuo Ivo Lola Ribar.

Naš avion je i dalje letio prema aerodromu kod Bugojna. Gledali smo ga sve dok nije prešao treći horizont i izgubio se iza brda i ništa mu se loše nije dogodilo.

¹⁰⁶⁾ Iz sjećanja generala Milančića Miljevića, komandanta Šeste krajiške brigade, Miće Kolundžije, komandanta Jedanaeste krajiške brigade i autora ove publikacije.

NOVI JURIŠI

U nastavljanju napada na Travnik, noću između 21. i 22. oktobra 1944. godine, sastav neprijateljskih snaga bio je isti kao i prethodne noći. Osim gubitaka u ljudstvu i naoružanju, u okviru jedinica nije bilo promjena. Značajno je bilo šta se neprijateljske snage nisu probile od Zenice i Busovače u Travnik. Artiljerija i minobacači neprijatelja u Travniku nisu pretrpjeli nikakve gubitke. Položaje na spoljnoj odbrani neprijatelj je, takođe, osim jednog odsjeka, održao i na njima je, ponovo, čekao. Održao je položaje u Docu, na Tarabovcu, držao je i Travnik.

Neprijateljske pozicije, međutim, nisu bile, i pored toga, kao na početku našeg napada 20. oktobra. Najveći njegov gubitak bio je u gubljenju dijela spoljne odbrane na Velikoj Ravni, Ilovači i na padinama Vilenice. Bila je narušena odbrana i zapadno od Šipovika, ugrožen Tarabovac i Dolac, izgubljeni položaji na Željezničkoj stanici Han-Biloj, Biloj i Divjaku, ugrožene snage u Han-Kiumpaniji i straža u Šafradinu; onemogućen dolazak pojačanja. Ove slabosti neprijatelj nije mogao nadoknaditi ni sa padom mraka 21. oktobra.

U takvoj situaciji, neprijatelj se morao osloniti na odbranu Travnika. Travnik je njegov glavni oslonac u dolini rijeke Lašve u njemu, opet na težište Vojnu kasarnu, na koju se naslanjao, naročito sjeverozapadni dio spoljne odbrane Travnika. Nisu postojale nikakve mogućnosti da Travniku stigne pomoć koja bi poboljšala njegov položaj. Neprijatelj nije mogao računati sa uspjesima svojih iznenadnih protivnapada, kao u svanjivanje 21. oktobra. Njemu je preostajalo da se ograniči na vođenje odbrane na položajima, i to iz pojedinih bunkera i pripremljenih zgrada već raspoloživim snagama.

Naše snage su imale povoljnije uslove nego na početku napada 20. oktobra. U prethodnim borbama napravile su relativno veliku brešu u spoljnoj odbrani neprijatelja, koja je uz velike napore Sedme krajiške brigade održana u našim rukama. Otkrivena su slabija mjesta u neprijateljskoj odbrani, prema kojima su bile orijentisane glavne snage Šeste krajiške brigade. Juriši jedinica — Šeste i Sedme brigade u ponavljanju napada mogli su imati bolju međusobnu povezanost. Uočeni su ciljevi koje treba dobro gadati artiljerijom. Odlučnost komandnog kadra i boraca na žestok okršaj bila je velika u svim jedinicama. Sa padom mraka 21. oktobra preostajalo je da se prednosti jedinica Četvrte i Desete krajiške divizije realizuju.

U nastavljanju napada na Travnik, glavne snage Šeste krajiške brigade (Prvi, Drugi i Četvrti bataljon) napadale su klinom na pravcu selo Kokošari i od Visokovica, preko Šipovika, prema centru Travnika.¹⁰⁷⁾

Tuda su prethodne noći napadale pomoćne snage ove brigade, samo njen Prvi bataljon. Time je pomoćni pravac prerastao u glavni pravac napada. Samo je Treći bataljon Šeste brigade ostao da napada od sela Jankovići prema Baš Bunaru.

Prvi bataljon Šeste krajiške brigade ove noći napadao je na čelu glavnih snaga brigade. Na saopštenju uloge i zadataka Prvog bataljona komande četa su izražavale zadovoljstvo što imaju glavnu ulogu.

Ostale brigade i druge jedinice dejstvovala su kao i prethodne noći, s tim što je jedan bataljon Jedanaeste brigade sa Prvim i Trećim bataljonima Devete brigade i jedinicama Osme krajiške brigade dejstvovao prema Han-Kumpaniji i bio spreman za razbijanje intervencije neprijatelja od Busovače. Ostale snage Jedanaeste brigade napadale su na Travnik preko Doca, sa jugoistočne strane.

U toku noći, između 21. i 22. oktobra 1944. godine na Travnik je napadalo jedanaest bataljona i Jajačko-travnički odred,

¹⁰⁷⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat broj 54, strana 276. Izveštaj Štaba Četvrte divizije od 28. oktobra 1944. godine Štabu Petog korpusa o borbama na Travniku.

Milančić Miljević, major, komadant 6. KNOU brigade u borbama za oslobođenje Travnika, narodni heroj, sada general-major u penziji

a prema Busovači i Zenici bilo je angažovano osam bataljona i Vlačički partizanski odred (Osma brigada je imala pet bataljona).

Stab Petog bosanskog korpusa odredio je da napad na Travnik počne u 18 časova 22. oktobra; da prije toga naša artiljerija djeluje što jače po zgradama u kojima su bili štabovi neprijateljskih jedinica, po vatrenim položajima neprijateljske artiljerije i minobacača; po neprijateljskim položajima na spoljnoj odbrani, te da se tako razbije odbrana neprijatelja.

Za izvršavanje predviđenih zadataka artiljerije izvršene su opšte, materijalne i stručne pripreme. Svako oruđe je dobilo svoje ciljeve dejstva i vrijeme otvaranja vatre. Pošto je artiljerija izvršila svoj prvi zadatak, u napad na spoljnu odbranu prešli su bataljona Šeste brigade sa sjeverozapadne strane, a sa linije bunkera broj 12 do broja 18, kao i prema Tarabovcu, krenule su jedinice Sedme brigade. Preko Doca i prema Tarabovcu, sa istočne strane, napadali su dijelovi Jedanaeste brigade. Treći bataljon Šeste brigade krenuo je prema Baš Bunaru, s ciljem da veže snage neprijatelja, jer ovaj' bataljon nije mogao postići značajniju ulogu na pravcu na kojem prethodne noći nisu mogli postići uspjeh tri bataljona iste brigade. Dijelovi Osme i Jedanaeste brigade nastavili su napad na neprijatelja u Han-Kumpaniji, a na Safradin je napadao Treći bataljon Devete brigade. Glavne snage Osme brigade i Vlačički odred bili su raspoređeni radi sprečavanja intervencije neprijatelja od Zenice prema Travniku.

Time je počeo ponovni napad snaga Petog bosanskog korpusa na Travnik i preostala uporišta neprijatelja u dolini rijeke Lašve. U nastavku napada za oslobodenje Travnika, posebna brigada je bila za oslobodenje partizana, saradnika NOP-a i naših drugarica i drugova, koji su zarobljeni prethodne noći.

Osnovni način dejstva glavnih snaga Šeste brigade bio je — što prije razbiti neprijatelja na spoljnoj odbrani i prodrijeti do rijeke Lašve u centar grada, a onda, napadom, prema snagama Sedme i Jedanaeste brigade, razbiti ga u njegovim glavnim uporištima. Jedan dio snaga Šeste brigade, poslije zauzimanja bunkera broj 2 i broj 3, djelovao je duž linije spoljne odbrane, prema desnom krilu Sedme brigade.

Početak dejstva naše artiljerije zatekao je neprijatelja u borbenom poretku i najvećoj gotovosti, a naše jedinice, taikode, razvijene na svojim polazišnim položajima, išle u neposrednom dodiru sa neprijateljem. Artiljerijske granate prelijetale su iznad naših boraca i potmulo razarale vazduh, a onda su se čule eksplozije i potresi. Protivtenkovska oruđa direktno su gađala bunkere. Bila je zvjezdana noć, a oblaci su lagano plovili Vlašiću, prema kojem se podizala po izgledu vunasta maglica iz korita i doline rijeke Lašve.

Na istom pravcu na kom je i prošle noći napadao Prvi bataljon Šeste brigade već je, prvim pogocima protivtenkovskih sredstava u bunkere broj 1 i 2, uzdrman moral posade bunkera. Neprijatelj je pružio otpor dejstvujući iz svog naoružanja. Na prolaze koji su napravljeni prethodne noći u žičanim preprekama, bila je ponovo navučena bodljikava žica, koju nije bilo teško skloniti. To su borci Druge čete uradili brzo i u naletu zauzeli bunker broj 2. Primijetili su i grupu neprijateljskih vojnika, odbivši ih dalje od bunkera. Nije bilo jasno jesu li to bili vojnici iz bunkera ili i sa položaja oko bunkera. Neprijateljski vojnici su pružali jak otpor ispod bunkera broj 3 prema kome je išla jedna grupa boraca Prve čete, sa desetarom Todom Reljićem. Kada su im neprimjetno podišli i otvorili vatru iz puškomitraljeza, i ta grupa je počela bježati prema centru grada.

Nišandžija na protivtenkovskoj pušci privukao se bliže bunkeru broj 3 i uputio metak kroz puškarnicu bunkera. Paljba iz bunkera počela je da znatno slabi, a poslije nekoliko udara granatama »Džon Bul« bacača prestao je otpor iz ovog bunkera. Iz bunkera broj 2 nekoliko vojnika prešlo je u bunker broj 3. Ovo im je bio jedini izlaz. Ali, poslije naših prvih granata na bunker broj 3, posada je počela napuštati svoje položaje i bježati u grad. Vidjelo se kako jednu grupu neprijateljskih vojnika goni Prva četa. Ispred Treće neki su pobjegli u pravcu bunkera broj 4.

Prije nego što su grupe boraca podišle bunkeru 4, neprijatelj je iz ovog bunkera pobjegao niz padine prema dolini rijeke Lašve i prema centru grada. Ove grupe neprijateljskih vojnika nailazile su na Drugu četvrtu Prvog bataljona. Mnogo manji otpor neprijatelj

je pružao u ostalim bunkerima, ali dosta veći na bunkeru broj 7. Međutim, i na ovom bunkeru borba nije dugo trajala. Kada su borci Treće čete počinjali borbu sa sjeverne strane oko bunkera 7, sa južne strane pristizali su borci jednog bataljona Sedme brigade. Tako se bunker broj 7 našao u kliještima. Prije nego što su se kliješta zatvorila neprijatelj je napustio i ovaj bunker.

Prije napuštanja bunkera, jedinice Sedme brigade, šireći svoj napad prema jedinicama Šeste brigade, zauzele su bunkere broj 8, 9, 10 i 11. U toku 21. oktobra te jedinice su uspjele održati u svojim rukama bunker broj 12. Tako je, u toku noći 21. oktobra, između 23 i 24 časa, spoljna odbrana Travnika na zapadnoj, jugoistočnoj i istočnoj strani bila potpuno razbijena. Takođe je zauzeta linija bunkera sa svim preprekama, rovovima i saobraćajnicama. Neprijatelj se u jutarnjim časovima 22. oktobra još samo mogao oslanjati na svoju spoljnu odbranu na sjeveroistočnoj strani Travnika. Kroz zauzetu spoljnu odbranu, prema težištu neprijateljske odbrane, nastupale su tri brigade: Šesta, Sedma i Jedanaesta, od kojih su samo po jedan bataljon šeste i Jedanaeste brigade bili na drugim zadacima.

Veoma snažan napad tri bataljona Šeste Krajiške brigade na spoljnu odbranu sa više bunkera, u sadejstvu sa jedinicama Sedme brigade, rastrojio je neprijateljsku odbranu. Uvažavajući ulogu fortifikacijskih objekata i prepreka ispod i oko njih, što ih je imao neprijatelj oko Travnika, bez obzira na naš snažan napad, nije bilo moguće očekivati da će neprijatelj onako brzo napustiti bunkere i ostala fortifikacijska utvrđenja. Postojala je mogućnost za uporniju i dužu odbranu svakog bunkera, kao i cijele linije bunkera. Zašto neprijatelj nije bio uporniji u odbrani položaja na pravcu napada Šeste krajiške brigade, a poslije i na pravcu napada ostalih jedinica, dosta je složeno pitanje i zbog toga je na njega teže dati tačan odgovor. I pored napora u istraživanju, nije moguće dati potpunije odgovore ni na još neka pitanja. Pretpostavki ima, ali one redovno ostaju samo pretpostavke.

Jedna od mogućih pretpostavki može biti, na primjer, gubljenje uslova da Štab odbrane Travnika održava stalnu telefonsku vezu sa posadama i zapovjednicima bunkera. On nije imao

radioveze sa posadama bunkera, niti je u onim uslovima bilo moguće organizovati takvu vezu. Nije bilo moguće redovno održavati ni kurirsku vezu, kao ni vezu ličnim kontaktom komandanta odbrane Travnika sa starješinama na spoljnoj odbrani. Same teškoće u održavanju veze mogle su loše uticati na držanje i slab otpor neprijatelja na spoljnoj odbrani, naročito tamo gdje su se ispoljili naši snažni napadi.

Moglo bi se pretpostaviti da su se posade bunkera, prilikom gubljenja veze sa Štabom odbrane Travnika pitale — da li su naše jedinice ušle u trag ovom Štabu, te da je na njega izvršen napad. Gubljenje veze sa pretpostavljenim izaziva neprijatna osjećanja i demoralizaciju. Međutim, veza zapovjednika bunkera sa komandantom odbrane Travnika prekinuta je veoma brzo i iznenađujuće, tako da su posade bunkera ostale da same odlučuju do koje mjere da pružaju otpor iz bunkera i kada ih treba napustiti. Pored toga, bila je znatno poremećena i veza između posada bunkera i drugih, njima pretpostavljenih, starješina i komandi.

Prekid veze između Štaba odbrane Travnika i nižih komandi sa posadama bunkera nastupio je onda kada je artiljerijski divizion iz sastava Korpusne artiljerijske grupe, dejstvujući po krugu Vojne kasarne i zgradi u kojoj su bili smješteni Telefonska centrala i Štab odbrane Travnika, uputio granate na onaj dio Kasarne u kojem je bila smještena Telefonska centrala. Dobro upućene granate oštetile su dio zgrade u kojem su telefonisti radili. One su uništile Centralu i nanijele gubitke telefonistima. Štab odbrane Travnika ostao je bez veze sa komandama u Sarajevu, Zagrebu, garnizonima u Busovači i Zenici itd. Nije mogao održavati vezu ni sa snagama koje su bile upućene od Rogatice prema Travniku.

Koji je nišandžija uputio tako precizno granate, ko je davao elemente gađanja, ko je bio komandir topovskog odjeljenja, voda, baterije ili divizona, ko je određivao daljinu, ugao i pravac gađanja; je li pogodak ili jesu li pogoci u Telefonsku centralu bili ostvareni na osnovu preciznog gađanja, ili su se slučajno sručili na taj dio Vojne kasarne, teško je utvrditi. U ratu su ovakvi slučajevi posve normalni. Ponekad slučajnosti preokrenu cjelokupnu situaciju, imaju određeni uticaj na završetak borbe u korist jedne ili druge strane. Ali, tada, sve ovo, nije bilo moguće analizirati.

Bilo je važno da neprijateljske posade bunkera relativno brzo napuštaju svoja skloništa, da bježe pred našim četama, da naše jedinice prodiru u centar grada, da se ne ponavlja slučaj prethodne noći i da borci ne ginu masovno, ne postićući nikakve uspjehe.

I, evo, potvrdilo se, ko zna po koji put, da je komandovanje u ratu, u stvari, održavanje veze i kontakta između starijih i mlađih, između pretpostavljenih i potčinjenih podjednako važno za održavanje međusobne veze između desetina, ili odjeljenja kao između komandanta pukova sa komandantima bataljona, ili komandanta armije sa komandantima divizija. Kineski vojskovođa Sun Cu Vu, još prije naše ere, otprilike je tako i govorio o ulozi veze.

Uništenje Telefonske centrale, po svemu sudeći, u komandovanju neprijateljskom vojskom u Travniku unijelo je velike pometnje oslovljavajući dileme i psihološki uticaj na jedinice. Time je pitanje sadejstva bilo u krizi, isto onako kao što je uništenje radio-stanice komandanta 500 SS lovačkog padobranskog bataljona, Kapetana Ripkea u vazдушnom desantu na Drvar, (Šobića Glavica, 25. maja 1944. godine), uticalo na dezorganizaciju vazdušno-desantskih grupa prvog talasa, sa grupama drugog talasa i dovelo do gotovo potpunog uništenja ovog bataljona, koji je imao zadatak da uništi Vrhovni Štab NOV i POJ u Drvaru.

Pošto je bila završena borba na bunkeru broj 7, prikupljena je grupa boraca na padini ispod ovog bunkera. Padina se spušta sve do rijeke Lašve, prema centru Travnika. Uhvaćena je veza sa jedinicama Sedme krajiške brigade.

Sa padom bunkera broj 7 razbijena je cijela odbrana neprijatelja od Kali Bunara do Tarabovca. Na tom prostoru započeo je napad prema centru Travnika. Prikupljena je i grupa boraca iz Drugog bataljona Sedme brigade. Bilo je veoma teško održati desetine, vodove, čete i druge jedinice pod komandom starješina u okviru formacijskog sastava. Desetari, borci i puškomitraljsci bili su veoma inicijativni u borbi. Sami su pronalazili rješenja i preduzimali pokrete i dejstva u pravim trenucima. To ne bi mogao nadoknaditi komandni kadar, kao ni najsavršenije održavanje veze u borbi između potčinjenih i pretpostavljenih. Inicijativi boraca i rukovodilaca pripada velika zasluga za postignute

uspjehe, naročito u napadu druge noći, između 21. i 22. oktobra 1944. godine.

Pošto više nije bilo neprijatelja na spoljnom pojasu odbrane, na pravcima dejstva Šeste i Sedme krajiške brigade, snage koje

Petar Vojinović, pukovnik, komandant 4. KNOU divizije u borbama za oslobođenje Travnika oktobra 1944. godine. Više od polovine NOR-a bio je komandant ove divizije. Umro je jula 1976. godine u činu general-majora u penziji

su bile prikupljene ispod bunkera broj 7, krenule su u grad. Do ovog vremena dijelovi Prvog bataljona Šeste krajiške brigade već su bili u dolini rijeke Lašve. Ostale snage Šeste brigade bile su usmjerene prema mostu na rijeci Lašvi, ispred sadašnjeg Doma JNA. Lijevo od Prvog bataljona sredio se Drugi bataljon Šeste brigade. Snage Četvrtog bataljona nadirale su prema Fabrici duvana, a snage Drugog bataljona prema Željezničkoj stanici sa istočne strane. Borba se prenijela sa spoljne odbrane u centar grada. Neprijatelj se počeo, sve više grupisati za odbranu pojedinih zgrada, posebno Vojne kasarne.

ZATVOR.¹⁰⁸⁾ Idući niz padine od bunkera broj 7 prema gradu put je vodio prema zgradi Zatvora u kojoj su bile drugarice i drugovi iz Saniteta Trećeg bataljona Šeste krajiške brigade, koji su zarobljeni prethodne noći. U istoj zgradi bili su i ostali zarobljenici i zatvorenici osuđeni zbog saradnje sa NOP-om.

Poslije ulaska u grad, prva na udaru je bila zgrada Zatvora. U nastupanju prema ovoj zgradi, neprijateljski vojnici koji su bili na obezbjeđenju otvarali su vatru, koja nije mogla zaustaviti nastupanje naših jedinica. U nekim ulicama sretani su pojedini ljudi sumnjivog izgleda i ponašanja. Bile su to presvučene ustaše i drugi neprijateljski vojnici.*)

¹⁰⁸⁾ Na osnovu razgovora autora sa: Zorom Slavuj, udatom Balaban, koja je bila među zarobljenicima, Milanom Miljušom, komandantom Prvog bataljona Šeste krajiške brigade, Jankom Bjelobrkom, Milančićem Mijevićem komandantom Šeste brigade, Petrom Vojinovićem, komandantom Četvrte divizije, vođenih 1975. godine.

*) Jedno takvo lice sreo je Janko Bjelobrk ispred prodavnice novina. Prije nego što je Janko uspio da ga upita — ko je i kuda ide, on je ušao u prodavnicu. Janko je otvorio prodavnicu i civil je odgovarao da je prodavnica novina njegova. Međutim, nikako nije moglo da objasni zbog čega je u ono doba noći došao u prodavnicu, kada se vodi borba i kada niko ne kupuje novine.

Slačan slučaj bio je i kada je Janko ušao sa grupom boraca u gostionicu u kojoj je bilo desetak civila. Vlasnik gostionice bila je žena, koja j posluživala goste. Na Jankovo pitanje — zbog čega je u to vrijeme otvorena gostionica i ko su ti njeni gosti, žena je drsko i ironično odgovorila: »Ko ima pravo da sumnja u moje goste«.

Sretana su i sumnjiva lica koja su se krila ispod stepenica, pored kuća, u podrumima, ispod mostova na rijeci Lašvi itd. Među tim licima bilo je presvučenih vojnika i ustaša, ali nije bilo vremena za ispitivanje. Trebalo je brzo nastupiti u pravcu Vojne kasarne.

BORBE ZA TRAVNIK

Dušan Dudo Dozet, rukovodilac Politodjela 4. KNOU divizije u toku oslobodenja Travnika, sada general-potpukovnik

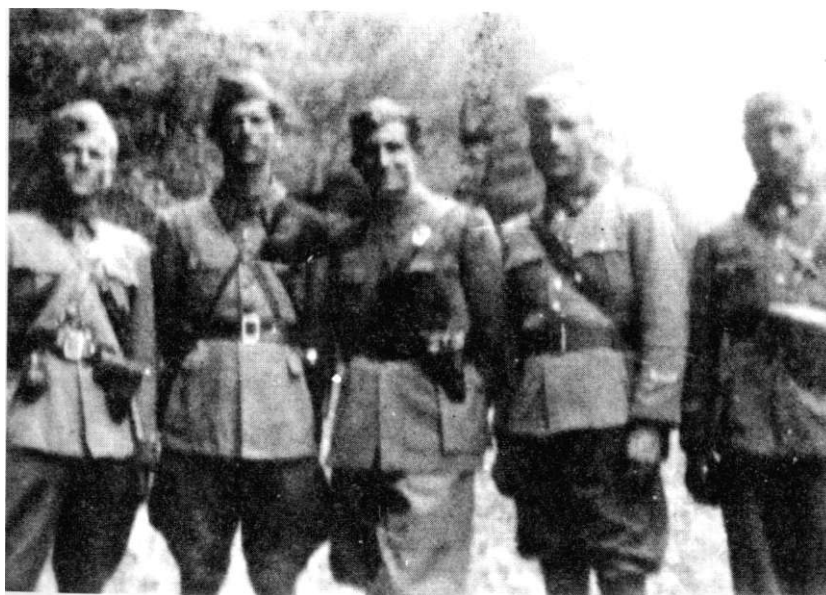
Kada su naši dijelovi izbili pred zgradu Zatvora, nije bilo nikakvog otpora. Grupe boraca su se uputile prema ogradi zgrade Zatvora. Jedna grupa je stigla pred Zatvor i angažovala se na otvaranju vrata. Gurali su koljenima u vrata, gruvili rukama, podupirali leđima, ali nisu uspjeli otvoriti. Vrata su bila jaka, a mandali veliki. Na dozivanja niko se nije javljao. Čudno je bilo što su zatvorenici čekali kada sigurno ne spavaju. Kasnije, nešto dalje od ulaznih vrata, na prozorima su se pojavili zatvorenici, a onda pošli prema ulaznim vratima. Tada su borci počeli dozivati Zoru, Mariju i Malu Mariju. Ostalim nisu znali imena. Čuli su se i koraci zatvorenika prema ulaznim vratima. Čuo se i Zorin glas.

Kada su se zatvorenici uvjerali ko je na ulaznim vratima, prikupili su se, a borci su sa ulazne strane vrata udarali u njih nogama i rukama. Odjeknuo je ručni mandal kojim se iznutra zatvaraju vrata Zatvora, ali ni tada se vrata nisu otvorila. Teška, široka, velika i okovana vrata su i dalje razdvajala borce od zatvorenika. Trajala je radosna galama, ali i oprez da neprijatelj, u tom trenutku, ne iznenadi vatrom. Nekoliko boraca i puškomitraljez postavljeni su radi obezbjeđenja iza ugla jedne kuće, u ulici koja od Zatvora vodi prema glavnoj ulici Travnika.

Neko je vrtio ključem u bravi i ona su se počela otvarati. Na pragu se našlo, jednovremeno, mnogo boraca i zatvorenika, tako da se vrata od njih nisu mogla potpuno otvoriti.

Vratar, koji dugo vremena nije smio otključati vrata, čekao je da se uvjeri kome sada pripada zgrada Zatvora. Na sebi je imao crne pantalone i grao sako. U njegovoj svijetlošmeđoj kosi bilo je i dosta bijelih vlasi. Zelene oči titrale su u vlažnim dupljama. On je, po prilici, pripadao Zagrebačkoj konjičkoj pukovniji, a bio je pristalica i saradnik NOP-a, među onima koji su prešli na našu stranu, pa je bio osuđen na 30 godina zatvora. A je li baš tako, s obzirom da je imao ključ od Zatvora, nije moguće tvrditi. Pouzdano se zna da je imao neku funkciju u Zatvoru i da je rasporedio naše zarobljene drugarice na sprat kada su dovedene u Zatvor.

Naši borci sreli su se i sa Zorom Slavuj, Marijom Sovilj i Malom Marijom, Marijom Mandić, sa ostalim drugovima koji su prethodne noći zarobljeni, kao i sa partizanom koji je zarobljen u Četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi. Radost se iskazivala na najjed-

Politički komesar četa 1. bataljona 6. KNOU brigade, s lijeva na desno: Milan Majkić, Mile Dragič, Elmaz Turčinhodžić, Nedo Ivaniš. U sredini politički komesar bataljona Milan Indić

nostavniji način. Bez dugih zagrljaja i poljubaca, bez lijepih i biranih riječi, ljudski, jednostavno i pnisno u isti mah.

Prelazak zatvorenika iz ustaških u naše ruke završen je odlaskom zatvorenika u pojedine naše jedinice koje su se, poslije oslobođenja zatvorenika, uputile prema Željezničkoj stanici i Vojnoj kasarni. Vjerovatno su neki otišli i kućama. Nije bilo moguće, u onoj situaciji, baviti se ljudima koji su oslobođeni iz Zatvora.

Noću, između 21. i 22. oktobra 1944. godine nije bilo vremena ni da se pogleda u sat i vidi koliko je vremena proteklo od početka napada na Travnik. Kada je počelo svanjivati, vidjelo se da je prošle noći napravljen dubok prodor u Travnik i da je odbrana neprijatelja razdvojena na dva dijela, nakon zauzimanja Željezničke stanice. Tada je odbrana Travnika bila skoncentrisana na odbranu oko Kaštela — srednjovjekovne tvrđave i oko Vojne kasarne. Neprijatelj je pripremio kružnu odbranu ovih objekata i odbranu po spratovima Kasarne.

Te noći naše jedinice nisu imale većih gubitaka, niti težih borbi. Borba nigdje nije dugo trajala, a noć je prolazila neprimjetno. Sa dolaskom dana dolazila je sasvim druga situacija, novi problemi i teškoće, koje je trebalo savladati da bi Travnik, konačno, bio slobodan.

Od onog trenutka kada su naši dijelovi izbili pred Zatvor, kada je lupanje izmamilo zatvorenike iz soba i kada su kroz polupane prozore pružali ruke da samo dohvate naše borce, pa sve do jutarnjih časova, trajalo je uzbuđenje, koje je nastalo tim očekivanim susretom i saznanjem da su drugarice i drugovi živi.

KAŠTEL.¹⁰⁹⁾ Dijelovi Sedme krajiške brigade vodili su borbu oko tvrđave »Kaštel«, u kojoj je bilo oko 120 ustaša i žandarma, dobro naoružanih i pripremljenih da Tvrđavu ne samo brane, nego i odbrane.

¹⁰⁹⁾ Prilog komandanta Sedme krajiške brigade Rade Brkića za publikaciju »Sedma brigada u NOR-u«. Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat broj 57., strana 289. Izvještaj Štaba Desete krajiške divizije Štabu Petog korpusa o borbama na Travniku. Dokumentat broj 54, strana 276. Izvještaj Štaba Četvrte divizije od 28. oktobra Štabu Petog korpusa o borbama na Travniku. Sjećanje Milana Miljuša, Jan-ka Bjelobrka i autora.

Tvrđavi se nije moglo lako prići. Zidovi su joj veoma strmi, a ulaz u nju vodi preko mosta koji je bio dobro branjen.

Četvrti bataljon Sedme brigade uspio je blokirati tvrđavu nakon što su jedinice ove brigade zauzele neprijateljsko uporište Tarabovac i na njemu zarobili neprijateljske topove. Na Trabaovcu su izvučeni i protivtenkovski topovi Sedme brigade, a pozadi su postavljeni i naši teški minobacači. Naša artiljerija i minobacači iz rejona Tarabovca mogli su tući direktno i ubacnom putanjom. Od donjeg zida Tvrđave odbijala su se zrna protivtenkovskih topova, ili su se zabadala u zid, od čega nije prijetila nikakva opasnost neprijatelju.

Brdski topovi i minobacači ubacivali su mine i granate u prostor koji je bio ograđen velikim zidovima. Snažne eksplozije bile su česte na maloj površini Tvrđave. Pod zaštitom dejstva artiljerije i minobacača, Četvrti bataljon je kontrolisao i izlaz iz Tvrđave, a na minaret džamije, koja se nalazi pored Tvrđave, izašli su puškomitraljesci i dejstvovali po unutrašnjem prostoru Tvrđave. U takvom stanju se oko 10 časova 22. oktobra, nalazila posada Tvrđave.

Prije nego što je izvršena blokada Tvrđave, nakon likvidacije neprijatelja na Tarabovcu, grupa od oko 100 ustaša pokušala je da se izvuče iz Travnika prema Vlašiću Suhim potokom. Međutim, ušla je u teško prolazan teren i među naše jedinice. Išli su od Plave vode naviše, misleći da će nekako pobjeći iz pakla.

Na terenu prema kojem je išla grupa ustaša nalazila se četa Sedme brigade, koja se tamo probila 21. oktobra, kada je bila odsječena protivnapadom neprijatelja iz Travnika. Komandir ove čete Savo Lovre, rodom iz Janja, koji se uvijek isticao u borbi, osmatrao je kuda neprijatelj kreće prema Vlašiću. Ustanovio je da ide onim pravcem kojim je on, dan ranije, proveo svoju četu. Lovre je rasporedio vodove ali četa je, osim pripremanja oružja za dejstvo, pripremala i kamenje. Ljude i kamanje Lovre je dobro maskirao. Kada je ocijenio da treba tući, dao je znak komandirima vodova i cijeloj četi.

Ceta je prvo upotrijebila bombe. Praštale su ručne bombe u kanjonu Suvog potoka, a ustaše se nađoše u teškom položaju. Borci Lovrine čete otiskivali su kamenje na zbunjene ustaše. Ta-

ko su ručne bombe i kamenice jednovremeno, ranjavale i ubijale, tako da se niko nije mogao lako izvući živ.

Oko Tvrđave se još vodila žestoka borba između naših i neprijateljskih snaga. Pristigla je i teška artiljerija, topovi i haubice od 100 mm. Počeli su gadati Tvrđavu. Vatra je bila tako snažna da se puščana i mitraljeska vatra nisu mogle primjetiti. Poslije nekoliko minuta takve artiljerijske i minobacačke vatre, odjeknula je snažna eksplozija u onom trenutku kada je artiljerijska granata (ili je to bila mina iz minobacača) eksplodirala u gomili municije, koja se kao rezerva nalazila u Tvrđavi. Tada je upaljen barut i eksploziv i sve je jednovremeno eksplodiralo. Neprijatelj je stalno strepio da naša artiljerija i minobacači ne pogode ovu municiju i eksploziv. I baš to se desilo. Poslije eksplozije neprijateljski vojnici nisu više bili sposobni za ma kakvu odbranu Tvrđave. Bili su u psihološkom šoku, opkoljeni sa svih strana, a naša artiljerija je i dalje tukla.

Kako je to teško djelovalo na neprijatelja, najbolje se vidjelo po tome što je ubrzo istaknuta bijela zastava u znak predaje. Do tog trenutka boroi Četvrtog bataljona Sedme brigade bili su zaposjeli izlaz iz Tvrđave preko mosta, čekajući da prestane naša artiljerijska vatra i da jurišaju u Tvrđavu. Međutim, u neposrednoj blizini ovih boraca bio je i komandant brigade Rade Brkić. Pošto je vidio istaknuti znak predaje neprijatelja, naredio je obustavu vatre i pozvao neprijateljskog starješinu da izađe iz Tvrđave radi dogovora o predaji. Nakon izvjesnog vremena pojavio se, sa bijelom zastavom u ruci, žandarmerijski narednik. Dok je Brkić Rade počeo pregovarati, tačnije rečeno, naređivati naredniku kako da pripremi posadu Tvrđave za predaju, vojne starješine u Tvrđavi su se presvlačile u vojnička odijela i izašli zajedno sa vojnicima na predaju.

Žandarmerijskom naredniku Brkić je naredio da svi njegovi vojnici ostave oružje na jednom mjestu u Tvrđavi i da izađu van Tvrđave. Narednik je, pored ostalih zadataka, prenio vojnicima i naređenje o postupku sa oružjem. Ubrzo su zarobljenici počeli izlaziti iz Tvrđave. Njih su pretresali naši borci. Kod pojedinaca je bilo bombi i pištolja. Izgovarali su se da su zaboravili ostaviti oružje zbog velikog straha. Prilikom pretresa prostorija i utvrde-

nja, u Tvrdavi je pronađeno i nekoliko ustaša, koji su nastojali da ne padnu u ruke naših jedinica. Međutim, to im nije uspjelo. U borbi do zauzimanja Tvrdave, Četvrti bataljon Sedme brigade morao je trošiti municiju, koja je pred zauzimanje Tvrdave bila na izmaku. Sa zauzimanjem Tvrdave, ovaj bataljon je ponovo došao do potrebnih količina municije za sve vrste naoružanja, dobrodošlih za vođenje borbi poslije zauzimanja Tvrdave. Slijedeći objekat napad Četvrtog bataljona Sedme brigade bila je Vojna kasarna, na koju su napadale i ostale snage Četvrte divizije.

2ELJEZNICKA STANICA¹⁰⁾ Poslije oslobođenja zatvorenika i zarobljenika, Prvi bataljon Šeste brigade orijentisao se za dejstvo prema Vojnoj kasarni. Na tom putu bila je Željeznička stanica. Najveći broj boraca ovog bataljona nalazio se na lijevoj obali rijeke Lašve. Ubrzo je zauzeta zgrada u kojoj je bio Ustaški stožer. Ustaše su se, uz jaku vatru, povukle iz zgrade. Nije se moglo tačno ustanoviti u kom su se pravcu povukli, ali je, vjerovatno, slijedeći njihov prihvat bio u Vojnoj kasarni, jer je dio snaga ostavljen za odbranu Željezničke stanice, zajedno sa onim snagama koje su već bile zaposjele ovaj prostor za odbranu.

Pravac nastupanja Prvog bataljona Šeste brigade bio je preko Željezničke stanice. On je nastupao za neprijateljem koji je, odstupao radi grupisanja u Vojnoj kasarni.

Otpor neprijatelja iz rejonu Željezničke stanice u početku borbe bio je veoma žestok. Njegova vatra iz pušaka i puškomitraljeza bila je uraganska, paklena, ali nije dugo trajala. U isto vrijeme, neprijatelj je davao žestok otpor i od magazina na Željezničkoj stanici, iz zgrade otpravnika vozova i iz pojedinih vagona koj su bili pripremljeni za odbranu. Najveći otpor na Željezničkoj stanici bio je iz oklopnog voza, zvanog »Pancir«, a tačan naziv mu je bio oklopni voz »Travnik«.

Savlađujući otpor neprijatelja na Željezničkoj stanici, Prvi bataljon Šeste brigade i dijelovi Drugog bataljona iste brigade, bili su potpomognuti borbom Četvrtog bataljona Sedme brigade u rejonu Tvrdave.

>¹⁰⁾ Isto.

Nekoliko puškomitraljezaca iz Druge čete Prvog bataljona spustilo se do rijeke Lašve, preko puta Željezničke stanice i iza zida koji štiti izlivanje vode iz korita Lašve, kratkim rafalima uspješno su tukli neprijatelja koji se pojavljivao u rejonu Željezničke stanice. Ubrzo su se u rejon Željezničke stanice prebacili i dijelovi Treće čete Prvog bataljona, sa kojima su bili protivtenkovska puška i »Džon Bul« bacač. Glavne snage Prvog bataljona su, sa nekim dijelovima Drugog bataljona, natjerale neprijatelja na Željezničkoj stanici da se na kraju brani iz oklopnog voza, čija se posada odlučno branila. Ali, poslije nekoliko direktnih pogodaka granatama bacača »Džon Bul« i zrnima protivtenkovske puške, otpor se još javljao samo iz vagona koji nisu bili pogodeni iz ovih oruđa. Završetak borbe na Željezničkoj stanici bio je nakon zauzimanja Oklopnog voza i protjerivanje neprijateljskih vojnika koji su poslije napuštanja voza obezbjeđivali svoje prebacivanje preko željezničke pruge i prostora prema konjušnicama i Vojnoj kasarni.

Time je stvorena pometnja kod neprijatelja koju su čete Prvog bataljona Šeste brigade, a naročito nišandžije puškomitraljeza dobro iskoristile. Neprijatelju su na Željezničkoj stanici naneseni veliki gubici. Posljednjim rafalima naših puškomitraljeza iza nasipa, na Željezničkoj stanici pogodeni su neki željezničari, koji su bili izmiješani sa neprijateljskim vojnicima. Dok smo intervenisali da se ne gađaju željezničari, neki su već ležali mrtvi ili ranjeni oko zgrade. Tada je prestao svaki otpor neprijatelja u rejonu Željezničke stanice Travnik.

Bilo je već jutro i po Travniku se razvidilo. Maglica se podigla naviše. Naišli su nekakvi tanki oblaci i sitna, jesenja kiša je pokvasila ulice. Gušća magla bila je gore, iznad Travnika i prema obroncima Vlašić planine. Bataljon je krenuo naprijed. Druga četa je prošla kroz Željezničku stanicu i zajedno sa snagama Drugog bataljona Šete brigade protjerala neprijatelja iz konjušnica. Ove konjušnice bile su između Željezničke stanice i Vojne kasarne. Pošto se neprijatelj nije imao više gdje zaustaviti ispred naših snaga nego u prvoj velikoj zgradi Vojne kasarne, on je pod zaštitom svojih dijelova, konačno, ušao u ovu Kasarnu.

Na Željezničkoj stanici bilo je mrtvih i ranjenih oko zgrada, u zgradama, u vagonima i oko pruge, kao i na prilazima Željez-

Drugovi iz borbi za Travnik. S lijeva na desno, Janko Bjelobrk,
Nedeljko Prerad i Mirko Bjelobrk

čkoj stanici. Naši borci su žalili što su i željezničari pretrpjeli gubitke, iako su ovi radnici bili, do posljednjeg časa, zajedno sa neprijateljskim vojnicima. U opštem sudaru naših i neprijateljskih jedinica, nije bilo moguće izbjeći i žrtve nenaoružanih radnika.

Prva i Treća četa nastupale su prema Vojnoj kasarni duž glavne ulice. Na toj dionici puta bio je izgubljen kontakt sa neprijateljem, koji se odvojio od ovih četa i ušao u Vojnu kasarnu putem koji ide od pruge pored Kantine i dalje do zgrada Kasarne.

Sa Prvom i Trećom četom išao je i jedan dio zarobljenika koji su oslobođeni iz Zatvora. Među njima je bila Zora Slavuj, Marija Sovilj i Marija Mandić. Ove tri drugarice išle su sa štabom Prvog bataljona. Na prilazima Vojnoj kasarni, sa ovim drugaricama, ispred jedne kapije, u glavnoj ulici, zastao je i kurir Vaso Vručinić, malog rasta, veoma snalažljiv u poslu i borbi. Zatim je Vaso ušao u dvorište, primjetio neprijateljskog vojnika i naredio mu da izade ispod kola. Njegovo izvlačenje Vaso je budno pratio, a Zora Slavuj je prilazila. Kada se neprijateljski vojnik podigao na njemu su se vidjeli ustaški znaci. Zora je vrisnula govoreći: »Taj me sprovodio poslije zarobljavanja«. Zarobljenik Vase Vručinića bio je onaj koji je zarobio Zoru. Tako se desilo da, dan poslije, u Zorinim rukama bude onaj u čijim je rukama ona doživjela najteže trenutke. Rijetko se dešava da zarobljenik tako brzo postane slobodan, i da u kratkom vremenu onaj koji je nekog zarobio postane zarobljenik svoga zarobljenika. Eto, i to se desilo u toku 28 časova borbi na Travniku.

NA KASARNU.¹⁾ Stožer (Stab) Pete ustaške bojne bio je u Travniku, kao i stožerna (štapska) i Prva satnija, koji su imali ukupno 169 vojnika i starješina. Druga satnija Pete bojne bila je u Docu, a imala je 149 vojnika i starješina. Među naoružanjem Pete bojne bilo je 15 puškomitraljeza, jedan minobacač od 81 mm, dva minobacača od 45 mm. Ostalo su bile puške i automati prema brojnomo stanju od 318 lica, koliko je imala Bojna.

¹⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 31, dokumenat broj 175, strana 852, 857, 858, 859. Bojna relacija Prvog ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga od 23. decembra 1944. godine dostavljena Glavnom stožeru oružanih snaga NDH o dejstvima u oktobru na sektoru Travnika.

Ujutru, 21. oktobra, položaji neprijatelja na južnom i jugozapadnom dijelu Travnika, oko mosta na rijeci Lašvi, bili su pod udarom naših snaga. Neprijatelj je izbačen iz bunikera broj 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 13, 16, 17, 18, 19 i 20, tj. iz 13 ili oko polovine bunkera na spoljnoj odbrani Travnika. Te položaje branile su snage Pete ustaške bojne i nešto domobrana.

Oko 05,30 časova, 21. oktobra, Prva satnija Pete bojne prešla je u protivnapad, radi odbacivanja naših snaga od linije bunkera prema selu Jankovići, a kasnije i prema Vilenici. Kada su u napad prema Tarabovcu išli naši tenkovi, posade pojedinih bunkera su pobjegle u centar Travnika u paničnom strahu. Jedino su se i dalje na svojim položajima zadržale posade na sjevernoj strani Travnika i na položajima koje je branio poručnik Matija Depolo sa svojim jedinicama, kako se navodi u dokumentaciji.

Oko 07,30 časova, 21. oktobra, ustaški satnik i stožernik Penava preuzeo je komandu nad snagama Pete i dijelovima Kupreške ustaške bojne i nekim domobranskim jedinicama koje su bile u Travniku i prešao u protivnapad u pravcu Vilenice i Tarabovca. Tom prilikom su zaplijenjena i naša dva tenka i vraćena dva topa koja su bila ranije oteta od neprijatelja.

Kada je nastavljen napad naših snaga na Travnik 21. oktobra naveče pripadnici Kupreške ustaške bojne i domobrani koji su branili položaje na južnom i jugozapadnom dijelu Travnika, povukli su se u Dolac u sastav Druge satnije Pete bojne 22. oktobra oko 2 časa.

Prva satnija se nalazila u rezervi u Travniku. Ona je noću, između 21. i 22. oktobra, upućena da posjedne položaje oko Velike Župe i da spriječi prodor naših snaga prema Vojnoj kasarni. Na tim položajima ostala je do 03 časa 22. oktobra, kada je spoljna odbrana Travnika već bila u našim rukama. Tada se ova satnija povukla u Dolac, u sastav Druge satnije Pete bojne. Tako su se Peta i Kupreška ustaška bojna sa nešto domobrana, grupisale u Docu, još prije svanjivanja 22. oktobra 1944. godine, sa malo municije i izgleda da mogu poboljšati situaciju kod ostalih snaga koje su se i dalje branile u Travniku.

Ni u Docu ovim snagama nije bilo lako. Zbog napada naših snaga morale su se izvlačiti u jutarnjim časovima prema Gučoj

Gori, preko sela Brajkovića, Grahovčića, Bukove Glave i Jagodića i poslije sukoba sa snagama Osme brigade, oko 14 časova 22. oktobra, stigli su u Zenicu. Sa njima je otišao i zapovjednik Ustaškog stožera, satnik Penava. U Travniku, u Vojnoj kasarni, ostao je Štab odbrane Travnika, bez ustaškog stožernika, i bez pripadnika Pete i Kupreške ustaške bojne koje su se probile u Dolac, a onda i u Zenicu.

Komandant odbrane Travnika, pukovnik Eduard Bunić, zvan Bona, sa članovima Štaba, potpukovnicima Josipom Klobučarom i Muhamedom Sulejmanpašićem i satnikom Ivanom Dujmovićem, ostao je u Vojnoj kasarni bez spoljne odbarne i oslonca na Tarabovac, Kaštel i oklopni voz na Željezničkoj stanici. Oko njega, Štaba i preostalih njegovih jedinica u Travniku bili su još samo zidovi Vojne kasarne, kao posljednja odbrana, i ona pred velikim iskušenjima.

Za savladavanje otpora neprijatelja iz Vojne kasarne. Prva i Treća četa Prvog bataljona Šeste brigade uvele su u borbu vodove koji su išli u kolonama, iza dijelova koji su uhvatili kontakt sa neprijateljem. (U sređivanju jedinica za napad na Vojnu kasarnu utrošilo se, relativno, dosta vremena.)

Koristeći se upadom Druge čete u konjušnicu, Prva i Treća četa Prvog bataljona Šeste brigade sredile su se i organizovano pršle u napad na Vojnu kasarnu. Glavnine ovih četa ušle su u krug, štiteći se drvećem desno od puta, koji kroz kapiju vodi prema Kasarni. Pojedine grupe boraca približavale su se bočnoj strani zgrade Kasarne prije nego što je neprijatelj otvorio vatru. U nastupanju Prve i Treće čete bilo je i pomalo neopreznog ponašanja. Računalo se da su snage neprijatelja neznatne i da će se predati ili pobjeći iz zgrade. Kada je neprijatelj otvorio vatru, vidjelo se da se Vojna kasarna neće lako zauzeti. Ranjeno je nekoliko boraca. Naše jedinice imale su dosta vojničke sreće. Mogle su pretrpjeti i veće gubitke, jer je paljba neprijatelja počela iznenada. To je bilo najveće iznenađenje za naše borce. Otpalo je zauzimanje Vojne kasarne iz pokreta jednim bataljonom, što je bio plan Štaba Prvog bataljona Šeste krajiške brigade. Ocijenjeno je da je neprijatelj mnogo jači od bataljona. Osim kontakta sa snagama Drugog bataljona Šeste brigade nije bilo veze sa ostalim snagama koje su nastupale prema Vojnoj kasarni.

Druga četa imala je dobar raspored i zaklone u rejonu konjušnica. Prva i Treća četa povučene su na pplozaje oko prvih zgrada i puta koji vodi pored Fabrike duvana i Vojne kasarne. Čete na položajima još nisu bile sredene. Neprijatelj je sa jednom grupom pokušao da vrši protivnapad iz Vojne kasarne. Izašli su rasporedili se i otvorili vatru, a zatim se počeli prebacivati za drveće i nastupati. Odbijeni su vatrom, uz manje gubitke. Uvlačili su ranjene u Vojnu kasarnu.

Već je bilo prošlo devet časova ujutru 22. oktobra 1944. godine. Na desnoj obali rijeke Lašve pronađen je neprijateljski magazin, preko puta sadašnjeg Doma JNA. U magazinu je bilo konzervi i marmelade, nešto sira, suhomesnatih proizvoda i hljeba. Bila je to dobra zaliha za gladne borce, koji nisu redovno jeli u proteklih 36 časova. U tom vremenu dvije noći nisu spavali. Bili su umorni i iscrpljeni, što se nije odražavalo u izvršavanju borbenih zadataka, nego na izgledu boraca.

Prva i Treća četa i samostalni vodovi povučeni su na doručak, a na položajima su ostali manji dijelovi. Drugoj četi donesena je hrana. Nije povlačena da neprijatelj ne bi iznenadio, naše snage napadom od Vojne kasarne pored konjušnica i Željezničke stanice, za vrijeme doručka. Znalo se za težinu predstojećih borbi oko Vojne kasarne i Fabrike duvana. Zbog toga je bilo važno iskoristiti priliku i nahraniti ljude.

Pripreme za doručak vršene su brzo. Komandir voda za snabdijevanje Jovo Paprić, intendant, Milan Runić i njihovo osoblje uspjevalo je da u najtežim prilikama, nabave hranu za bataljon. Vod za snabdijevanje bio je sastavljen od boraca koji su prošli teške borbe. Oni su znali sve o značaju hrane za fizičku sposobnost i opšte raspoloženje.

Uz doručak se odnekud našla i rakija. S doručkom raslo je raspoloženje boraca. Počele su i šale. Kako i ne bi. Uspjesi su dobri. Slijede novi. Doručkovanje odmiče. Raslo je uvjerenje da će Travnik biti oslobođen i nadoknađeno ono što nije postignuto prve noći.

Trebalo je da se što prije završi doručak. Bila je praksa da se u kontaktima sa borcima, puškomitraljescima, poslugama teških mitraljeza, minobacača, protivtenkovskih pušaka, »Džon Buk« ba-

cača i starješinama, doznaju njihova nova iskustva iz borbi. To je uvijek koristilo u izvršavanju narednih zadataka.

Komandant i komesar bataljona bili su u jednom vodu, blizu magazina, čija su vrata bila otvorena. U magazinu su poslovali drugovi iz voda za snabdijevanje. Pojedini borci uzimali su konzerve, hljeb i izlazili sa hranom u rukama. Tada je u intendanturu bataljona došao i intendant Petog korpusa Đuro Bačkonja. Stigao je iz intendantske baze da organizuje evakuaciju magazina koji su zauzeti u Travniku. Naišao je na bataljon koji je vršio »evakuaciju« na nedozvoljen način. Bili su poznati stavovi Štaba Petog korpusa o odnosu prema zaplijenjenim materijalnim sredstvima. Oni su proučavani još prije napada na Banja Luku. Obradivani su i u toku priprema za napad na Travnik. Međutim, u konkretnoj situaciji, kada se vodila borba, a borce je trebalo nahraniti i pripremiti za naredne okršaje, Štab bataljona smatrao je da je njegova dužnost da hrani i oporavlja ljude koliko se to više može, kako bi oni izdržali naredne napore. Uostalom, još se nije moglo garantovati da magazini neće ponovo pasti u ruke neprijatelja, te da on neće pokušati da ih uništi, ako ih ne bi mogao iskoristiti. Evakuacija ovog magazina u toku borbe nije bila moguća, jer put od magazina prema Turbetu, pored Vojne kasarne i Fabrike duvana, nije bio slobodan.

Sa Bačkonjom su stigli i telefonisti, vukući žicu do magazina. Jedan je raportirao da je uspostavljena veza sa Intendantskom bazom Petog korpusa. Bačkonja je organizovano nastupao u evakuaciju. Tada su se članovi Štaba bataljona počeli plašiti da ih Bačkonja ne optuži Štabu Korpusa, da ih ne pritisne komandant četvrte divizije Petar Vojinović, koji je bio strog. Ako bi njihove prestupe rješavali komandant i komesar Šeste brigade Milančić i Rade, mislili su, prošli bi lakše. Oni su razumjevali greške pojedinaca i štabova, pogotovo u ovakvim situacijama.

Bačkonja je naredio da se iz Intendantske baze hitno upute kamioni u Travnik, radi evakuacije magazina koji su provaljeni prije njegovog dolaska u Tavnik. Štabu bataljona nije bilo jasno kako je Bačkonja zamišljao prilazak kamiona magazinima, pošto je neprijatelj kontrolisao put pored Fabrike duvana i Vojne kasar-

**Vlado Mihić, zamjenik političkog komesara 3. bataljona 6. KNOU
brigade u borbama za oslobođenje Travnika**

ne. Vjerovatno, za ovo nije znao, a Štab mu nije kazao da kamioni ne mogu doći do ovog magazina.¹¹²⁾

Bačkonja nije završio izdavanje naredenja sagovorniku, jer je počela paljba iz Vojne kasarne i napad neprijatelja na prednje dijelove Prve i Treće čete i prema Drugoj četi, koji su bili na položajima prema Vojnoj kasarni. Paljba je bila sve jača i žešća. Znalo se da neprijatelj preduzima protivnapad na naše jedinice. Ovo su ubrzo potvrdili i kuriri koji su stigli u Štab bataljona. Neprijatelj je nastupao. Bačkonja je još govorio preko telefona. Kuriri su dovršavali svoja saopštenja. Ispred neprijatelja koji je jurišao, pucajući i prebacujući se od jedne do druge kuće i ograde, povlačile su se jedinice Bataljona od Vojne kasarne. Bilo je više neprijateljskih vojnika nego boraca u Bataljonu. Znalo se to prema jačini vatre.

Ubrzo je oko magazina nastala gužva ne zbog hrane i Bačkonje, nego zato što je zgrada u kojoj je bio magazin bila, najpogodnija za zaštitu boraca. Iza nje su raspoređivani puškomitraljesai da vatrom zadrže juriš neprijatelja. Ostali borci raspoređeni su na položaje iza odbrambenog zida pored rijeke Lašve. Između njih i neprijatelja je dobro došla rijeka Lašva. Uspostavljen je front između Prve i Treće čete i neprijateljskih snaga na ovom pravcu. Nije bilo veze sa Drugom četom koju je neprijatelj, takođe, napadao. Kasnije se ustanovilo da neprijatelj nije mogao pokrenuti Drugu četvu sa njenih položaja oko konjušnica.

U vođenju frontalne borbe očekivalo se da neprijatelj može da iznenadi ako se na jednom od krila prebaci preko rijeke Lašve i napadne naše snage bočno ili iz pozadine. Za to je neprijatelj imao mogućnosti. Zbog toga je Prva četa povučena na položaj prema rijeci Lašvi, koji je neprijatelj gađao minobacačima. Poslije toga uslijedili su juriši neprijatelja prema malom mostu koji se nalazi preko puta Doma JNA i povlačenje Treće čete. Neprijatelj je razdvojio čete bataljona. Naime, Druga četa je ostala pozadi. Prva i Treća bile su ispred neprijatelja, koji je nastupao iz doline rijeke Lašve. Štab Bataljona je očekivao da se u protivnapad uvedu i os-

ⁿ²⁾ Sve o doručku i Bačkonji na osnovu sjećanja Milana Miljuša, Janka Bjelobrka i autora.

tale snage koje su bile u Vojnoj kasarni. Postojala je opasnost da Prvi bataljon doživi situaciju kao Treći bataljon, dan ranije. Bataljon je, takođe, bio iznenađen i prisiljen na povlačenje. Članovi Štaba bataljona bili su nerovozni, svjesni da je do ovog došlo zbog nedovoljne budnosti i neopreznog opuštanja pri doručkovanju.

Računalo se da će Druga četa izdržati napad neprijatelja, jer je bila u vezi sa snagama Drugog bataljona Šeste, kao i nekim snagama Sedme krajiške brigade. Na udaru neprijatelja i dalje su bile Prva i Treća četa, a on je jurišao i dalje.

Do protvinapada je došlo onda kada je neprijatelj osjetio da je oslabio pritisak naših snaga na Vojnoj kasarni. Tada se odlučio da iskoristi trenutak i da odbaci naše snage od Vojne kasarne, što je, za izvjesno vrijeme, dovelo do vođenja bobrenih dejstava izvan kruga Vojne kasarne i povlačenja glavnine Prvog bataljona Šeste krajiške brigade na dominantne visove iznad Travnika. Osjećalo se da neprijatelj požuruje borbu sa našim jedinicama.

Znalo se da situacija u Travniku za neprijatelja nije takva da bi on mogao duže vršiti protivnapad na naše snage, što se ubrzo potvrdilo. Dočekan jakim vatrom sa dominantnih položaja, zaustavio je svoje snage i bez posjedanja položaja počeo se dijelom povlačiti prema dolini rijeke Lašve i Vojnoj kasarni.

Povlačenje neprijateljskih snaga uočili su borci Prve i Treće čete, koji su samoinicijativno prije naređenja Štaba bataljona ili komandi četa, nastupili za neprijateljem. Počelo je frontalno gonjenje neprijatelja, koji je pretrpio znatne gubitke, pri povlačenju u zgradu Vojne kasarne.

Bilo je prošlo 11 sati 22. oktobra 1944. godine kada su naši borci bili ponovo pred Vojnom kasarnom, oružjem na puškarnicama i protivtenkovskim topom na vratima Vojne kasarne. Top se nije mogao vidjeti, jer su vrata Vojne kasarne na suprotnoj strani. Prvi bataljon ponovo je izbio pred Vojnu kasarnu od Željezničke stanice, uz glavnu ulicu i pored konjušnica.¹¹³⁾

Ubrzo je uslijedio drugi juriš naših snaga na Vojnu kasarnu. Odbijajući neprijateljski protivnapad, naše su jedinice bile u po-

¹¹³⁾ Isto.

voljnom rasporedu za vršenje ovog juriša. Puškomitraljesci su se pomjerali prema puškarnicama na Vojnoj kasarni da štite privlačenje naših jurišnih grupa, pripremljenih za ubacivanje bombi kroz prozore i puškarnice u Kasarnu.

Kada su puškomitraljesci i bombašili počeli izvršavati zadatke, oko Vojne kasarne otvorena je uraganska vatra. Među puškomitraljescima bila su dvojica iz satnije koja se partizanima predala u Ivanjskoj. Jedan je bio Ivica, rodom iz Podravske Slatine, visok, zelenih očiju, tamnosmeđe kose i dobro je rukovao »Šarcem«. Gađao je iza debelog drveta u prozor Vojne kasarne. Prema njemu je pucao neprijatelj. Meci iz kasarne pljuštali su po drveću, kao i po prozorima Vojne kasarne, iza drveća, odakle su gađali naši borci.

Juriš se nastavljao. Padah su borci pogodeni kuršumima bi pomolili glavu iza drveta. Na desnom krilu Druge čete, koja je nastupala kroz krug Vojne kasarne od konjušnice, u sastavu jurišnih grupa, prema zidu Vojne kasarne uputio se jedan visok borac u prekrojenom odijelu od engleske uniforme. U ruci je imao pištolj iz kog je pucao. Zastajao je da bi ubacio puni šanžer u ležište pištolja, a zatim je nastavljao prema Kasarni. Ljudi su se pitali — kako ga neprijatelj ne pogodi, kada se ne zaklanja za drveće. Vjerovali su da ga neprijatelj drži na nišanu i da će ga ubiti. Mislili su da je pijan, pošto tek onako ide u smrt.

Privukao je pažnju boraca i rukovodilaca. Neko je rekao da se taj drug zove »Šilja«, da mu to nije pravo ime, da je član Politodjela Desete krajiške divizije. Drugi su govorili da je iz Intendature korpusa. Dok se nagadalo ko je, on je produžavao prema Vojnoj kasarni, pucajući iz pištolja. Kada je došao na desetak koraka do zida kasarne, ponovo je zastao da zamijeni šanžer. Tada je pogoden hicem iz puškarnice. Na mjestu je ostao mrtav. Tako se završio ratni put druga »Šilje«. O borbama u dolini rijeke Lašve, general-major Mesud Hotić piše da je na Travniku poginuo ekonom Štaba Desete divizije šilja Stojanović. Vjerovatno je to taj drug.

Sve je bilo uzalud. Od velikog broja boraca koji su jurišali, samo su dvojica stigla do drvene stražare, na uglu Vojne kasarne. Jedan od njih je poginuo pored zida, a drugi je teško ranjen.

**Nemanja Vlatković, član Štaba Petog bosanskog korpusa, umro
poslije NOR-a**

Prevrtao se u mukama i dozivao u pomoć, ali mu niko nije mogao pomoći sve do konačnog zauzimanja Vojne kasarne. Okretao se iz jednog u drugi položaj. Savijao je glavu bliže nogu, pa se zatim pružao ležeći. Na tom mjestu je bio sve do zauzimanja Kasarne, prije pada mraka 22. oktobra 1944. godine.

U ovom jurišu učestvovala su sve jedinice Prvog bataljona Šeste krajiške brigade, ali Kasarna nije bila ni ozbiljnije ugrožena, a o zauzimanju nije bilo ni govora. Iz stroja je izbačeno još boraca, od kojih pet mrtvih. Među njima su bila, tri puškomitraljesca. Ovaj juriš morao se obustaviti i pristupiti primjeni novih mjere za osvajanje uporišta neprijatelja."⁴⁾

Četvrti bataljon Šeste brigade, odmah poslije proboja spoljne odbrane naišao je na jak otpor neprijatelja na mostu preko rijeke Lašve. Na tom mjestu borba je bila veoma žestoka. Neprijatelj je tri puta vršio protivnapad na ovaj bataljon. Tada je četvrti bataljon napao leđa neprijatelja na spoljnoj odbrani, u rejonu Kali Bunar i u bunkeru broj 1. Dijelom snaga napao je i Fabrikuu duvana, uklinio se u neprijateljsku odbranu, ugrozio osjetljive položaje i vatreni položaj protivtenkovskog topa u Vrtači, iza bunkera broj 1, kao i rejon Kali Bunara.

Četvrti bataljon odabrao je dobar način dejstva na neprijateljske položaje, umanjio je svoje gubitke i obezbjedio zauzimanje neprijateljskih uporišta u ovom dijelu Travnika. Da je napad na odbranu neprijatelja u rejonu Kali Bunar vršen s fronta bilo bi više žrtava, jer je ispred Kali Bunara bilo minirano zemljište. Tako je četvrti bataljon uspio izmanevrisati prednosti koje je imao neprijatelj, a onda ga je napao s pravca na kojem on nije očekivao pojavu naših snaga.

Protivtenkovski top se povukao iz rejona Vrtače, najvjerojatnije u krug Vojne kasarne. Nišandžija protivtenkovske puške i nišandžija na »Džon Bul« bacaču, privukli su se bunkeru broj 1 i sa nekoliko pogodaka nanijeli gubitke neprijatelju. Preživjeli neprijateljski vojnici su pobjegli iza lijevog krila Četvrtog bataljona, pored dvorišta Fabrike duvana u Vojnu kasarnu.

Artiljerija Četvrtelje divizije podržavala je glavne snage Šeste brigade. Uspješno je savladala teren Vilenice i uzela učešće u za-

⁴⁾ Isto.

uzimanju tvrđave Kaštel, Dio ove artiljerije je podržavao i napad Četvrtog bataljona. Poslije zauzimanja Kaštela, sva artiljerija koja je djelovala na njega, prešla je u napad na Vojnu kasarnu. Najprije su postavljene dvije haubice na prugu prema Kasarni. Tukle su zidove, ali nije bilo značajnijih rezultata, pošto je neprijatelj grupisao svoje snage u podrum. Na spratovima je imao dežurne jedinice i oružje u puškarnicama.

Poslije svanivanja Korpusna artiljerijska grupa iz Turbeta se približavala Travniku. Topovi su zauzeti ispred bunkera broj 1, u kom nije bilo neprijateljskih vojnika. Artiljerci nisu znali za to, pa su, za svaki slučaj, opalili na bunker granatu i tek tada se uvjerali da u bunkeru nema neprijatelja. Njih je vrebala druga opasnost. Cim su krenuli poslije opaljenja granate naišli su na minsko polje, u kom je teško ranjen jedan komandir voda. Mina mu je raznijela desnu nogu. Poslije toga artiljerci su, dejstvom iz puškomitraljeza aktivirali jedan dio mina u miniranoj prostoriji i rukama gurali haubicu kroz razminiranu prostoriju, a onda i ostala oruđa. Tragom oruđa prošlo je i ljudstvo.¹¹⁵⁾

Kada su artiljerci prolazili pored bunkera broj 1 vidjeli su mrtve vojnike, razbacanu vojnu opremu i telefon. Služeći se tim telefonom u ponovljnom jurišu na Travnik, komandant Bone Bunić dobivao je podatke o stanju u rejonu Baš Bunara. Oruđa su spuštana niz strmi put od Kali Bunara prema Fabrici duvana. Tada su artiljerci uhvatili vezu sa Četvrtim bataljonom Šeste brigade. Postavili su oruđa tako da su mogla neposredno tući neprijatelja, koji se još branio iz Fabrike duvana i Vojne kasarne.

Kada je Četvrti bataljon likvidirao neprijatelja na Kali Bunaru, usmjerio je dejstvo svojih snaga na zauzimanje Fabrike duvana. Pošto je Fabrika duvana bila posljednji oslonac neprijatelja, ispred Vojne kasarne, on je pružao otpor iz Fabrike do posljednjih mogućnosti.

Četvrti bataljon ubrzo je zauzeo Fabriku. Neprijatelj je morao napustiti i ovaj položaj i povući se u Vojnu kasarnu. Snage bataljona i haubice, sa zapadne strane, bile su pred Kasarnom,

¹¹⁵⁾ Isto i izjava Đure Balabana, pukovnika JNA. Zeljković: »Krajiška artiljerija u borbi na Travniku« i prilog Rade Brkića za publikaciju »Sedma krajiška brigada u NOR-u«.

koja je tada bila blokirana snagama Drugog, Prvog i Četvrtog bataljona Šeste brigade od konjušnice preko rampe na željezničkoj pruzi do Fabrike duvana. U rasporedu Prvog i Četvrtog bataljona bila je i artiljerija, najmanjih i najvećih kalibara, koje je postojalo u naoružanju Petog bosanskog korpusa.

Drugi bataljon Šeste brigade, još u početku napada na Travnik 21. oktobra, spojio se sa snagama Sedme brigade koje su napadale sa istočne strane Travnika i uspješno je savladao otpor neprijatelja na ovom pravcu napada. Sa snagama Prvog bataljona ovaj bataljon je vodio borbe u rejonu Željezničke stanice i u rejonu konjušnica, prije napada na Kasarnu. Sa ostalim snagama učestvovao je i u zauzimanju Kasarne.

Drugi bataljon Sedme brigade je stupio prvo u borbu sa neprijateljem u Vojnoj kasarni. Njemu se pridružio i Četvrti bataljon poslije zauzimanja Kaštela. Tako je, relativno brzo, u toku i 22. oktobra, u napadu na Kasarnu, bilo pet bataljona (tri iz šeste i dva iz Sedme krajiške brigade).

Oko 13 časova 22. oktobra 1944. godine, osim pet bataljona, oko Vojne kasarne bilo je mnogo oruđa. Neprijatelj je držao samo Vojnu kasarnu. Na nju su pucali topovi. Vjerovatno, neprijatelj nikada nije pretpostavljao da bi mogao doći u krizu. Moguće je bilo očekivati da se neprijatelj u toj situaciji odluči za proboj iz Vojne kasarne u jednom ili u dva pravca. Za proboj je imao dovoljno snaga. Međutim, nije se odlučio na ovaj čin. Suviše je računao na pomoć od Sarajeva, iz Zenice i Busovače. Kriza Travničkog garnizona koji je sabijen u Vojnu kasarnu bila je sve očitija.

Za takvo stanje u Travniku prvi su saznali neprijateljski štabovi u Zenici i Busovači. U Zenici su o teškom stanju u Travniku govorili podoficiri koji su pobjegli iz Travnika. Na osnovu toga, prije 14 časova, 22. oktobra, upućene su snage neprijatelja iz Zenice u napad prema Travniku. Prema Han-Kumpaniji krenuo je jedan dio 782. bjelogardejskog turkeštanskog bataljona i nešto ustaša. Njih je na liniji Grmčionji čajdraš dočekao četvrti bataljon Osme krajiške brigade. Na toj liniji razvila se žestoka borba između Čerkeza i Četvrtog bataljona. Neprijatelj je nastojao da po svaku cijenu, razbije odbranu naših snaga i da

Lazar šušnica, kapetan, zamjenik komandanta 2. bataljona 6. KNOU brigade. Nakon oslobođenja Travnika postavljen je za komandanta 1. bataljona 6. KNOU brigade, sada pukovnik

se probije prema Travniku. Puna dva sata vodila se borba prije nego što je Četvrti bataljon iskoristio prednost i prešao u protivnapad. Pred jurišem naših boraca, neprijatelj se počeo povlačiti. Bilo je jasno da odustaje od namjere da prodire u Travnik. U daljim dejstvima neprijatelj je odstupio u Zenicu. U toj borbi imao je oko 20 vojnika izbačenih iz stroja, od kojih je zarobljeno pet Turkestanaca i jedan Nijemac, vojni ljekar. Zaplijenjeno je i nešto naoružanja i opreme.

Poslije blokiranja Fabrike šibica u Docu bataljoni Jedanaeste brigade, u sadejstvu sa jedinicama Sedme brigade, razbili su

neprijatelja u jutarnjim časovima 22. oktobra. Poslije zauzimanja Doca i Gornjeg Doca, ove snage došle su u Travnik. Pošto je bilo dovoljno naših snaga u borbama oko Vojne kasarne, snage Jedanaeste brigade zadržane su u zauzetom dijelu grada. Jedna grupa boraca Trećeg bataljona ove brigade ušla je u trgovačku radnju i uzimala neke stvari. Zamjenik komandanta Sedme krajiške brigade Bilan Batar naredio je da ne diraju predmete i da izađu iz prodavnice. Dva borca su se suprostavljala tome i došlo je do velike rasprave u kojoj ni borci a ni Batar nisu popuštali. Došlo je do prijetnji oružjem. Batar je upotrijebio pištolj i ustrijelio ih. Ubrzo je stigao u Štab korpusa na saslušanje. Teško je govoriti o tom slučaju, kao i o uslovima u kojima je došlo do njega. Batara je spasilo dosta činjenica, među kojima i to što je borac od početka NOR-a, što je bio veoma hrabar, požrtvovan i odgovoran starješina u izvršavanju zadataka koji su pred njega postavljeni.¹¹⁶⁾

Članovi štaba Petog bosanskog korpusa, sa komandantom Slavkom Rodićem, komesarom Četvrte krajiške divizije Dimitrom Bajalicom i još nekim licima, prikupili su se iza vatrenih položaja artiljerije, na putu ispred ulaza u Vojnu kasarnu. Komandanti i komesari brigada sa svojim štabovima nalazili su se u rasporedu bataljona svojih brigada. Komandant Četvrte krajiške divizije Petar Vojinović bio je od početka napada na Fabriku duvana u rasporedu četvrtog bataljona Šeste brigade. Kod komandanta Korpusa došao je i Petar Mečava.

I u napadu na Travnik ponovilo se ono što su rukovodioci činili i ranije, tj. da su se u toku borbe, naročito prilikom napada na gradove, nalazili u prvim redovima.

Prateći stanje na bojnom polju i rezultate jedinica, Štab korpusa, Štab divizije i štabovi brigada imali su zajedničke odluke da se organizuje novi napad na Vojnu kasarnu i da se u pripremanju i izvođenju ovog napada mora žuriti. Odlučeno je da se najbrižljivije pripreme flaše napunjene benzinom i bombe, koje bi jurišne grupe ubacile u Vojnu kasarnu. Svi iz štabova bili su nerovozni što se osjećalo i kod ostalog kadra, pa i kod boraca,

¹¹⁶⁾ Izjava Milana Batara, zamjenika komandanta Sedme krajiške brigade i Rade Brkića, komandanta ove brigade.

zato što su izmicali pravi metodi u napadu na Vojnu kasarnu. Napetost je bila velika.

Između pet bataljona koji su bili u neposrednoj blokadi Vojne kasarne. Prvi bataljon Šeste brigade imao je najkraći prilaz čeonj strani Kasarne, na kojoj prozori nisu bili zazidani, niti je bilo puškarnica. Viši štabovi su naredili Štabu Prvog bataljona da priprema jurišnu grupu, flaše sa benzinom i ručne bombe za novi napad na Vojnu kasarnu.

Politički komesar četvrte divizije Bajalica prenio je te zadatke Štabu bataljona. Ovakva naređenja nisu bila data drugim štabovima bataljona koji su bili u blokadi Vojne kasarne. Samo Prvi bataljon Šeste brigade upotrijebio je flaše u napadu i zapalio prozore na čeonj strani Vojne kasarne.¹¹⁷⁾

U Štabu Prvog bataljona ovo je naređenje shvaćeno veoma ozbiljno. Za njegovo izvršenje komandant i komesar bataljona dogovorili su se iza našeg oštećenog tenka, koji je bio u blizini ulaza u krug Vojne kasarne, tako da dokumenat sa ovog mjesta i dalje upravlja borbom, komesar se angažuje oko pripremanja flaša, benzina, ručnih bombi i jurišne grupe. Ostali članovi Štaba pomagali su i komandantu i komesaru u izvršavanju zadatka koje su oni preuzeli na sebe.

Zbog očekivanja da neprijatelj preduzme protivnapad na naše snage iz Kasarne, izdata su naređenja komandama četa da stalno obezbjeđuju punu pripravnost svojih jedinica. Zamjenik komandanta bataljona Toma Raković radio je na obezbjeđenju sadejstva četa, sa jedinicama Drugog i Četvrtog bataljona Šeste brigade, koje su bile na krilima Bataljona, i održavao je kontakt i sa komandantom Sedme krajiške brigade.

Komandant Četvrte divizije Petar Vojinović pratio je stanje u Trećem bataljonu Šeste brigade, koji je imao žestok sukob sa oko 250 neprijateljskih vojnika nanoseći im velike gubitke kada

¹¹⁷⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat broj 54, strana 276. Izvještaj Štaba Četvrte divizije od 28. oktobra Štabu Petog korpusa o borbama na Travniku. Dokument broj 57, strana 289. Izvještaj Štaba Desete divizije od 30. oktobra Štabu Petog korpusa, o borbama na Travniku. Izjava Petra Vojinovića, komandanta Četvrte divizije, Milančića Miljevića, Rade Brkića, Milana Miljuša i sjećanje autora.

su oni, u jutarnjim časovima, pobjegli iz Vojne kasarne. Jedan dio neprijateljskih vojnika probio se u Zenicu. Prije nego što su stigli u Zenicu, ovi vojnici su se spojili sa još nekim grupama koje su izbjegle iz Travnika i napali s leđa položaje Četvrtog i Petog bataljona Osme brigade, u trenutku kada su ovi odbijali napad neprijatelja s fronta, koji je nadirao od Zenice, sa kote 640 (Palež).

Poslije duže borbe neprijatelj je zauzeo položaje na liniji kote 640 — Palež i odbacio naše snage. U toku povlačenja, Peti bataljon je zaposjeo položaje ulijevo, na boku napada neprijateljskih snaga, a prema drugom boku prešli su u protivnapad dijelovi Četvrtog bataljona Osme brigade. Ovim protivnapadom i odbranom naših jedinica, neprijatelj je bio zadržan a poslije i odbačen u Zenicu. Međutim, neprijateljske snage koje su odstupale iz Travnika iznenadile su Radni vod Petog bataljona Osme brigade, zarobile ga, zajedno sa svom opremom, devet konja i nekoliko boraca. Poslije povlačenja neprijatelja prema Zenici, na bojnopolju ostalo je 27 mrtvih neprijateljskih vojnika.

Neprijatelj je preduzimao intervenciju od Zenice i Busovače. Komandant Četvrte divizije iz rejona Fabrike duvana, a komesar divizije od Željezničke stanice, neposredno su se angažovali u četama i bataljonima na likvidaciji neprijatelja u Vojnoj kasarni. Pretpostavljali su da bi neprijatelj u toku noći, ako Vojna kasarna ne bi bila zauzeta, preduzimao protivnapade i prodore da se izvuče iz Travnika, naročito ako bi uspjela intervencija neprijatelja od Zenice i Busovače. Stoga se i žurilo u pripremanju jurišne grupe i organizaciji napada na neprijatelja u Kasarni.

Kuriri, bolničari i obavještajac bataljona pronašli su bure benzina u dvorištu jedne kuće prije nego što je dopremljen benzin iz Korpusne pozadinske baze. U gostionici je nadno dosta flaša — većih, manjih od piva, vina, likera, pa i »okenjača« u koje staje litar i četvrt tečnosti.

Organizovano je nasipanje benzina u flaše i traženje kudjelje kojom se zamotavaju zapušači flaša. Brzo su napunjene flaše, a kudjelja je jedva pronađena. Pronađene su i dvije korpe pletene od sitnog pruća, u koje su stavljene flaše sa benzinom i prenijete za Kantine.

Sava, Sajo Grbić, major, komandant 8. KNOU brigade koja je od Zenice sprečavala prodor neprijatelju u toku borbi za oslobođenje Travnika. Nakon saobraćajnog udesa, umro u činu pukovnika 1962. godine

Naredni posao bio je prikupljanje ručnih bombi za potrebe grupe bombaša. I za njih je, takode, pripremljena korpa, kao i za flaše sa benzinom. Činilo se da bombi nema dovoljno. Nije bilo moguće ići dublje u raspored boraca oko Vojne kasarne za prikupljanje bombi. Grupa kurira išla je sa komesarom bataljona prema rukovodiocima okupljenim oko komandanta Slavka Rodića koji su bili desetak metara daleko od željezničke pruge ispred Vojne kasarne. Bilo je ovdje kurira, pratilaca, vezista na kojima je bilo ručnih bombi. One su kuririma, pratiocima i konjovocima bile drage kao nakit, a u borbi su ih rijetko upotrebljavali. Odlučeno je da se i od njih uzmu bombe.

Sa korpom su se vojnici zaustavili kod jedne grupe koja je bila nešto dalje od rukovodilaca okupljenih oko Slavka Rodića; oni su pratili razvoj dejstava oko Vojne kasarne. Komesar bataljona nosio je džepni nož i njime sjekao kaiše bombi, da se ljudi ne bi raspasivali i skidali ih sa opasača. Pojedinci su imali po tri ili četiri bombe. Bombe su uzete i od Slavka Rodića i grupe oko njega.

Kada su prikupljene bombe i od ove grupe boraca i rukovodilaca, odnesene su u korpi, takode iza Vojne kantine, gdje su bile flaše sa benzinom. Naredni posao bio je odabiranje hrabrih i umješanih boraca koji će flaše i bombe baciti na prozore Vojne kasarne. Znalo se ko su takvi borci iz Prvog bataljona Šeste brigade. Bio je najavljen dolazak bombaša i iz Sedme krajiške brigade. Na ovom poslu je rađeno dok su se razvijali dramatični događaji oko Vojne kasarne.

Prije početka pripremanja flaša sa benzinom i ručnih bombi traženo je da iz četa dođu dobrovoljci za grupu bombaša i da takve borce pošalju i drugi bataljoni Šeste brigade. Od bombaša se očekivalo mnogo.

Bilo je mišljenja da treba sastaviti grupu od oko 40 odabranih boraca i dobro ih pripremiti za izvršavanje zadataka. Bio je potreban veći broj boraca u sastavu grupe bombaša, zbog očekivanja da će ova grupa imati velike gubitke pri napadanju na Vojnu kasarnu. Trebalo je da oni bombama i flašama zauzmu prostorije na ulazu u Vojnu kasarnu, čime bi, u stvari, počela i borba unutar prostorija zgrade.

Počeli su pristizati borci iz Druge i Treće čete Prvog bataljona Šeste brigade koji su se javili za bombaše. Nešto kasnije došla su i dva borca iz Sedme brigade. Svi su prikupljeni iza Vojne kantine, čija je čeona strana bila mala za prikupljanje bombaša i ubojnih sredstava. Tu se ubrzano vršila priprema za bacanje flaša sa benzinom. Ovaj posao je komplikovaniji od bacanja bombi. Predviđeni su i prozori na koje treba bacati flaše. Utanačen je i način kretanja prema Vojnoj kasarni. Očekivao se dolazak bombaša i iz drugih jedinica Šeste brigade.

Između bataljona Sedme brigade i Vojne kasarne nalazio se magacin municije. Prije napada grupe bombaša, komandant Sedme brigade angažovao se da se municija iz ovih magacina iskoristi za napad na Vojnu kasarnu. Sa grupom boraca privukao se magacinu, da bi iznosili municiju. Probijen je zid u magacinu; osim municije za više vrsta naoružanja, nađen je i protivtenkovski top od 37 mm. Odmah su angažovani artiljerci Sedme brigade za dejstvo topa na prozore Vojne kasarne. Kroz otvor u zidu usmjerili su cijev topa i počeli tući. Već su prvi hici dali rezultate. Onda su artiljerci pucali iz topa sve dok se cijev ne bi usijala. Kvasili su krpe hladili cijev da bi što prije nastavljah dejstvo, pošto je bilo dosta municije.

Brkić je organizovao i pozivanje neprijatelja iz Vojne kasarne na predaju, inspirisan predajom neprijatelja u Kaštelu — srednjevjekovnoj tvrđavi. Pronašao je civila i poslao ga u Kasarnu da pozove neprijatelja na predaju. Iz Kasarne civil je donio odgovor: da se starješine u Vojnoj kasarni pripremaju i dogovaraju o predaji. Čekao je nestrpljivo. Ponovo je poslao civila u Kasarnu sa istim pozivom, misleći da su se oni, u međuvremenu, dogovorili.

Nakon izvjesnog vremena civil je trčao iz Kasarne brisanim prostorom, a ustaše su otvorile vatru i ranile ga. Uspio se izvući do naših jedinica gdje je, previjen, rekao da se ustaške starješine još dogovaraju o predaji.

I neke druge naše starješine među njima i Milovan Pilipović, komesar Prve artiljerijske grupe Petog korpusa su slale civi-

**Veljko, Vrućinić, Veljkina, zamjenik komandanta 4. bataljona 6. KNOU
brigade u toku borbi za oslobodenje Travnika**

le u Kasarnu i pozivale na predaju. Dobivali su isti odgovor, iz čega se moglo zaključiti da se neprijatelj ne želi predati, nego da odugovlači i čeka intervenciju snaga iz drugih garnizona.

Među artiljercima Sedme krajiške brigade nišandžija Suljo Ahmić, rodnom od Tešnja, ostao je mnogima u sjećanju kao dobar artiljerac. Kažu da je Suljo bio u Njemačkoj na artiljerijskom kursu, gdje je naučio dobro baratati topovima. Kada se vratio sa kursa otišao je u partizane, a ne onima koji su ga uputili na kurs.

Kada je posluga topova iz Prve artiljerijske grupe Petog korpusa otkrila da je i za njihove topove municija u neprijateljskom magacinu koji još nije bio zauzet od naših snaga, privukli su se do njega, napravili prolaz kroz zid i izvlačili municiju za svoje topove.

Naši topovi imali su dovoljno municije. Ali vrijedni artiljerci željeli su da obezbjede i rezervu. Nije bilo lako predvidjeti završetak borbi i zauzimanje Vojne kasarne u Travniku. Artiljerci su pažljivo iskoristili skrivene prilaze magacinu i još pažljivije iznosili municiju do svojih artiljerijskih oruđa. Pri tome su pokazali veliku vještinu.¹¹⁸⁾

U Vojnoj kasarni je bilo nešto rezerve municije, uz onu koja se nalazila kod vatrenih sredstava. Jedan dio municije unesen je u podrume Vojne kasarne, prilikom povlačenja neprijatelja iz objekta izvan kruga Vojne kasarne.

U Sedmoj brigadi komandir čete bio je Milan ćućuz, rodnom iz Janja, koji se uvijek isticao u borbi. Kada je postao puškornjak, znalo se da on u svakoj borbi napravi po nekoliko podviga. Tako je bilo i u borbama oko Travnika.

U odbijanju protivnapada neprijatelja prema bunkeru broj 12, ćućuz je sa svojom četom, grčevito branio položaje. Njegovim podvizima u borbi pri odbijanju protivnapada neprijatelja divili su se ostali borci i rukovodioci. U isto vrijeme, načelnik Štaba Desete krajiške divizije Mesud Hotić komandiru ćućuzu nosio je na položaj Orden za hrabrost.

us) Sve o pozivanju na predaju i korišćenju municije, na osnovu sjećanja Rade Brkića, Đure Balabana i Milovana Pilipovića.

Sa položaja ćućuzove čete borci su nosili druga na nosilima. Ništa novo. To je stalna praksa u borbi. Na Travniku pogotovo, mislio je Hotić. Briga za ranjenog ili bolesnog druga nije ni tada zanemarena. Kada su se nosioci s ranjenikom približavali Hotiću i Bataru, ovi su upitali, da li je borac na nosilima ranjen ili mrtav. Borci su odgovorili: »Mrtav, mrtav je naš komandir ćućuz«. Svima je stao dah. Tek prije koji čas ćućuz je bio u okršaju sa neprijateljem. Međutim, ćućuz je poginuo na oko 300 metara dalje, od mjesta gdje ga je čekao Orden za krabrost, koji je zaslužio ali ga nije ni vidio, što nije bio usamljen slučaj u NOR-u.

Za čeonu stranu Vojne kantine došao je komadant bataljona Miljuš i zamjenik komandanta Raković da pomognu u pripremi grupe bombaša. Međutim, sve je već bilo spremno. Bombaši su posmatrali jedan drugog sa nekakvim odvažnim pogledom. U grupi je bilo deset boraca, umjesto 40, koliko se mislilo da treba pripremiti. Odustalo se od preglomazne grupe, mada se veliki broj boraca javio u grupu. Samo pojedini bombaši bili su u šinjelima. Niko nije imao težih predmeta na opasaču. Nije bilo ni remenja, ni redenika, čekalo se naređenje na novi napad na Vojnu kasarnu. Završene su pripreme i »obuka« načina bacanja flaša i bombi iz pokreta.

Često su bombaši gledili prema grupi rukovodilaca okupljenih oko Slavka Rodića. Željeli su da dođu blizu njih, ali su morali biti u spremnosti za izvršavanje zadataka.

MRTVI SU MEĆAVA I MARIN

Oko Vojne kasarne utišala je borba. Ni topovi ni ostalo naoružanje nisu više pucali kao ranije. Došlo je još rukovodilaca kod komandanta Rodića. Stasit potpukovnik u prekrojenom odijelu od engleske uniforme objašnjavao je nešto komandantu Rodiću, pokazujući rukom prema Vojnoj kasarni. To je bio Petar Mećava, proslavljeni komandant bataljona i brigade, tada zamjenik komandanta Desete krajiške divizije.

Dok je, ispred Vojne kantine, Mećava nešto pokazivao Rodiću, bombaši su vidjeli kada je stigao tenk i zaustavio se pored Rodića i Mećave. Iz kupole tenka izašao je čovjek srednjeg rasta, što je privuklo pažnju bombaša i boraca. Bila je to prva prilika da gledaju naš tenk u blizini, a nisu znali šta će on raditi u ovom trenutku. Poslije izlaska našeg borca iz kupole tenka, povećala se živost u grupi rukovodilaca oko Slavka Rodića. Pojedini su često pokazivali rukama prema Vojnoj kasarni. Bombaši su to pratili i pretpostavljali da će se dogoditi nešto novo. Mislili su da će i oni biti upućeni zajedno sa tenkom, da pod njegovom zaštitom ubace flaše benzina i bombe u Vojnu kasarnu i da započnu borbu unutar Kasarne.

Nakon izvjesnog vremena u tenk se vratio onaj borac, srednjeg rasta koji je i dovezao tenk. Bio je to Lazar Marin, automehaničar, rodom iz sela Marina kod Prijedora. U toku sedme neprijateljske ofanzive teško je ranjen na Srnetici, u zaštitnici Petog korpusa. ČlanjeKPJod 1941. godine. Poslije prelaza tenkova

''') Na osnovu sjećanja, istraživanja i procjena autora publikacije i sjećanja Nikole Japundže, komandanta Četvrtog bataljona Šeste krajiške brigade.

Petar Mećava, potpukovnik, zamjenik komandanta 10. KNOU divizije, narodni heroj. Poginuo u tenku 22. oktobra 1944. godine, dva sata prije konačnog oslobodenja Travnika

na našu stranu iz Banje Luke postavljen je za komandira tenkovske čete Petog bosanskog korpusa. U borbama oko Travnika vozio je tenk i vodio borbu iz njega. Prvog dana napada na Travnik nestalo mu je municije za mitraljez, a tenk mu se pokvario. Prijetila je opasnost da padne u ruke neprijatelja. Nekako je izašao iz tenka sa jednim borcem, provukao se kroz neprijateljske redove i došao u sastav partizanskih jedinica.

Poslije Lazara u tenk je ušao Petar Mećava i sjeo sa desne strane. Lazar je imao komandne palice. Mećava je posmatrao kako Lazar priprema tenk za pokret. Prvo je zatvorio kupolu i dodao gas. Ljudi su se sklonili ispred tenka. Još nekoliko puta se čuo pritisak na gas i tenk je krenuo prema ulazu u krug Vojne kasarne.

Sasvim polako je išao prema željezničkoj pruzi. Brže je išao kroz kapiju Kasarne. Borci su gledali u njega i iščekivali šta će se dogoditi. Najveći broj boraca nije znao ko je u tenku, kuda on ide i sa kakvim zadatkom, ali su uporno pratili njegovo kretanje. Bombašima niko nije davao zadatke, a oni su, činilo se, zaboravili na sve, prateći kretanje tenka.

Na prolazu kroz kapiju Kasarne, tenk je pravio pokret ulijevo, pa udesno, podižući prašinu i pijesak idući prema Vojnoj kasarni. Išao je putem koji vodi pored Kantine i grupe bombaša koja je i dalje bila prikupljena za čeonom stranom Kantine. Druga strana Kantine okrenuta je putu kojim se kretao tenk. Kada je tenk stigao u visinu Kantine, bombaši su, tako reći, bili pored njega.

Rafali puškomitraljeza slivali su se sa zvukom motora i škriptom gusjenica. Nije su čula paljba iz Vojne kasarne. Što se tenk više približavao Kasarni, pojačavala se paljba naših puškomitraljeza.

U prolazu pored Vojne kantine, tenk je još jednom podigao prašinu pokretom gusjenica pri skretanju ulijevo. Bombaši su tada bili u prilici da gledaju tenk kako ide od njih prema Vojnoj kasarni. Odmicao je lakim hodom, pravcem koji vodi desetak koraka pored Vojne kasarne. Desno, od pravca kretanja tenka i dalje je ležao borac koji je tu ostao ranjen u drugom jurišu na Vojnu kasarnu.

Budno je praćen prolazak tenka pored prvog i drugog prozora na čeonj strani Kasarne na kojima nije bilo puškarnica. Bili su normalnog izgleda. Ti prozori su izgledali kao da ne pripadaju zgradi na kojoj su ostali prozori pretvoreni u puškarnice iz kojih tuče neprijatelj. Međutim, očekivalo se dejstvo neprijatelja i sa ovih prozora. Tenk je produžio pored drugog prozora na istoj strani. Pojedinci iz grupe oko Slavka Rodića su se podizali na prste da što bolje prate tenk.

Neki borci su napuštali zaklone i izlagali se dejstvu neprijatelja, ali samo da bi pratili kretanje tenka prema Vojnoj kasarni. Strahovali su da se što ne dogodi Mećavi i Marinu.

Tenk je prednjim dijelom prolazio dijagonalu koja je sijekla njegov pravac kretanja, pravcem koji presijeca pogled sa platforme ispred glavnog ulaza u Vojnu kasarnu. Na ovoj platformi naši artiljerci iz rejona Fabrike duvana, primjetili su protivtenkovski top. Njegova cijev je bila okrenuta prema pravcu kretanja tenka. Oni su prvi shvatili opasnost po tenk, Mećavu i Marina.

Tenk se i dalje polako kretao u svom pravcu. Svjesni prednosti protivtenkovskog topa koji čeka nailazak tenka, artiljerci nisu imali druge mogućnosti nego da viču da tenk stane, da ne ide dalje. Međutim, ovo Mećava i Marin nisu mogli čuti. Radio-veze nije bilo.

Veliku ulogu igrali su minute i sekunde. Iza protivtenkovskog topa čekao je vojnik, visok, koščat, duga lica u zelenoj uniformi i suncobranom na kapi. Gledao je niz cijev. Nije bilo potrebno da cijeni odstojanje i uzima elemente za gađanje. Čekao je da se od drugog prozora, pomoli tenk i da se nađe ispred same cijevi protivtenkovskog topa. I došao je taj trenutak. Ispred sebe na desetak koraka, neprijatelj je ugledao prednji dio desne strane tenka i prvi točak koji pokreće desnu gusjenicu.

Od kada postoje tenkovi, samohodna oruđa i oklopni transporteri, točkovi koji pokreću gusjenice smatraju se najpogodnijim za gađanje. Mogu se lako oštetiti i onesposobiti za kretanje. Međutim, nišandžija -nije gađao taj dio tenka, vjerovatno zbog iskustva u borbi sa našim tenkovima prethodnog dana. Tada su naši tenkisti bježali iz oštećenih tenkova i tako reći iz ruku neprijatelja.

Nišandžija na protivtenkovskom topu imao je veću ambiciju od uništenja tenka. Želio je uputiti granatu tako da ona usmrti posadu tenka.

Dok je tenk ulazio u posljednji metar kretanja, sve više se čulo pucanje oko zgrade sa svih strana, čime su naše jedinice odvlačile pažnju neprijatelja od tenka. Napetost naših boraca i rukovodilaca dostigla je vrhunac upravo kada je tenk "stao, a stao je u momentu kada je kupola naišla pred cijev topa, a nišandžija neprijateljskog topa opalio protivtenkovski metak ispod kupole tenka i zaustavio ga. Promašaja nije bilo. Pogodak je bio precizan i, kao što se često kaže, pun.

Probijen je oklop tenka, a parčadi zrna i oklopa, na izlaznom dijelu kuda je prošlo zrno, zajedno sa barutnim gasovima, usmrtili su Petra Mečavu i Lazara Marina. O tome u trenutku zaustavljanja tenka pored Vojne kasarne nije niko ništa pouzdano znao, niti je mogao otkriti stvarne razloge njegovog zaustavljanja. Svi su imali svoje pretpostavke i mišljenja. Međutim, pretpostavke artiljeraca koji su prvi ugledali top na platformi, bile su najtačnije. O njima je bio obaviješten Štab korpusa i Štab divizije. Nastala je neizvjesnost o sudbini ljudi u tenku. Prvi zaključak bio je da je tenk oštećen, a da je posluga ipak živa. Očekivalo se da će zbog toga neprijatelj pokušati da zapali tenk pogodnim sredstvima.

Očekujući da dobiju zadatak iza Vojne kantine i da pod zaštitom tenka ubace flaše sa benzinom u prostorije Vojne kasarne, bombaši su imali priliku da bolje od ostalih prate zbivanje sa tenkom. Osim grupe bombaša, neposredno rad tenka mogli su pratiti i borci koji su bili pokraj puta što vodi pored Kantine prema Kasarni. Ostali su teško mogli imati uvid u rad tenka, a oni na suprotnoj strani Vojne kasarne nisu o tenku ništa znali.¹²⁰⁾

Ipak, grupa bombaša nije čula pucanj topa. Zbog toga je realno pretpostaviti da ga nisu mogli čuti ni drugi. Grupa bombaša bila je najbliža tenku i u najboljim mogućnostima da posmatra dejstva neprijatelja i naših snaga. Zbog toga što bombaši

¹²⁰⁾ Isto.

nisu čuli pucanj topa, očekivali su da tenk ponovo krene. Međutim, -tenk je i dalje stajao.

U sumnjičavom traženju razloga zbog kojih je tenk stao, sve više se kao tačna činila pretpostavka artiljerca. Drugovi oko Slavka Rodića stalno su se kretali. Grupi bombaša došao je komesar Četvrte divizije Dimitrije Bajalica — Baja. On je naredio da se postave puškomitraljesci da osmatraju i tuku prostor između Vojne kasarne i tenka i da spriječe neprijatelju prilaz tenku. Bajalica je rekao da će uskoro početi da djeluje naša artiljerija i da bombaši budu spremna za juriš. Iz grupe bombaša izdvojeni su borci za zaštitu tenka. Time je smanjen broj ljudi u grupu bombaša.

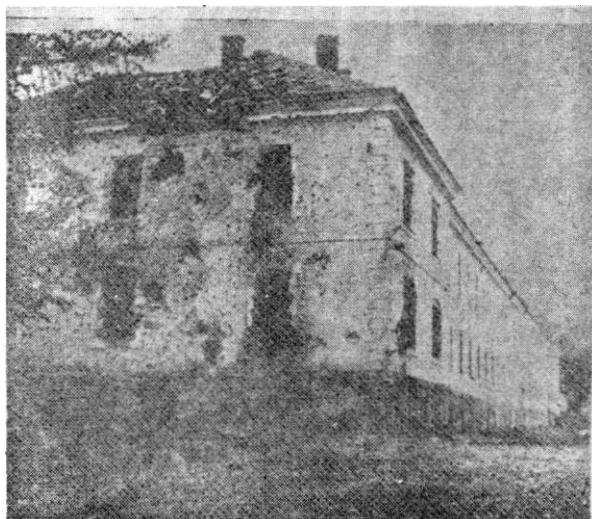
Artiljerija je grunula. Oko 20 topova tuklo je zidove Vojne kasarne. Granate su probijale prozorske otvore i puškarnice u njima. Međutim, ni to nije bilo dovoljno zbog toga što je neprijatelj držao glavne snage u podrumu. Iz kasarne je odjekivala paljba ali ona nije bila u srazmjeri broju od oko 700 neprijateljskih vojnika koji su tada bili u njoj.

Komandant Miljuš javio je komesaru bataljona Indiću da treba uputiti grupu bombaša u napad. To je, nešto kasnije, naredio i komesar divizije Bajalica. Komesar je shvatio da to treba uraditi što brže. Tražio je bombaše. U blizini njega bio je samo jedan bombaš nizak, opaljena lica, u engleskom šinjelu, nepritegnuta opasača. Hvatala ga je nervoza zbog udaljavanja bombaša koje je dugo pripremao i od njih se očekivao uspjeh. Zagledao se u bombaša pored sebe koji je bio suviše mlad, imao je tek 17 — 18 godina, miran. Prema spolnjem izgledu nije se moglo zaključiti da je iskusan bombaš. Ali on je želio bacati flaše. Radovao se izvršavanju ovakvog zadatka.

Vjerovalo se da Kasarni bez većih gubitaka nije moguće prići kao i da neprijatelj kontroliše prilaze prozorima na čeonj strani Kasarne, naročito poslije zaustavljanja tenka. Komesar je čučao sa omladincem pored zida Kantine. Davao mu posljednja uputstva kako da pretrči do prozora, da upali kudjelju, baci flašu. Komesaru se, naime, činilo da će borac biti pogođen prije nego li baci flašu. Zbog tog uvjerenja je i odustao da prvi baca flaše, ali je znao da će on biti drugi. Oko njih nije bilo ostalih bombaša, a

nije bilo ni vremena da se oni traže. Glavna briga je bila kako da se izazove plamen na prozoru, a onda bi sve bilo lakše. Omladinac je savjete i uputstva primio bez straha koji je imao komesar. Smješkao se i ne pomišljajući na opasnost.

Omladinac je pošao na zadatak pored bočne strane Vojne kantine, zaklonjen od dejstva iz Vojne kasarne. U desnoj ruci nosio je flašu benzina, a u lijevoj šibicu. Išao je preko kruga prema prozorima Kasarne. I pored savjeta, nije trčao. Komesar mu je dovikivao da trči, ali on je jednako išao. Očekivao se samo trenutak kada će ga zrno pogoditi. Kada je prelazio put i približavao se prozorima, malo se pognuo i potrčao. Stao je pored prozora, onda čučnuo i popustio flašu da ukreše šibicu. Kada je upalio kudjelju, podigao se i bacio flašu kroz prozor, ledima okrenut prema našem tenku.

Zgrada u krugu Vojne kasarne u Travniku u kojoj je zarobljeno 712 neprijateljskih vojnika nakon požara na prozorima čeonog dijela zgrade

Plamen je lizao iz Kasarne kroz prozor, dižući se uza zid iznad prozora. Tek tada je bilo jasno da neprijatelj nije kontrolisao prozore ni prilaz na ovoj strani Kasarne. Ali, osjećalo se da će to uraditi nosilje pojave plamena, koji je prvi prozor zahvatio, a drugi nikako. Znalo se, takođe, da plamen flaše benzina neće dugo trajati. Ako se ugasi, moraće se ponovo kresati šibica i paliti kudjelja. To je tjeralo komesara bataljona da što prije ubaci druge flaše benzina u plamen na prozoru..

Komesar je već sa sebe bio skinuo kapu, torbicu, opasač i sve što je bilo na opasaču. Znao je da mu to ne može pomoći nego da će mu smetati prilikom bacanja flaše. Nije mu trebala ni šibica. Flaše je trebalo snažno baciti u plamen. One će se razbiti o zid, a benzin će se prosuti po plamenu. Tada će plamen zahvatiti veću površinu. Zgrabio je iz korpe dvije najveće flaše okenjače potrčao iz sve snage prema prozorima Kasarne, nadajući se da ga neprijatelj neće pogoditi.

Staza za trčanje je bila kratka, a učinila mu se veoma duga. Trčao je iz sve snage. Činilo mu se da veoma sporo odmiče. Noge su ga boljale. Strah da je staza preduga, strah da ga ne pogode prije nego baci flaše, činili su svoje.

Stigao je do prozora i omladinca. Prije nego je stao, bacio je jednu flašu zatim i drugu. Plamen je buknuo. Koji trenutak ga je gledao. Iz Vojne kasarne se nije ništa čulo. Ni jedan pucanj. Bilo je pravo čudo da preko 700 neprijateljskih vojnika prestanu davati otpor. U trenutku kada je pomislio šta treba dalje raditi, okrenuo se prema Vojnoj kantini i vidio komandire, komesare, delegate i borce Prvog bataljona koji sa flašama benzina trče prema Vojnoj kasarni. Među prvima do Kasarne je stigao Branko Adamović. Iz njihovih ruku pljuštale su flaše po prozorima Kasarne. Umjesto bombaša koji su u mnogim borbama izvršavali ovakve zadatke, na Travniku su to radile starješine Prvog bataljona Šeste krajiške brigade. Tako se moralo raditi jer bombaši nisu ostali na okupu.

Komesar Prvog bataljona Šeste brigade poslije rata želio je da sazna nešto o omladincu koji je prvi bacio flašu sa benzinom na Vojnu kasarnu u Travniku. Međutim na devetoj strani omladinskog iista Četvrte KNOU divizije »Udarnik« samo je pronašao

tekst koji je izašao u novembru 1944. godine, u kome se sumiraju akcije nekoliko istaknutih boraca. Na toj strani je navedeno da se »omladinac Malinović Nedeljko, sa benzinskim flašama probio do zgrade, pobacao ih i Vojarna je planula«. Ispred ove rečenice spominje se juriš omladinca Osmana Osmančevića u Banjoj Luci i na Travniku, Marka Zorića na Sanskom Mostu i na Prijedoru, a poslije se navode juriši Luke Barišića i Save Pašića. Međutim, navedeni borci su iz jedinica Četvrte divizije, pretežno iz Šeste KNOU brigade, a borac koji je prvi bacio flašu sa benzinom na vojnu kasarnu u Travniku mogao je biti i iz Sedme brigade Dese-te divizije. Da li je borac Nedeljko ili pak neki drugi, prvi bacio flašu na Vojnu kasarnu u Travniku još se ne može pouzdano tvrditi, tim prije što je ovaj tekst napravio neko iz Štaba Četvrte divizije, što se može zaključiti iz njegovog sadržaja, iako nema nikakvog potpisa autora.

I ostali borci su se podigli iza zaklona i pošli prema Vojnoj kasarni. Izašli su pred glavni ulaz u Kasarnu i mjesto odakle je pogodan naš tenk. Vrata Kasarne bila su otvorena, a ispred njih na platformi nije bilo ništa. Ništa se nije čulo. S naše strane je, takode, prestala paljba. Nastupila je nekakva čudna tišina puna neizvjesnosti, što nas je iznenađivalo i pomalo zbunjivalo. Bili smo izloženi opasnostima. Jer su mogli početi da dejstvuju iz Kasarne. Mi bismo u tom slučaju imali velike gubitke.¹²¹⁾

U Vojnoj kasarni starješine neprijateljskih jedinica su se dogovarale o predaji, jer većina njih nije vidjela drugog izlaza. Međutim, to je za njih u onoj situaciji bilo najgore rješenje. Znali su šta ih čeka poslije svih zločina koje su počinili.

Prema glavnom ulazu u Vojnu kasarnu i otvorenim vratima, ukazali su se grupisani neprijateljski vojnici, kako idu prema vratima Kasarne i prema našem položaju. Oko jednog dugajlije, koji je nosio bijelo platno, išlo je dosta drugih neprijateljskih vojnika. Izlazeći na vrata, ispružio je ruku i platno koliko je više mogao. Na njemu je bila košulja i pulover, a na glavi kapa sa velikim suncobranom, sa koje je otkinuo oznake. Malo ih je bilo u kompletnom odijelu, sa opremom i oružjem. Neki su imali kombinovano odijelo. Izašli su na platformu, pred vrata i gledajući

¹²¹⁾ Isto.

nas, u stavu mirno, govorili su: »Predajemo se«. Rekli smo im da izlaze na krug, gdje su se, inače, postrojavali.

U tom trenutku, jedno vrijeme, našim borcima ovladala je nekakva vrsta pasivnosti. Posmatrali smo neprijateljske vojnike kako izlaze iz Vojne kasarne u kolonama koje se ne prekidaju. Krug Kasarne se brzo punio zarobljenicima. Na jedno mjesto su ostavljali oružje i opremu. Stab Prvog bataljona pristupio je uspostavljanju reda i postavio je obezbjeđenje oko zarobljenika. Pitani su za oružje oni koji ga nemaju. Odgovorili su da je ostalo u Kasarni, ili da ga nisu imali. Proces predaje je nastavljen.

Vidjelo se da su zarobljenici skidali svoje vojničke znakove na razne načine i raznim sredstvima. Poneko slovo »U« koje je još bilo na odjeći skidali su i zubima, što su primjećivali naši borci i smijali se. Prvi bataljon se bio prikupio oko zarobljenika i predstavljao je prvo obezbjeđenje. Stizale su i druge jedinice šeste i Sedme brigade.

Teško se bilo odvojiti od zarobljenika, a trebalo je da se vidi šta je sa Petrom Mećavom i Lazarom Marinom. O njima je, još i tada, bilo sve neizvjesno. Napad na Vojnu kasarnu sa flašama benzina u posljednjem trenutku vršen je i radi njihovog spasavanja u tenku. Jesu li živi, bilo je glavno pitanje.

Komesar Bataljona Indić brzo je stigao do tenka i počeo tražiti načina da vidi Mećavu i Marina. Nije se znalo. Nije ni znao kako se kupola otvara. Međutim, palo mu je na pamet da su Marin i Mećava ušli u tenk odozgo, kroz kupolu pa se počeo penjati prema kupoli.

U to vrijeme od Fabrike duvana stigao je komandant Četvrtog bataljona Šeste krajiške brigade Nikola Japundža i zakoračio na tenk. Otvorili su poklopac kupole i u sjedištu ugledali vozača Lazara Marina-Lazu mrtvog s naslonjenim lijevim ramenom na sjedište vozača. Odišlo mu je bilo krvavo. Vidjeli su se tragovi krvi i na licu. Desno od Laze sjedio je, takođe mrtav, Petar Mećava. Na bluzi, u visini grudi, gusta krv je bila pocrnjela, glava opuštena a tijelo nagnuto na lijevu stranu. Pogođeni su zrnom protivtenkovskog topa sa platforme Vojne kasarne.

Bilo je oko 17 časova, 22. oktobra 1944. godine. Oko tenka je već bilo dosta okupljenih boraca i rukovodilaca. Rekli smo im da

su Mećava i Marin mrtvi. Tako su poslije pogibije Josipa Mažara-šoše i Milana Milovca na Travniku poginuli i Lazo Marin i Petar Mećava. Među dosta starih boraca i rukovodilaca. Travnik je odnio dosta naših boraca i rukovodioca.¹²²⁾

Pronijela se ova tužna vijest u jedinicama oko Vojne kasarne. Poslije su do tenka dolazili članovi Štaba Petog korpusa, Štaba Četvrte divizije, štabova Šeste i Sedme brigade, Prve artiljerske grupe, starješine iz četa, bataljona, obični borci. Svi su željeli da vide mrtve heroje koji su poginuli pri kraju borbe za oslobođenje Travnika.

Komesar se ponovo vratio zarobljenicima koji su još izlazili iz Vojne kasarne. Noć se spuštala i vidljivost se sve više smanjivala. Počela je padati i sitna jesenja kiša. Magla sa hladnoćom survivala se padinama Vlašića i Vilenice, a u travničkoj kotlini i u dolini rijeke Lašve, od izvora sve do ušća, partizani su prvi put od početka NOR-a bili jedini gospodari. Dolina rijeke Bosne ostala je bez bočnog osigurnaja. U njoj je napadima naših snaga sve do zauzimanja Sarajeva 6. aprila 1945. godine i pada ostalih upo-

¹²²⁾ Isto, Mećava je rođen 1913. godine u selu Slabinji, kod Dubice. Za vrijeme kapitulacije bivše Jugoslovenske vojske, kao podoficir, izbjegao je njemačko zarobljavanje. Pobjegao je iz ustaškog zatvora i stigao u Kozarski partizanski odred. Brzo je postao komandir voda, čete i komandant bataljona u Prvoj krajiškoj brigadi. U napadu na Prijedor sreo se, na stepenicama gimnazije, sa komandantom neprijateljskih snaga u Prijedoru — Zlobecom. Pukovnik Zlobec bacio je ručnu bombu na Mećavu i opalio nekoliko metaka. Kada je Mećava izbjegao napad Zlobeca, opalio je iz svog karabina i ubio ga.

Vodio je bataljon u Prvoj krajiškoj brigadi kroz borbe. Od njega i njegovih jedinica neprijatelj je strepio u svojim uporištima. Postao je komandant Dvanaeste krajiške brigade, kada je ona formirana 26. februara 1943. godine; u toku četvrte neprijateljske ofanzive. Septembra 1944. godine, poslije borbi na Banjoj Luci, postavljen je za zamjenika komandanta Desete krajiške divizije.

U napadu na Travnik, Mećava je bio zadužen da prati i pomaže Štabu Sedme krajiške brigade u izvršavanju zadataka. Prije napada na Travnik primio je Orden partizanske zvijezde za uspjehe u borbi i umješnost u rukovođenju. Pred napad na Travnik drugovi su mu govorili da mu slijedi i Orden narodnog heroja, nakon oslobođenja Travnika. Mećava je odgovarao: »Bolje je biti živ i tući neprijatelja, nego mrtav i zvati se herojem«.

rišta neprijatelj u dolini rijeke Bosne, stalno ugrožavan saobraćaj i neprijatelj, napadima naših snaga s obje strane rijeke Bosne.

Ni u jednom neprijateljskom dokumentu od 22. oktobra 1944. godine nije napisano da su Travnik toga dana zauzeli partizani. Operativno odjeljenje Ministarstva oružanih snaga NDH, 23. oktobra, izvještava »da je i hrabra posada Travnika odbila sve napade nadmoćnijeg neprijatelja«. Isto Odjeljenje tek 24. oktobra priznaje da je samo istočni dio Travnika pao u ruke partizana u toku borbi 22. oktobra, iz kog se posada izvukla u Zenicu. O padu Travnika javljeno je tek 24. oktobra u posebnom saopštenju Operativnog odjeljenja Ministarstva oružanih snaga NDH.

Sporo izvlačenje pojedinih grupa neprijatelja iz Vojne kasarne bilo je sumnjivo tim više što se približavala noć. Vrijedni i borbeni kuriri Štaba Prvog bataljona Šeste brigade, pod komandom kurira Senića otišli su u Kasarnu i uputili se kroz hodnike podruma da istjeraju preostale grupice neprijateljskih vojnika. Bila je to velika smjelost i neznanje. U mračnim prostorijama, može se naići na neprijatelja. Niko nije vjerovao da je i posljednji neprijateljski vojnik napustio podrum i predao se našim snagama. Zbog toga je bilo opasno ići u podrum naročito u to doba dana.

Kurire je sačekala posada topa u podrumu i iz neposredne blizine ispalila granatu među njih. Top u te prostorije uvučen je poslije upotrebe na drugim položajima u toku našeg napada. Taj isti top je ispalio metak i u naš tenk. Od granate su stradali kuriri. Pogoden je komandir kurira Senić, mladić od 17 — 18 godina, duguljasta lica, rošavih obraza, srednjeg rasta. Mladi su bih i ostali kuriri, Senićevi drugovi, ah ozbiljni, disciplinovani i odgovorni u izvršavanju svojih zadataka.

Granata mu je izlomila sve duže kosti u nogama i rukama. Ranjena su još dva kurira. Ali prisebnost ostalih kurira je bila tolika da ih iznenadni pucanj topa nije natjerao u bjekstvo. Iz tamnih prostorija podruma oni su prenijeli svoje ranjene drugove prema izlazu Vojne kasarne. Stigao je kurir Vaso i izvjestio šta se desilo sa kuririma. Bilo je teško i pomisliti da su kuriri tako stradali.¹²³⁾

²³⁾ Sjećanje autora.

Pošli smo prema ulazu u Vojnu kasarnu i pred vratima sreli kurire. Nosili su komandira Senića i vodili druge ranjenike. Spustili su Senića. On nije mogao govoriti. Bolničari su žurili da iznesu Senića dalje od Vojne kasarne. Sve više je padala noć. Dok mu je bolničarka previjala nogu, Senić je već bio van sebe.

Prvi bataljon je bio iscrpljen u neprekidnim borbama, koje je vodio oko 24 časa, pa je Štab brigade naredio da se ovaj Bataljon povuče na odmor. Drugi i Četvrti bataljon preuzeli su brigu o zarobljenicima.

U NOV i POJ sprovedena je politika KPJ o ispitivanju pripadnika okupatorskih jedinica i domaćih izdajnika. Znalo se, međutim, da u tim jedinicama ima ljudi koji nisu vršili nikakve zločine. Protiv onih drugih vođena je istraga. Među njima je bilo pojedina i grupa koji su vršili zločine gdje god su stigli. Poslije zarobljavanja preko 700 neprijateljskih vojnika u Travniku, nadležni štabovi su organizovali ispitivanja. Taj posao nije bio ni lak ni jednostavan. Među zarobljenicima je bilo lica koja su činila zvjerstva u Jajcu, Donjem Vakufu, Bugojnu, Travniku i oko ovih i drugih gradova. Oni su Travnik proglasili neosvojivim.

Ustaše su pokazale veliku upornost da održe Travnik, pošto nisu mogli održati gradove u kojima su ranije bili. U tome su imali uspjeha tokom tri prva napada. Odbili su (prve noći) juriš naših snaga i u četvrtom napadu. Zajedno sa ustaškim, borile su se i druge jedinice — domobrana, milicije, žandarmerija i si. U svim ranijim napadima na Travnik pojedinci ili jedinice predavali su se našim snagama u toku borbe. U četvrtom napadu nije se predao ni jedan pripadnik bilo koje jedinice prije paljenja Vojne kasarne, iako je oktobar 1944. godine bio povoljniji za prelazak u partizane nego bilo kada. Bila je usvojena i amnestija. To su znali pripadnici neprijateljskih jedinica u Travniku. U četvrtom napadu na Travnik nije se moglo prepoznati koje položaje brane ustaše, a koje ostale jedinice. Svi su se branili ili su vršili protivnapade istom upornošću, kao i u toku napada na Vojnu kasarnu, gdje su zarobljeni. Prihvatili su predaju poslije paljenja Vojne kasarne, što je slomilo odbrambenu i svaku drugu moć ogromne većine neprijateljskih vojnika.

Gubici naših jedinica u četvrtom napadu bili su veliki. Među poginulim su: šoša, Mečava, Marin, Milovac i dosta članova štabova bataljona, komandi četa, komandira, delegata, desetara, puškomitraljezaca, starih boraca, prvoboraca i drugih, čiji se gubitak nije mogao nadoknaditi. To su bili nenadoknadivi gubici šest mjeseci prije završetka rata i konačne pobjede nad neprijateljem. Međutim, spasavanje partizanki i partizana koji su zarobljeni prve noći četvrtog napada, preživjeli zarobljenici i zatvorenici koji su od ranije bili u zatvoru, dobivanja podataka iz Travnika o neprijateljskim snagama, prelaz jedinica i grupa iz Zagrebačke konjičke pukovnije na našu stranu, govori o djelovanju NOP-a u Travniku.

Poslije zauzimanja Travnika i neprijateljskih uporišta Dolac, Bila, Han-Bila, Divljak, Vitez, Han-Kumpanija, Šafradin i doline rijeke Lašve, komunikacija Travnik — Lašva više nije mogla služiti neprijatelju. Porušen je veliki broj mostova na rijeci Lašvi. Tako je urađeno zbog pretpostavki da će neprijatelj pokušati da povрати izgubljeni Travnik, privlačeći svoje snage iz drugih gradova, što se, ubrzo i potvrdilo. Neprijatelj je pokrenuo snage iz Rogatice, Sarajeva, Zenice i Busovače i organizovao napad da bi povratio izgubljeni Travnik i odbacio naše snage na zapad.

BORBE za oslobođenje Travnika potvrdile su da napadi na gradove taktičkim grupama jačine bataljona u vidu klina daju dobre rezultate. Međutim, samo proboj spoljne odbrane i ubacivanje snaga u grad, bez dobrog sadejstva i spajanja klinova ne obezbjeđuje postizanje cilja. Ostavljanje prostora neprijatelju za manevar njegovih jedinica stvara mu mogućnosti za prikupljanje snaga i izvođenje protivnapada.

Organizovani protivnapadi neprijatelja s osloncem na pojedine dijelove grada u kojima se može manevrisati slobodnim snagama mogu biti veoma opasni za napadača, ako se zanemari vaju takve mogućnosti i zapostavljaju elementi budnosti i borbene gotovosti jedinica.

Dobro organizovani demonstrativni napadi na gradove sa više strana mogu prikazati te napade kao stvarne, prema njima neprijatelj ne ostaje ravnodušan. Neprijatelj, ipak poslije izvjesnog vremena dolazi do zaključka da se ne radi o stvarnom napadu i o

**Miće Kulundžija, major, komandant 11. KNOU. « » f t ^ ^ J f l ^ S i ! ?
neprijatelja u Divjaku, Biloj i Docu u toku borbi 21. i 22. oktobra 1944.
godine, sada general-major u penziji**

većem ugrožavanju njegove odbrane na pravcima demonstrativnih napada. No, to ne umanjuje njihovu ulogu.

Neuspio napad glavnog klina Šeste krajiške brigade u toku noći između 20. i 21. oktobra 1944. godine pokazuje da se nije posvetilo dovoljno pažnje procjeni svih elemenata prilikom izbora pravca glavnog udara, kao što su: karakter i konfiguracija zemljišta i njegova pogodnost za odbranu i iznenađenje; fortifikacijska organizacija položaja za odbranu, prepreke i minska polja u odbrani neprijatelja na glavnom pravcu napada, uloga stalnih i drugih fortifikacijskih objekata, sastav snaga, vatrenih sredstava, itd.

Kao i u svim vidovima borbenih dejstava, tako i pri napadu na gradove, dejstvo oruđa za neposredno gađanje ciljeva daje dobre rezultate, pogotovo dejstvo onih sredstava koja efikasno ruše tvrde objekte. Opravdalo se svako vatreno sredstvo, pa i flaše napunjene benzinom. Neposredan povod za predaju neprijatelja koji se povukao za odbranu iz Vojne kasarne bio je relativno mali požar izazvan flašama benzina. Te flaše nisu mogle zamijeniti topovske granate, niti tenkovi i minobacači.

Predaja neprijatelja bila je posljedica čitavog niza stalnih i raznovrsnih napada naših snaga. Ti napadi su imali svoje fizičko i psihološko dejstvo. Njihove posljedice su i gubljenje veze među rukovodećim kadrom odbrane Travnika, gubljenje spoljne odbrane u početku napada naših snaga druge noći, povlačenje neprijatelja u Vojnu kasarnu i bježanje jednog dijela neprijateljskih snaga iz Travnika u Zenicu. Posljedice napada su i snažna eksplozija municije u Kaštelu, dejstvo artiljerije na neprijatelja u Vojnoj kasarni, pojava tenka pred vratima Kasarne i, na kraju, požar na prozorima Kasarne. Sve je ovo, u dužem vremenu, lomilo fizičku, brojnu i psihološku sposobnost neprijateljskih vojnika i starješina. Vjerovatno je neprijatelj bio izgubio i nadu da će dobiti pomoć sa strane.

Neprijateljske snage u Vojnoj kasarni nisu mogle smoci snage da se koriste vojničkim mjerama i da izlaz iz teške situacije traže u odlučnim vojnim obračunima i upotrebom oružja, iako su imale sve potrebne uslove za to. U Vojnoj kasarni bilo je preko 700, dobro naoružanih, vojnički sposobnih neprijateljskih vojnika. S te strane gledano, neprijatelj je imao dobre mogućnosti

koje nisu iskorištene, najviše zbog psihološkog sloma. Unaprijed osuđeni zbog zločina koje su počinili u toku rata i u Travniku za vrijeme naših napada, mogli su se zaštićeni mrakom odlučiti na proboj iz Vojne kasarne. Da se neprijatelj na to odlučio, pretrpio bi gubitke. Ali gubitaka ne bi bile pošteđene ni naše jedinice. Tako bi morala nastupiti pometnja i kod naših snaga, kao što je dijelom i nastupila kada je neprijatelj preduzimao protivnapade. Tim probojem stvorile bi se mogućnosti da se jedan dio neprijateljskih snaga uspješno izvuče i probije u Zenicu. U toj varijanti neprijatelj bi imao povoljnije rezultate u odnosu na svoju odluku o predaji. Do ovog zaključka dolazi se samo onda kada zane-marimo psihološko stanje neprijateljskih vojnika i jedinica koje je bilo slabo. No, u onakvoj situaciji moralo se desiti upravo ono što se dogodilo a to je — predaja.

Ne mogu se isključiti i obračuni među starješinama neprijatelja u Vojnoj kasarni. Obračuni između snaga koje su bile za predaju i onih koje nisu bile za takvo rješenje. Teško je razumjeti predaju pripadnika ustaških jedinica i drugih nakon uporne odbrane. Lakše je shvatiti predaju dijelova Zagrebačke konjičke pukovnije i domobrana, iz čijih su redova pojedinci i jedinice ranije prelazili ili su se predavali iako su uporno branili Travnik. Moguće je pretpostaviti da je bilo i prisiljavanja da se predaja prihvati. Oni koji su prihvatili predaju i davali prijedloge za nju morali su više računati na život, nego na smrt.

Prema zvaničnim izvještajima, u Travniku je zarobljeno 712 neprijateljskih vojnika i starješina, sa cjelokupnom opremom i naoružanjem. Ovaj broj je tačan, jer su zarobljenici brojani. Među njima je bilo i lica iz Štaba odbrane Travnika. Pored toga, bilo je i više mrtvih i ranjenih. Računa se da je u borbama za oslobođenje Travnika i okolnih mjesta poginulo oko 900 neprijateljskih vojnika i starješina. Među njima bio je i zapovjednik Travnickog garnizona, pukovnik Eduard Bunić-Bona, potpukovnik Josid Klobučić i satnik Ivan Dujmović. Zarobljen je potpukovnik Muhamed Sulejmanpašić, koji je izdržao vremensku kaznu poslije rata.

Zaplijenjeno je 11 topova raznih kalibra, 56 puškomitraljeza, 1.236 pušaka, 4 teška i 6 lakih bacača, 43 strojnice, 53 pištolja, 180.000 pušcanih metaka, 2,5 vagona artiljerijske municije, a u

Fabrici šibica velike količine šibica, 10 motocikla, 5 automobila, 2 oklopna voza, 5 lokomotiva, 40 vagona, velike količine druge ratne otpreme, u Fabrici duvana 80.000.000 cigareta. Uništeno je više kilometara željezničke pruge i dosta drugih objekata.¹²⁴⁾

Naši gubici su iznosili 94 mrtva, 417 ranjenih, 11 nestalih. Među mrtvima i ranjenima bilo je dosta istaknutih boraca.¹²⁵⁾

Kao što se vidi, u teškim borbama za oslobođenje Travnika, u oktobru 1944. godine, naši gubici su veliki, ali su gubici neprijatelja mnogo veći. Neprijatelj je doživio totalan poraz u borbi koju je, gotovo do posljednjih mogućnosti, vodio na život i smrt, koristeći se, osim odbrane, i protivnapadima.

¹²⁴⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat broj 54, strana 282. Izvještaj Štaba Četvrte divizije od 28. oktobra 1944. godine, o borbama na Travniku. Isto, dokumenat broj 57, strana 289. Izvještaj Štaba Desete divizije o borbama na Travniku.

¹²⁵⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat broj 66, strana 339—342. Izvještaj Štaba Četvrte divizije od 4. novembra 1944. godine Štabu Petog korpusa, o dejstvima u oktobru 1944. godine na području Banje Luke i Travnika. Dokumentat broj 68, strana 358. Izvještaj štaba Desete divizije od 5. novembra 1944. godine Štabu Petog korpusa, o dejstvu u oktobru na području oKnjica, Zenice i Travnika.

NEUSPJELA NEPRIJATELJEVA INTERVENCIJA¹²⁾

U toku noći, između 22. i 23. oktobra 1944. godine bataljoni Šeste, Sedme i Jedanaeste krajiške brigade (bez Prvog i Drugog bataljona) zanočili su u Travniku i Docu, a na prostoru Turbe — Travnik smješteni su: Štab Petog bosanskog korpusa, Štab Četvrte krajiške divizije, Štab Prve artiljerijske grupe, štabovi Šeste, Sedme i Jedanaeste krajiške brigade i Štab Jajačko-tiuvničkog odreda, kao i njihove prištapske jedinice. Tu su bili i tenkovi i artiljerija.

Prvi i Treći bataljon Devete krajiške brigade i Prvi i Drugi bataljon Jedanaeste brigade, sa ojačanjima, prikupljali su se prema Busovači i Željezničkoj stanici Busovača, radi priprema za napad na neprijatelja koji se nalazio u njima. Poslije zauzimanja neprijateljskih uporišta u dolini rijeke Lašve, glavni zadatak je bio spriječiti neprijatelja da povрати Travnik. U vezi s tim, predviđen je napad na Željezničku stanicu Busovača i Busovaču. Neprijateljske snage u Zenici i Busovači bile su najbliže i najpogodnije za oslonac u intervenciji prema Travniku.

Očekujući glavni napad neprijatelja iz Zenice, Osmo krajiška brigada i Vlačički odred bili su spremni za sprečavanje ove intervencije, jer su se nalazili na najisturenijim položajima za vrijeme borbi oko Travnika i ostalih uporišta u dolini rijeke Lašve. Glavni pravac: Zenica—Stranjani—Brajkovići—Guča Gora—Travnik i pravac: Kozarci—Bukova Glava—Grahovčići zatvarala je Osmo krajiška brigada. Na desnom krilu ove brigade su bili i drugi značajni pravci za napad neprijatelja preko Katuna (tt 640) — Lokvine i

¹²⁾ Isto. Dokumentat broj 149, strana 845. Izvještaj operativnog odjeljenja Ministarstva oružanih snaga NDH od 24. oktobra 1944. godine. Dokumentat broj 152, strana 857. Izvještaj istog odjeljenja od 27. oktobra 1944. godine, o borbama na sektoru Travnik i Višegrad.

Zenica—Vardište—Čajdraš, a na lijevom krilu, tj. na pravac dejstva Vlačićkog odreda, pravac koji vodi iz doline rijeke Bosne preko Lisca (tt 1303) — Viselja—Čukle i Podova. To je u zoni od stare Zenice do iza Vranduka. Zenica je bila baza prikupljanja neprijatelja i priprema za napad prema Travniku.

U Busovači i na Željezničkoj stanici Busovača neprijatelj je za odbranu prikupio oko 300 vojnika koji su pripadali Sedmoj »Princ Eugen« diviziji. Oni su imali i dva tenka, oklopni voz, artiljeriju i minobacače. Od početka napada bataljona Devete i Jedanaeste brigade borba na svim pravcima napada bila je veom žestoka. Neprijatelj je za odbranu svojih uporišta upotrijebio tenkove i oklopni voz. Neki naši vodovi i čete su se probijali u neprijateljske položaje, ali su bili izbacivani protivnapadom neprijatelja. Pored odlučnog otpora neprijatelja, važan razlog što naše snage nisu postigle bolje rezultate bio je i neefikasna upotreba naših protivtenkovskih topova. Ova oruđa se nisu mogla privući bliže neprijateljskim bunkerima zbog nepovoljnog terena. Gađanje naših topova sa okolnih visova i na većim odstojanjima nije davalo rezultate.

Poslije neuspjeha da se u prvim naletima zauzme Busovača i Željeznička stanica Busovača, borba je sve više poprimala karakter dejstva naših snaga prema objektima neprijatelja sa kružne osnove oko neprijateljskih uporišta. Pokušaji prodora naših snaga u neprijateljske objekte bio je organizovan sa padom mraka, 23. oktobra. Osim pojedinačnih uspjeha na pravcu napada nekih četa, opšti uspjeh se nije mogao postići, niti su neprijateljska uporišta zauzeta. Borba je produžena tokom noći, pa i u toku 24. oktobra, ali bez uspjeha. Toga dana obustavljen je dalji napad na Busovaču i na Željezničku stanicu. U toku ovog napada, u bataljonima Jedanaeste krajiške brigade bilo je 14 ranjenih boraca, a u bataljonima Devete brigade 25 ranjenih i jedan mrtav borac. Neprijatelj je, takođe, imao gubitaka. Zbog našeg napada na Busovaču, neprijatelj u toku 23. i 24. oktobra nije mogao iz Busovače sadejstvovati napadu njegovih snaga od Zenice. U toku ova dva dana, neprijatelj je bio preduzeo snažne napade da bi povratio Travnik. Poslije poraza koji je pretrpio u toku 24. oktobra, odustao je od daljih napada prema Travniku i povukao se pod udarcima naših snaga u Zenicu.

Sa napadom na Busovaču i aktivnim borbenim dejstvom Osmе krajiške brigade, neprijatelj je cjenio da postoji opasnost i za njegov garnizon u Zenici. Njegove snage u Zenici su, zbog toga, bile angažovane za odbranu od eventualnog napada naših snaga. U intervenciji prema Travniku snage iz Zenice i Busovače nisu bile dovoljne zbog okolnosti u kojima su one bile. Tako je

Veljko Stojaković, major, komandant 9. KNOU brigade koja je prema Zenici, Busovači i Kiseljaku obezbjeđivala vodenje borbi za oslobodenje Travnika, sada pukovnik u penziji

glavna snaga za odbacivanje naših jedinica i ponovo zaposjedanje doline rijeke Lašve i Travnika bila grupacija ustaša pod komandom dopukovnika Delka Bogdanića zapovjednika Prvog ustaškog djelatnog zdruha. Njoj su se pridružile i Druga, Treća i Peta bojna, istog Zdruga, koje su 23. i 24. oktobra vršile protivnapad od Zenice prema Travniku. Ove bojne su svojevremeno bile pod komandom Franje Sudara, koji je bio zapovjednik Zdruga. Te su snage preko Sarajeva upućene u pomoć Travničkom garnizonu. Međutim, u svojoj intervenciji nisu uspjele.¹²⁷⁾

Kao i ranije, tako i ujutru 23. oktobra 1944. godine, četiri bataljona Osme krajiške brigade i Vlačički odred zatvarali su sve pravce koji od Zenice vode prema Travniku. Prednji dijelovi Osme brigade bili su iznad Zenice na položajima Vardište (k. 586), Katun (tt 640), Kozarci (k. 594), Pobrežje. Od Negraja prema Liscu (tt 1303) teren je obezbjeđivao Vlačički oderd. Bio je kontrolisan pravac Tetovo-Stranjani, ali na njemu nije bilo jačih snaga koje bi mogle spriječiti prodor neprijatelja.¹²⁸⁾

Pošto su snage Druge, Treće i Pete bojne, Prvog ustaškog stajaćeg djelatnog zdruha krenule iz rejon Rogatice 22. oktobra. Čim su stigle u Zenicu one su prešle u napad da bi što prije izbile u Travnik, misleći da se u Travniku nalaze dijelovi neprijatelja u borbi sa našim snagama. Oko osam časova 23. oktobra, pomenute snage izvršile su napad glavnim snagama na pravcu Kozarci-Bukova Glava-Grahovčići. Na ovom pravcu su se nalazili Treći i Peti bataljon Osme brigade. Od osam do 12 časova neprijatelj je tri puta ponavljao svoje napade, ali je sva tri puta bio odbijen. Rejon Kozarci i k. 594 su držale naše snage, odbijajući uspješno sve pokušaje neprijatelja da zauzme ove položaje. Računalo se da je u ovim napadima bilo angažovano oko 1.000 neprijateljskih vojnika. Oko 12 časova neprijatelj je uspio odbaciti prednje dijelove Trećeg i Petog bataljona Osme brigade, pa su glavne snage ovih bataljona, na položajima organizova-

¹²⁷⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat broj 66, strana 339—342. Izvještaj Štaba Četvrte divizije od 4. novembra 1944. godine Štabu Petog korpusa, o dejstvima na području Banje Luke i Travnika, u oktobru 1944. godine.

¹²⁸⁾ Isto.

nim na Bukovoj Glavi, prihvatile borbu sa neprijateljem. Sa ovih položaja neprijatelj je bio zadržan snažnim otporom naših snaga.¹²⁹⁾

Kada je neprijatelj ocijenio da neće moći lako odbaciti naše snage sa Bukove Glave, orjentisao je jake snage u napadu prema Negraju (k. 941) i Stranjanima. Preko objekta Gradac (k. 602) neprijateljski dijelovi su se probili na k. 795, zauzeli Negraj i Stranjane, a potom prešli u napad na položaje Trećeg i Petog bataljona Osme brigade sa sjevera. Tada su položaji za odbranu ovih bataljona bili ugroženi, jer je neprijatelj napadao i s fronta. Da bi olakšao situaciju Trećeg i Petog bataljona, Četvrti bataljon Osme brigade, koji je držao položaje južno od Kozarci (k. 694), prelazi u protivnapad, u pravcu Jagodića (k. 587). Borba je trajala oko dva sata. Neprijatelj je napadao naše položaje na Bukovoj Glavi i zadržavao ih u protivnapadu prema svom lijevom boku. Rejon Obrenovci—Jagodići—Bukova Glava bio je pretvoren u veliko bojište na kom su bili žestoki sudari naših i neprijateljskih snaga, često i prsa u prsa.¹³⁰⁾

U toku ovih borbi neprijatelj je jačim snagama preduzeo napad i preko Katuna (tt 640), prema Grmu i Lokvinama. Na ovim položajima je, u to vrijeme, bila samo jedna četa Četvrtog bataljona, jer su dvije vršile protivnapad preko Kozarci prema Jagodićima i dalje. Zbog napada neprijatelja prema Katunu, ove čete su se morale povući iz protivnapada. Tako se cijeli Četvrti bataljon grupisao za sprečavanje prodora neprijatelja preko Katuna. Borba je vođena gotovo tri sata. Neprijatelj nije uspio da prođe preko Katuna. Nakon borbe, protivnapadom Četvrtog bataljona, neprijatelj je vraćen u Zenicu. Tada su snage Trećeg i Četvrtog bataljona bile dobro povezane u borbi. Odbijeni su napadi neprijatelja preko Jagodića. Ovdje su se tri puta smjenjivali protivnapadi neprijatelja i Trećeg bataljona. Neprijatelj je po svaku cijenu htio iz rejona Jagodića da prođe prema Bukovoj Glavi. U prvi sumrak Treći i Četvrti bataljon vršili su protivnapade da bi neprijatelja vratili u Zenicu, ali im ovo nije uspjelo.¹³¹⁾

¹²⁹⁾ Isto.

¹³⁰⁾ Isto.

¹³¹⁾ Isto.

U toku borbi oko Katuna i Bukove Glave neprijatelj je 23. oktobra poslije 15 časova preduzeo napad iz Zenice prema Vardištu, sa oko 200 ustaša. Ovim napadom neprijatelj je, vjerovatno, želio da prodre prema Čajdrašu i da izmanevriše našu odbranu u rejonu Katuna. Na ovom pravcu nalazio se Drugi bataljon Osme

Vaso Đaković, Vasan, major, komandant 4. bataljona 8. KNOU brigade u travničkoj borbi oktobra 1944. godine, sada pukovnik u penziji

brigade. Razvila se veoma žestoka borba koja je trajala oko dva sata. Naše snage su obezbijedile prednost i oko 17 časova prešle su u protivnapad, u kom su uspjele odbaciti neprijatelja u pravcu Zenice. Bilo je očigledno da je neprijateljskim snagama stizalo pojačanje. Već do 18 časova 23. oktobra u napadu od Zenice prema Travniku grupisano je oko 1.400 do 1.500 neprijateljskih vojnika.¹³²⁾

>³⁾ Isto.

Dok su se Ispoljavali naši uspjesi u razbijanju neprijateljske intervencije preko Katuna i Vardišta, sa padom mraka, 23. oktobra 1944. godine, neprijatelj je protivnapadom uspio razbiti našu odbranu na pravcu Jagodića i izbiti na liniju: Osojnica — k. 758. Time je odbrana Trećeg i Petog bataljona Osme brigade, na ovom pravcu, bila savladana nadmoćnijim snagama neprijatelja. Ona je bila nesposobna da zaustavi dalje napade neprijateljskih snaga u pravcu Guče Gore, preko Grahovčića i Brajkovića. Posljednji sa ti 23. oktobra donijeli su znatne prednosti neprijatelju. Snage Osme krajiške brigade više nisu bile dovoljne da spriječe prodore neprijatelja u pravcu Travnika. Bez obzira što je neprijatelj u toku ovoga dana trpio velike gubitke (računa se da je poginulo oko 120, ranjeno preko 65 neprijateljskih vojnika, a zaplijenjeno je sveka pet pušaka), neprijatelj je bio obezbijedio uslove da preko Guče Gore prodre prema Travniku.¹³³⁾

Videći prednosti koje je neprijatelj postigao u toku berbi poslije podne 23. oktobra, a naročito sa padom mraka Štab Petog korpusa je pred noć 23. oktobra 1944. godine naredio da Sedma krajiška brigada krene iz rejona Travnik—Dolac prema Gučoj Gori i da, sa snagama Osme brigade i Vlašičkog odreda, spriječi prodor neprijatelja prema Travniku. U pokretu prema Gučoj Gori, Prvi i Treći bataljon Sedme brigade sukobili su se sa neprijateljem jugoistočno od Guče Gore. Neprijatelj je bio u pokretu i razvijen za borbu, te je bataljone Sedme brigade zatekao u nepovoljnim uslovima. Zbog toga su, na istom pravcu ubačeni u borbu i Drugi i Četvrti bataljon. Prije pristizanja ovih bataljona, neprijatelj je prisilio Prvi i Treći bataljon na povlačenje, zbog iznenađenja koje je u početku borbe postigao sa snagama Sedme brigade. Štab Sedme brigade bio je smješten u Gučoj Gori, u samostan iz koga se brzo povukao dok se neprijatelj približavao ovom mjestu, u toku noći između 23. i 24. oktobra 1944. godine. Oko dva sata trajala je borba između neprijatelja i Prvog i Trećeg bataljona Sedme brigade. Tu borbu ovi bataljoni nisu mogli izdržati, niti

¹³³⁾ Izvod iz Dnevnika Sedme krajiške brigade u NOR-u i izjava komandanta Sedme brigade Rade Brkića. Materijali u arhivi Sekcije boraca Sedme krajiške brigade koja radi u Sarajevu.

su mogli postići povoljne uslove za nastavljane borbe, nego su se morali povući na povoljnije položaje i preći u odbranu.¹³⁴⁾

Vlaškički odred je od početka napada neprijatelja (jutro 23. oktobra pa dalje) stalno vodio borbu sa neprijateljskim snagama na lijevom krilu Osme brigade, na pravcu: Lisac—Stranjani, Vrselje, Čukle, Podovi. Tako se, i u toku 24. oktobra, grupisao za borbu u rejonu sela Matine i prema Travniku, kada je uspio obezbijediti sadejstvo sa snagama Šeste krajiške brigade, kada su i ove snage iz Travnika upućene u napad na neprijatelja koji se probijao prema Travniku.

Oko sedam časova, 24. oktobra 1944. godine, Drugi bataljon Sedme krajiške brigade zaposjeo je dominantne visove iznad Docca prema Gučoj Gori. Ovi položaji su obuhvatili teren koji se prostire iznad Željezničke stanice Dolac prema Bandolu i Mosoru. Bez obzira na velike gubitke neprijatelj je žestoko napadao. Ovaj bataljon morao se povlačiti, tako da je zaposjeo nove položaje iznad Željezničke stanice Dolac i pruge, koja je bila u okviru naših položaja. Oko devet sati, na lijevom krilu Drugog bataljona u borbu je uveden i Četvrti bataljon. Međutim, neprijatelj je silovito napadao i prisilio sva četiri bataljona Sedme brigade na povlačenje prema Travniku. Dok je neprijatelj postizao dobre uspjehe na pravcu dejstva od Guče Gore prema Docu, uputio je dio svojih snaga prema Travniku, preko Mosora i Kotola (tt 1021). Tako je neprijatelj sa istoka i jugoistoka, do 10 časova 24. oktobra, bio na domak Travniku i na položajima sa kojih su "bili ugrozili odbranu Travnika."¹³⁵⁾

Drugi i Četvrti bataljon Osme krajiške brigade, poslije prodora neprijatelja prema Grahovčićima i Brajkovićima, su odbačeni na jug. Tako su dijelovi Drugog bataljona u toku 24. oktobra izvršili uspješan napad na Željezničku stanicu Gnuši, na pruzi Zenica — Lašva. Četvrti bataljon je zatvarao pravac koji od Zenice vodi prema Han-Kumpaniji. Treći bataljon Osme brigade, poslije prodora neprijatelja prema Gučoj Gori (oko dva sata ujutro 24.

¹³⁴⁾ Isto.

¹³⁵⁾ Zbornik, tom IV, knjiga 30, dokumenat broj 66, strana 339—348. Izvještaj Štaba Četvrte divizije od 4. novembra 1977. godine Štabu Peto korpusa, o borbama na području Banja Luke i Travnika.

oktobra) kreće za neprijateljem u pravcu Guče Gore. Tako je, oko devet časova, 24. oktobra došlo do velike borbe između neprijatelja koji se prikupio u Osnovnoj školi u Gučoj Gori i snaga Trećeg bataljona. Borba je nastavljena i sa neprijateljskim snagama koje su se branile iz crkve. Od 10 časova pa do 14,30 časova vodila se neprekidna borba oko crkve i škole. Izvršeno je mnogo juriša boraca Trećeg bataljona i protivnapada neprijatelja. Po-

Spaso Đukić, kapetan, komandant 1. bataljona 8. KNOU brigade u toku borbi za oslobodenje Travnika oktobra 1944. godine, sada pukovnik u penziji

slije 14 časova neprijatelj se povukao iz oba objekta. Tada je bio prisiljen na povlačenje prema visovima Vlašića. Ovaj dio neprijateljskih snaga bio je odvojen od ostalih snaga neprijatelja i prisiljen na odbranu i spasavanje. Njemu se nije isplatilo dalje povlačenje prema Vlašiću, pogotovo zbog toga što se približavala noć što je bio odvojen od svojih ostalih snaga koje su napadale

prema Travniku. Zbog toga se neprijatelj odlučio na proboj prema Zenici. U 16,30 časova ove snage neprijatelja između Guče Gore i sela Maline pripremile su i otpočele proboj u pravcu Zenice. Proboj je išao prema selu Brajkovići. Borci Trećeg bataljona Osme brigade ostali su bez municije. I neprijatelj nije imao municije. Zbog toga je, povremeno, dolazilo do upotrebe kamenica i s jedne i s druge strane.¹³⁶⁾

U napadu na neprijatelja koji je nastupao prema Gučoj Gori veliku ulogu imao je i Četvrti bataljon Jedanaeste krajiške brigade, koji je, sa Trećim bataljonom Osme brigade, nastupao za neprijateljem. Ovaj bataljon imao je sukobe sa neprijateljem na liniji Alhodže—Zalote—Čifluk. Poslije sukoba sa neprijateljem na pomenutoj lipiji, neprijatelj je odstupio u naselja Guča Gora, u kojoj je borba dugo trajala. U tim borbama, Četvrti bataljon Jedanaeste brigade imao je tri mrtva i dva ranjena, a neprijatelj 21 mrtvog i više ranjenih. U toku 24. oktobra računa se da je neprijatelj u borbama sa jedinicama Osme brigade imao oko 80 poginulih i dosta ranjenih. Zaplijenjena su dva puškomitraljeza, nekoliko pušaka i manja količina municije. Gubici Osme brigade bili su neznatni.¹³⁷⁾

Kada su dijelovi Osme i Jedanaeste krajiške brigade natjerali neprijateljske snage na povlačenje od Guče Gore prema Zenici, a Sedma brigada zaustavila neprijatelja u nastupanju sa jugoistočne strane prema Travniku za dejstvo su bile slobodne samo one snage neprijatelja koje su izbile u rejon Kotola. One su, čak, bile u mogućnosti da zaposjednu položaje iznad samog Travnika i da iz njega onemogućе pravovremeni izlazak snaga Šeste krajiške brigade u pravcu Kotola i na prve visove iznad Travnika. Nije moguće dati bliže objašnjenje zbog čega neprijatelj nije smjelije išao da posjedne položaje na visovima iznad Travnika.

Prije 10 časova 24. oktobra 1944. godine izdato je naredenje Štaba Šeste krajiške brigade da Treći bataljon ostane u Travniku, četvrti da posjedne periferiju Travnika prema Vlašiću, a da Prvi i Drugi bataljon krenu što prije i da odbace neprijatelja na pravcu Kotol—Mosor—Guča Gora, te da, tako, onemogućе nepri-

¹³⁶⁾ Isto.

¹³⁷⁾ Isto.

jatelju da Travnik ugrozi sa istoka. Znajući da je veoma značajno što prije izaći iz Travnika na prve visove, Prvi i Drugi bataljon odmicali su uz strme padine iz Travnika.

Toplo jesenje sunce, grijalo je kao i ljeti. U Travniku su borci zarobili raznu opremu. Bili su natovareni rancima, ćebadima, šatorskim krilima, oružjem, municijom, bombama itd. Kuriri Štaba su pronašli kancelarijski materijal i pisane mašine. Teška oprema, oružje, uzbrdica i sunce, ipak, nisu smetali da bataljoni brzo iziđu na prve visove iznad Travnika. Istina, bili su se dobro oznojili.¹³⁸⁾

U koloni lijevo od Prvog bataljona, išao je Drugi bataljon, koji je nešto prije Prvog izašao na visove. Kako su kolone izlazile na visove, odmah su prelazile u napad i razvijale se u streljački stroj. Za prvim ogradama od kamenja, koje su seljaci postavili oko svojih njiva, vidjeli su se neprijateljski vojnici. Njihovo oružje usmjereno je prema Travniku, odakle su išla dva bataljona vojske. Rastojanja između neprijateljskih vojnika bila su velika, što je pokazivalo da na položajima neprijateljske snage nisu jake. Nisu djelovali snažnom vatrom. Manje se osjećalo dejstvo puškomitraljeza. Čuli su se pojedinačni pucnji iz pušaka, što je samo provociralo naše borce, koji su poslije borbi na Travniku, bili raspoloženi za borbu.

Drugi je bataljon dio protjerao neprijatelja iza prvih zidova kad je čelo Prvog bataljona izbilo na visove. Komandant Drugog bataljona Dušan Košutić obračunavao se sa jednom grupom neprijateljskih vojnika. Sa Košutićem je bio jedan puškomitraljezac i desetak boraca, koji desetar i vodnik. Vještim zaklanjanjem iza kamenja i ograde njiva, Košutić se sa svojom grupom boraca brzo probijao prema neprijatelju. Izbili su na dvadesetak metara ispred njega. To je odstojanje sa kog se mogu dobro upotrebljavati ručne bombe. Na Košutićevom opasaču uvijek je bilo ručnih bombi »kragujevki«. Bacio je jednu, pa onda drugu, ne čekajući eksploziju prve. Zatim se sagnuo za zid i mahao rukama da se zaklone i njegovi drugovi. Dok su ručne bombe letjele, nekoliko neprija-

¹³⁸⁾ Isto. Dokument broj 51, strana 259. Zapovijest Štaba Petog korpusa od 25. oktobra 1944. godine štabovima potčinjenih jedinica, za dejstvo poslije oslođenja Travnika.

teljskih vojnika pridiglo se iza zida. Ponovo su se vidjele njihove kape sa suncobranima i oružjem. Može biti da su opalili one metke koji su im bili u cijevima pušaka. Ali su im to bili posljednji pucnji. Kragujevke su eksplodirale iza njihovih leđa. Košutić je skočio prvi, za njim i ostali borci. Niko više nije pucao iza zida gdje su bili neprijateljski vojnici.

Ispred Prvog bataljona Šeste brigade neprijatelj je panično bježao. Kada se više nije mogao izvlačiti i odstupati, neprijatelj je prihvatao borbu da bi se njegovi drugi dijelovi, pod zaštitom vatre, uspjeli izvući. Ubrzo je izgubljen kontakt sa neprijateljem. On se uspio odvojiti od Prvog i Drugog bataljona Šeste brigade i preći u brzo povlačenje prema Zenici. Njegovo povlačenje bilo je uslovljeno nedostatkom municije, približavanjem noći, žestinom napada naših snaga i povlačenjem ostalih snaga neprijatelja iz rejonu Guče Gore. Poslije 17 časova više nije bilo nikakvih prilika da se neprijateljske snage zadrže zapadno od Zenice. Tada su se počele povlačiti i neprijateljske snage koje su bile angažovane u borbama sa jedinicama Sedme krajiške brigade. Konačno je propala ideja neprijatelja da se tih dana ponovo probije u Travnik. U tome su ga uspješno omeli bataljoni Šeste brigade, koji su pravovremeno odbili neprijatelja sa visova iznad Travnika. Treći bataljon Osme i Četvrti bataljon Jedanaeste krajiške brigade potukli su neprijateljske snage u rejonu Guče Gore i natjerali ih na povlačenje prema Zenici. Sve je to imalo nepovoljne posljedice po neprijatelja u daljim borbama.

Sa snagama Šeste brigade ubrzo se spojio i Vlašički odred, koji je uspješno djelovao na padinama Vlašića, nanoseći znatne gubitke neprijatelju. Pored 15 ubijenih, zarobio je dva neprijateljska vojnika.

Operativno odjeljenje Ministarstva oružanih snaga NDH, javilo je da su se »ustaške borbene skupine, pod vodstvom dopukovnika Bogdanića, uspjele probiti u Travnik u toku 24. oktobra i nanijeti velike gubitke« našim snagama. Sa padom mraka i u toku noći, između 24. i 25. oktobra 1944. godine, tri bojne Prvog ustaškog stajaćeg zdruga, povukle su se u Zenicu, odakle su Druga i Treća bojna vraćene hitno u rejon Rogatice, koja je bila ugrožena napadom naših istočnobosanski partizanskih jedinica.

**Rade Pavlović, kapetan, komandant 2. bataljona 9. KNOU brigade
u toku borbi za oslobođenje Travnika**

Poslije razbijanja neprijateljskih snaga koje su upućene da ponovo zauzmu Travnik, Stab Petog bosanskog korpusa je 25. oktobra, u svojoj Zapovijesti, odredio nove zadatke jedinicama za dejstvo u dolini rijeke Bosne. Prije toga, još jednom je naglašeno da su doline rijeke Bosne i Neretve značajne za neprijatelja, koji se mora izvlačiti sa Balkana, naročito poslije oslobođenja Beograda i prodora naših snaga u sadejstvu sa jedinicima Crvene armije, prema Sremu i Bačkoj.¹³⁵⁾

Četvrta krajiška divizija dobila je zadatak da zaposjedne položaje iznad rijeke Bosne, od Busovače do Lisca (k. 1303) i da vrši napade na neprijateljski saobraćaj u dolini rijeke Bosne u cilju da se on potpuno onemogući. Važan zadatak divizije bio je ispitivanje stanja u Zenici, povremeno prebacivanje dijelova preko rijeke Bosne radi dejstva na tom terenu, kao i vršenje političkih priprema za sprovođenje mobilizacije sposobnih građana u jedinice divizije u zoni njenih borbenih dejstava. Vlašički partizanski odred je, ovom zapovješću stavljen pod komandu Štaba Četvrte divizije. Do tada je bio pod komandom Desete krajiške divizije. Naređeno je i obrazovanje divizijske rezerve na prostoriji: Vitez—Zabilje—Lupac, radi intervencije u slučaju da neprijatelj preduzme nove protivnapade na oslobođenu teritoriju i prema Travniku.

Sedma i Deveta krajiška brigada Desete divizije i Visočko-fojnički odred određeni su za dejstvo na komunikaciji: Busovaoa—Kiseljak—Sarajevo, u cilju onemogućavanja saobraćaja neprijatelja na ovoj komunikaciji. I ove su jedinice dobile zadatak da, povremeno, prebacuju svoje dijelove na desnu obalu rijeke Bosne, radi dejstva na neprijatelja na toj strani. Postojala je i potreba da se uspostavi veza sa snagama Trećeg bosanskog korpusa. Sedamnaesta brigada Desete divizije i dalje je ostala da dejstvuje u dolini rijeke Neretve.

Srednjobosanska divizija je, takođe, ostavljena da dejstvuje u dolini rijeke Bosne, od Nemile do Broda, sa glavnim zadatkom da sa Četrnaestom i Devetnaestom srednjobosanskom brigadom ruši neprijateljski saobraćaj u dolini rijeke Bosne, a Osamnaesta

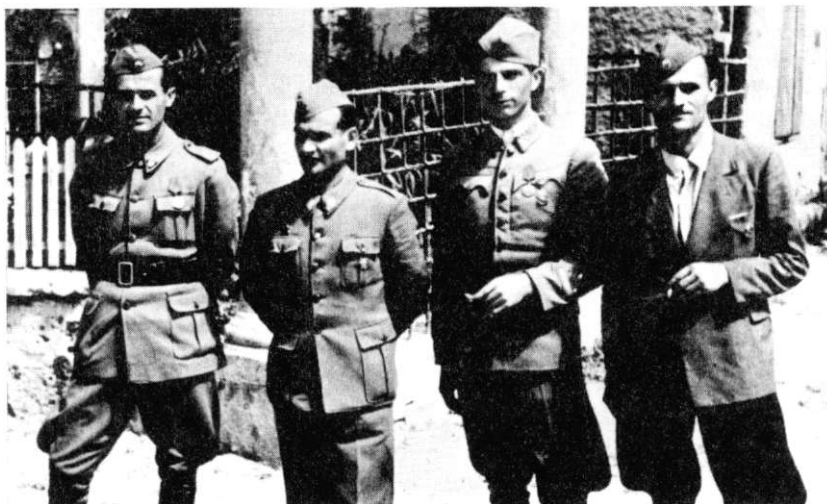
¹³⁹⁾ Isto.

srednjobosanska brigada bila je na sektoru Jajce—Prnjavor—Kotor Varoš.

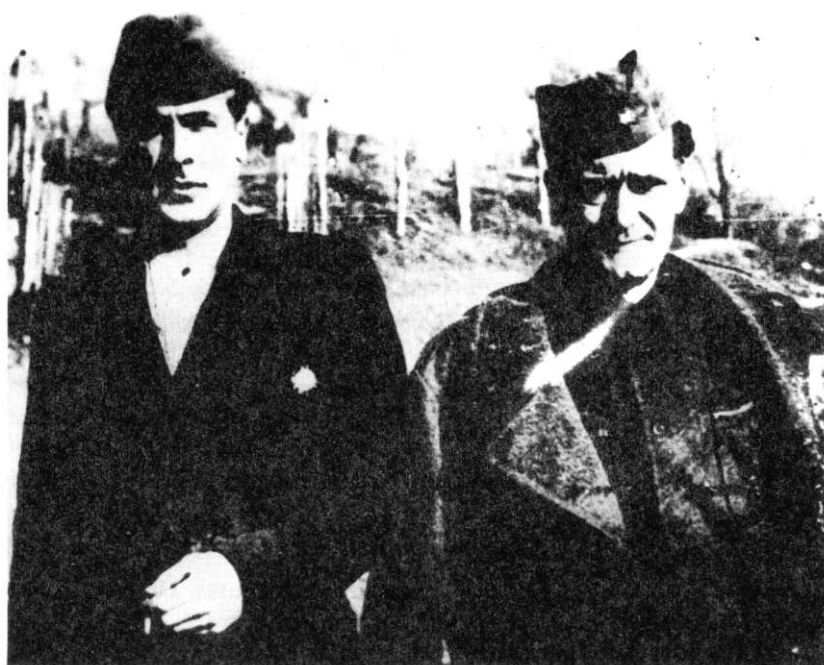
Prva artiljerijska grupa zadržana je na prostorijski Turbe—Travnik, radi popune i daljeg sređivanja.

Štabu Četvrte divizije bio je određen rejon: Vitez—Divljak—Bukve. Konkretno mjesto djelovanja trebalo je da odredi Štab divizije. Za rejon razmještaja Štaba Desete krajiške divizije određena je Fojnica. Štab Petog bosanskog korpusa smjestio se u Travniku.

Ovim rasporedom snaga Petog korpusa, poslije oslobođenja Travnika i poslije odbijanja protivnapada neprijatelja od Zenice, realizovana je osnovna zamisao Vrhovnog štaba NOV i POJ i ideja Štaba Petog korpusa o izbijanju glavnih snaga Petog bosanskog korpusa u gornji tok rijeke Bosne i vršenje napada na saobraćaj neprijatelja u dolini rijeke Bosne, od Sarajeva preko Zenice do Doboja i dalje do Bosanskog Broda.

Komadna Vojnog područja Travnik koja je formirana odmah poslije oslobođenja travničkog kraja oktobra 1944. godine. S lijeva na desno, drugi, Boro Kecman, komandant do njega Niko Rodić

Skender Kulenović i Nika Miličević u Travniku neposredno poslije njegovog oslobodenja

SOSA JE PAO

Pognute glave su naše,
Žalostan danas je dan,
Danas je dan smrti Soše,
Pao je. Usnuo vječni je san.

Njegova krv k nama viče,
Krv što je proli zlotvor kleti,
Osveta slijedi. Slavni borče.
To nam je, družo, zavjet sveti.

Kozara, junače, za tobom plače,
Kozara, majka i kotao tvoj,
U kojoj si patio, vojevao, borče,
Gdje mnogi krvavi proš'o si boj.

Ti, družo Soša, čuj naš glas,
Na polju časti pao si ti,
Pao za slobodu. Pao za nas.
Slava ti. Kličemo, junače, svi.

Jan Beran, Tehnika IV divizije

Omladinski list Četvrte KNOU divizije »Udarnik«. U broju koji je izašao u novembru 1944. godine.

POS LJEDNJI POZDRAV SA BOJIŠTA

Na ispraćaju poginulih istaknutih rukovodilaca u Jajcu, bio je i zamjenik komandanta Drugog bataljona Šeste KNOU brigade, Lazar Sušnjica. Njegov članak o tom ispraćaju objavljen je u »Biltenu« Šeste krajiške brigade s naslovom »Oproštaj sa palim drugovima«. U nadnaslovu ovog napisa piše: »Slijedimo njihove junačke primjere. U dosadašnjim bojevima pali su mnogi mladi junaci. Njihova junačka smrt za nas je novi poziv na nemilosrdnu borbu«. A sadržaj glasi:

»Jajce u tuzi. Zašto Jajce tuguje. Zato što se stotine i stotine ljudi, žena i djeca spremaju da se oproste sa palim junacima.

U 17 časova pred zgradom Oficirske škole okupilo se na hiljade ljudS, žena i djece, sa vijencima u ruži, da dadmi darove palim junacima: šoši, Mećajvd, Milovicu i Marinu.

Komandant Oficirske škole komanduje: Mirno! Zatim se pomoliše vijenci okićeni parolama »SLAVA PALIM JUNACIMA«.

Poslije nekoliko minuta pomoliše se četiri sanduka, četiri položena junaka. Dolazi politički komesar Petog korpusa ispred položenih sanduka i odaje poštu palim drugovima. Iz hiljade grla čuje se »SLAVA PALIM JUNACIMA«.

Zatim je istupio predsjednik ZAVNOBIH-a, drug Kecmanović i sa nekoliko riječi oprostio se sa palim šošom, Mećavom, Milovcem i Marinom.

— Druže šoša, Pero, Milane i Lazo. Povelili ste naš narod na ustanak i sa svojim mudrim rukovođenjem pomogli ste osnivanju odreda, a zatim brigada i divizija. Vi padoste tada kada se Crvena armija bori rame uz rame sa našom NOV.

Poslije govora druga Kecmanovića, ekipa ZAVNOBIH-a otpjevala je: »Vi padoste žrtvom«. Zatim se povorka postrojila da isprati junake sa Kozare i Janja, uz muzeku Četvrte KNOU divizije i posmrtnu marševu. Tri plotuna iz 100 pušaka pozdravilo je pale junake: Sošu, Mečavu, Milovca i Marina.

Neposredno poslije oslobođenja Travnika, omladina Sanskog Mosta uputila je štabovima Šeste i Osme krajiške brigade pismo koje glasi:

**BORCIMA, PODOFICIRA, OFICIRIMA I POLITIČKIM
KOMESARIMA ŠESTE I OSME KNOU BRIGADE**

Dragi drugovi,

Mi, omladina sanske opštine, sa svog zbora i 26-te godišnjice osnivanja Komsomola, šaljem vama, svojoj braći i drugovima, plamene i bratske pozdrave.

Mi se divimo vašem herojskom i nevidenom junaštvu i samoprijegoru, koje ste pokazali u svim borbama, a naročito u borbama koje ste vodili oko Travnika, štiteći našu zemlju od narodnih izdajnika.

Mi vaše napore i žrtve cijenimo i osjećamo vašu ljubav koju gajite prema nama i našoj Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, ne žaleći poći i van granica naše zemlje da, zajedno sa našim velikim saveznicima i ostalim sinovima i kćerima iz drugih krajeva, oslobodite svoju napaćenu zemlju.

Mi vam se zavjetujemo da ćemo časno i vjerno čuvati tekovine koje ste vi izvojevali ina vašim bajonetima za koje su pali najbolji sinovi i kćeri ove zemlje, da ćemo neumornim radom u pozadini, zbratimljeni Srbi, Hrvati i Muslimani i mi dati svoj udio u NOB-u.

Mi danas na svom zboru biramo delegate za naš Prvi bosanskohercegovački Kongres i proslavljamo 26-tu godišnjicu Komsomola, ujedno se spremamo za formiranje Druge poljoprivredne radne brigade sanskog sreza.

Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA

Naša sela su popaljena i porušena, mostovi i pruge porušeni. Mi se zavjetujemo da ćemo sve popraviti, a vašim porodicama pomoći da bi mogli zamijeniti vas i osigurati im hranu i ogrev za zimu, da bi vi mogli bezbrižno produžiti oslobođenje i čišćenje naše zemlje i za uvijek zbrisati fašizam sa lica ove zemlje, a narodu osigurati miran život u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji.

Na našem terenu se nalazi i bolnica ranjenih drugova. Mi ćemo bolesnim i ranjenim drugovima pomoći i daćemo im sve od sebe da bi što skorije izliječili rane koje su dobili tukući fašiste.

Mi ćemo zajedničkim radom sa vama u vojsci i u pozadini uložiti sve napore da izgradimo našu milu domovinu, na čelu sa našim omiljenim vođom Maršalom drugom Titom.

Živjela naša junačka Narodnooslobodilačka vojska na čelu sa velikim vojskovođom Maršalom Titom.

Živjeli borci i rukovodioci Šeste i Osme KNOU brigade.
Sanski Most, 29. X 1944. godine

Omladina sanske opštine

A omladina opštine Stari Majdan i Oštre Luke uputila je pismo Štabu Šeste KNOU brigade, sljedeće sadržine:

MLADI UDARNICI ŠESTE KNOU BRIGADE

Dragi drugovi,

Sa naše proslave 26-te godišnjice Komsomola šaljem vam plamene pozdrave. Mi znamo da i vi proslavljate ovaj datum tukući fašiste, a mi vam se zavjetujemo da ćemo dati sve od sebe da obezbijedimo vaše majke, braću i sestre. Pred nama je i zadatak snabdijevanja bolnice i mi ćemo ga časno izvršiti.

Tucite još više mrske neprijatelje, a mi ćemo se angažovati na obnovi zemlje.

**Živjeli borci Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.
Omladina majdanske i oštrolučke opštine**

Objavljeno u listu »Udarnik« Četvrte KNOU divizije u broju koji je izišao u novembru 1944. godine. Nalazi se u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu.

O NJIMA SU PJESME ISPJEVANE

Kad je borba na Travniku bila
Krajina je šošu izgubila.
Druže šoša na pragu slobode
mi ostasmo Ti u zemlju ode.
Oj Krajino imal ikog tvoga
da ne žali šošu pokojnoga.
Da znaš Sosa da znaš brate mili
kako Tvoja divizija cvili.
Druže Soša Ti si moro znati
kako će Te narod spominjati.
Druže Soša naš premili cvijetu
Ti nam pade za slobodu svetu.
Sve si teške borbe preturio
pred pobjedu život izgubio.
Tada pade i Mećava Pero
protivkolac raznese mu tijelo.
I Milovac Milan s njima pade
Za slobodu i on život dade.
Marin Lazar radničko je djete
hrabri vođa tenkofske je čete.
I on pade u istome boju
boreći se za zemljicu svoju.
Lazo nam je pravi junak bio
u tenku je i on poginuo.

SASTAV

štabova partizanskih jedinica u napadu na Travnik
20. oktobra 1944. godine

ŠTAB PETOG BOSANSKOG KORPUSA

Komandant — Slavko Rodić
Komesar — Ilija Došen
Zamjenik komandanta — Nikola Karanović
Načelnih Štaba — Velimir Knežević
Operativni oficir — Josip Mažar, šoša
Član Štaba — Nemanja Vlatković

ŠTAB ČETVRTE KNOU DIVIZIJE

Komandant — Petar Vojinović
Komesar — Dimitmje BajaLica-Baja
Zamjenik komandanta — Ranko Šipka, nije još bio stigao na
dužnost
Rukovodilac Politodjela — Dušan Dozet-Dudo
Načelnik Štaba — Teufik Pletilić

ŠTAB ŠESTE BRIGADE ČETVRTE KNOU DIVIZIJE

Komandant — Milančić Miljević
Komesar — Rade Bašić
Zamjenik komesara — Sava Popović
Načelnik štaba — Milan Milovac

ŠTAB OSME BRIGADE ČETVRTE KNOU DIVIZIJE

Komandant — Sajo Grbić
Komesar — Slavko Havić

Zamjenik komandanta — Stevo Kovačević
Zamjenik komesara — Rahmija Kadenić
Načelnik Štaba — Rade Marković

ŠTAB JEDANAESTE BRIGADE ČETVRTE KNOU DIVIZIJE

Komandant — Mičo Kolundžija
Komesar — Joco Marjanović
Zamjenik komandanta — Mikan Marjanović
Zamjenik komesara — Živko Rodić
Načelnik Štaba — Mehmed Imširpašić

ŠTAB DESETE KNOU DIVIZIJE

Komandant — Milorad Mijatović
Zamjenik komandanta — Petar Mečava
Komesar — Vlado Dapčević (osuđen 1977. godine na 20 godina zatvora kao informbirovac i ranije je bio osuđen 20 godina zbog informbira)
Rukovodilac Politodjela — Veljko Miladinović
Načelnik Štaba — Mensud Hotić

ŠTAB SEDME BRIGADE DESETE KNOU DIVIZIJE

Komandant — Rade Brkić
Komesar — Cedo Jovanović
Zamjenik komandanta — Milan Batar
Zamjenik komesara — Božo Mašanović

ŠTAB DEVETE BRIGADE DESETE KNOU DIVIZIJE

Komandant — Veljko Stojaković
Komesar — Pero Morača
Zamjenik komandanta — Špiran Zubić
Zamjenik komesara — Milovan Samardžija

ŠTAB ARTILJERIJSKE GRUPE PETOG KORPUSA

Komandant — Dane Miljuš
Komesar — Milovan Pilipović
Zamjenik komesara — Sveto Ličina

REGISTAR

GEOGRAFSKI POJMOVI

- Agića Njive (pored Travnika) — 15
Albanija — 75
Alhodže (kod Travnika) — 222
Bukova Glava (kod Zenice) — 33, 212, 216, 217
Brajkovići — 54, 173, 212, 222
Bos. Petrovac — 76
Bukovica (kod Travnika) — 59
Bugarska — 67
Bila — 68, 103, 145, 146
Blažuj — 67, 68, 72, 73, 101, 102, 104, 105, 106
Busovača — 10, 15, 36, 49, 52, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 75, 94, 101, 102,
103, 104, 106, 145, 147, 149, 159, 184, 187, 188, 208, 213, 227,
228
Baš Bunar (u Travniku) — 17, 18, 19, 111, 112, 118, 123, 154,
156, 157
Banjaluka — 11, 18, 76, 81, 84, 89, 105, 108, 109, 194
Bojna (pored Travnika) — 19, 20, 55, 57
Božikovac — 54
Bilića Dočić — 112
Bos. Krajina — 76, 91, 97, 108
Bos. Brod — 93, 105, 106, 107, 227, 228
Bos. Gradiška — 76, 88, 89, 92, 93
Bugojno — 13, 26, 54, 90, 92, 151, 207

- Balkan — 93, 225
Bosna i Hercegovina — 11, 25, 75, 89, 93
Bačvice — 57, 59, 60, 94
Beograd — 67, 75, 107, 109, 112, 226
Bandol — 220
Bukve — 227, 228
Crna Gora — 75, 89, 90, 93
Crkvina — 29
Čakići — 31
Čajdraš — 49, 213
Čifutski Han — 49
Camića Brdo — 102, 141
Čukle — 213, 219
Čitluk — 222
Donji Vakuf — 13, 18, 26, 29, 52, 54, 75, 91, 92, 207
Dolac — 10, 31, 32, 36, 38, 52, 67, 102, 106, 134, 145, 146, 153, 154,
156, 172, 173, 207, 219, 220, 221
Drvar — 11, 76, 160
Doboj — 11, 75, 93, 102, 226, 227, 228
Divjak (kod Viteza) — 67, 68, 88, 106, 145, 146, 153, 208, 227, 228
Duvno — 11
Dalmacija — 93
Donji Čajdraš — 184
Đakovići — 59, 112
Fabrika duvana u Travniku — 18, 174, 179, 183, 185, 187
Fabrika šibica u Docu (kod Travnika) — 18, 35, 36, 37, 38, 59, 185
Fojnica — 54, 68, 227, 228
Foča — 94
Grm — 184, 216
Gradina — 29, 31, 32
Guča Gora — 11, 48, 54, 57, 62, 89, 90, 101, 212, 219, 220, 221, 222

- Guvno — 59, 60, 61
Gračanica — 90, 92, 93
Gornji Vakuf — 48, 57, 65, 104
Gornja Čatrnja (pored Travnika) — 104, 141
Glamoč — 11
Grahovnik — 37
Grčka — 75
Gornji Dolac — 112, 142, 185
Grahovčići — 173, 212, 216, 217
Gradac — 216
Gnuši — 220
Han-Kumpanija — 10, 13, 49, 52, 67, 68, 101, 102, 103, 104, 106, 153,
156, 184, 207, 208, 220, 221
Han-Bila — 10, 37, 49, 52, 67, 70, 71, 102, 105, 139, 153
Hlebovi — 112
Hrvatska — 107
Ilovača — 17, 19, 20, 103, 133, 137, 153
Islam Ljubija — 76, 91
Ivanjska (kod Banjaluke) — 96
Isakovići — 61
Jankovići — 20, 101, 118, 124, 141, 154
Jardol — 49
Jajce — 13, 26, 90, 91, 92, 207, 226, 227, 228
Jelinjak — 101, 103, 145, 146, 148
Jelašinovci — 112
Jugoslavija — 25, 65, 109, 110
Jagodici — 173, 216, 217, 218
Kali Bunar — 16, 17, 19, 20, 160, 182, 183
Kaštel — 52, 84, 133, 134, 135, 173, 183, 210, 211
Kiseljak — 49, 52, 75, 84, 97, 103, 104, 105, 227, 228
Komar — 53, 54, 57, 94

- Kotor Varoš** — 227, 228
Karaula — 54
Kasapovići — 59, 61, 111, 112
Kruščica — 63
Ključ — 11, 13, 75, 89, 90
Kokošari — 94, 101, 111, 141, 154
Kupila — 17, 103
Kaonik — 145, 146, 147
Kupres — 13, 26, 151
Kmetići — 37
Konjska — 57
Kosovo — 75, 89
Kozara — 76
Kozarac — 89
Kozarica — 212, 217
Katun — 213, 217
Kotol — 222
Lovrića Brijeg — 29, 30
Lupac — 49, 212
Lašva — 9, 10, 13, 16, 38, 49, 52, 76, 94, 101, 102, 103, 104, 107, 111, 135, 149, 156, 208, 220
Lušci Palanka — 111
Lokvine — 213, 216
Lisac — 219, 225
Maline — 219, 222
Matica Njive — 17, 18, 111
Mačića Ravan — 17, 111
M. Jadikovac — 18
Marička — 89, 109, 111
Mlinište — 89, 90
Mrkonjić Grad — 89, 90, 91
Mostar — 11, 59, 93, 220

Matica Ravan — 17
Maglaj — 59
Morava — 75
Margetići — 112
Malta — 134, 140
Nezavisna Država Hrvatska — 10, 13, 14, 15, 34, 76
Nevića polje — 102, 141
Nikšić — 75
Nemila — 104
Negraja — 216
Oštra Luka — 234
Ovčanica — 17, 49, 111
Osojnica — 49
Oborci — 54, 57
Omarska — 89
Orašac — 94
Podovi — 219
Plava Voda — 167
Pejići (kod Sanskog Mosta) — 89
Prnjavor — 88, 227, 228
Pulac — 55, 57
Petrića Brižine — 17, 18
Pirota — 17, 20, 130
Počulica — 49
Prijedor — 76, 89, 90, 108, 111, 119
Podgrmeč — 76
Podkraj — 57
Paklarevo — 57, 94
Podravska Slatina — 179
Palež — 187
Podovi — 215

- Pobrežje — 216
Putičevo — 222
Rumunija — 67
Rostovo — 39
Rankovići — 13, 39, 50, 53, 54, 55, 94, 104, 112
Rijeka Vrbas — 15, 54, 76
Rijeka Lašva — 9, 10, 15, 19, 26, 38, 48, 57, 67, 68, 76, 97, 101,
102, 103, 104, 107, 111, 128, 130, 135, 149, 153, 156, 157, 158,
160, 169, 172, 175, 178, 179, 180, 182, 205, 208
Rijeka Bosna — 38, 57, 75, 105, 205, 225
Runići — 55, 57
Rijeka Sava — 76
Rijeka Una — 76
Rječica — 102, 222
Rogatica — 208, 218, 225
Srbija — 93
Stranjani — 104, 212, 215, 216, 219
Stari Majdan — 234
Stojkovići — 61
Sokolski dom u Zenici — 44, 45
Slavonski Brod — 75, 89, 93
Sanski Most — 80, 90, 91, 92, 109
Sarajevo — 59, 67, 75, 89, 93, 105, 106
Strana — 17
Sebešić — 53
Slimena — 112
Stranjani — 49
Sečevo — 10, 55, 57
Safradini — 67, 68, 103, 106, 146, 153, 156, 207
Sipovik — 17, 19, 130, 153, 154
Šarena Džamija u Travniku — 137, 147
Šobića Glavica — 160

- Travnik — 9, 37, 39, 41, 48, 54, 55, 70, 71, 81, 91, 101, 104, 106, 113, 118, 123, 131, 153, 159, 170, 178, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 194, 205, 206, 210, 211, 214, 217, 218, 222
- Turbe — 10, 18, 19, 29, 33, 34, 35, 37, 50, 53, 57, 59, 83, 94, 118, 182, 183, 212
- Tolovići — 49
- Tarabovac — 18, 103, 104, 134, 137, 139, 142, 147, 149, 153, 156, 160, 166, 172, 173
- Tarčin — 103
- Tvrđava — 134, 166, 167, 169
- Trnovo — 89
- Tetovo — 216
- Vrselje — 219
- Vranduk — 213
- Vicelj — 213
- Vardište — 213, 214, 217
- Vojna Kantina — 195, 197
- Višegrad — 72
- Vučja Jama 55, 57, 58
- Vojna kasarna — 16, 17, 50, 55, 57, 164, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 210
- Vilenica (planina) — 10, 17, 48, 53, 103, 112, 153, 179, 205
- Varošluk — 31, 59
- Vitez — 32, 48, 102, 143, 145, 147, 227, 228
- Večerska — 49
- Vlašić (pl.) — 53, 55, 59, 72, 73, 101, 151, 156, 167, 205, 222, 225
- Verići — 89
- Višegrad — 94
- Velika Ravan — 112, 133, 134, 135, 137, 153
- Vidoševići — 142
- Visokovići — 142, 156
- Vrtača — 18, 179
- Vakuf — 37

Zenica — 16, 34, 39, 41, 49, 52, 54, 55, 57, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 75,
93, 94, 101, 102, 104, 105, 106, 149, 173
Zagreb — 15, 17, 18, 106, 159
Zalužani — 104, 105
Zatvor u Travniku — 16, 166
Zolote — 222
Zabilje — 225
Željeznička stanica Lašva — 39, 41
Žepče — 75
Željeznička stanica Travnik — 16, 166, 169, 170, 173, 179, 184
Željeznička stanica Han-Bila — 38, 145, 153
Željeznička stanica Bila — 102, 153
Željeznička stanica Dolac — 102, 220
Željeznička stanica Busovača — 212, 214

J E D I N I C E

NOVJ

Cete

Tenkovska — 83, 84, 91, 104
Prijedorska — 108
Udarna grupa Prvog bataljona Šeste KNOU brigade — 109, 111,
113, 116, 128, 129
Udarna grupa glavnog klina Šeste KNOU brigade — 109, 111
Druga četa Prvog bataljona šeste KNOU brigade — 130, 178
Udarna grupa Sedme KNOU brigade — 131
Cete Prvog bataljona Sedme KNOU brigade — 137, 138, 139
Prva četa Prvog bataljona Šeste KNOU brigade — 109, 170, 174,
175, 179
Druga četa Prvog bataljona Šeste KNOU brigade — 157, 170, 174,
175, 178
Treća četa Prvog bataljona Šeste KNOU brigade — 157, 170, 174,
175, 178, 179
Čete Sedme brigade — 167

Eskadrile

Vazduhoplovna eskadrila Petog korpusa — 105

Neprijateljske Satnije

iatnije Prve bojne Trećeg gorskog zdruza — 96

Posada Kaštela — 166, 167, 168

Prva satnija Pete ustaške bojne — 172, 173

Stožerna satnija Pete bojne — 172

Druga satnija Pete ustaške bojne — 172, 173

NOVJ

Baterije

Sest baterija Prve proleterske divizije — 57

Baterija art. divizionu Četvrte KNOU divizije — 102, 112, 123

Baterija art. divizionu Desete KNOU divizije — 103, 112, 113

Brdska baterija — 48

Neprijateljske bitnice (baterije)

Prva bitnica (baterija) — 15

NOVJ

Bataljoni

Prvi bataljon Prve proleterske brigade — 29, 49, 57, 59

Drugi bataljon Prve proleterske brigade — 29, 57

Treći bataljon Prve proleterske brigade — 57, 61

Četvrti bataljon Prve proleterske brigade — 29

Šesti bataljon Prve proleterske brigade — 29, 57

Bataljoni Četvrte KNOU brigade — 29

Bataljoni Prve KNOU brigade — 32,33

Prvi bataljon Devete KNOU brigade — 49

Drugi bataljon Devete KNOU brigade — 49

- Dva bataljona Treće KNOU brigade — 49, 59
- Bataljon »Garibaldi« — 49
- Tri bataljona Druge ličke brigade — 57
- Prvi bataljon Druge ličke brigade — 59
- Treći bataljon Druge ličke brigade — 59
- Četvrti bataljon Druge ličke brigade — 57
- Prvi bataljon Prve ličke brigade — 62
- Drugi bataljon Prve ličke brigade — 63
- Treći bataljon Prve ličke brigade — 63
- Četvrti bataljon Prve ličke brigade — 63
- Treći bataljon Sedme KNOU brigade — 70
- Bataljon Devete brigade — 70
- Prvi bataljon Šeste KNOU brigade — 81, 111, 129, 130, 131, 149, 154, 157, 169, 170, 174, 178, 183, 184, 186, 206, 222
- Peti bataljon Osme KNOU brigade — 89, 96
- Tri bataljona Šeste KNOU brigade — 101, 112, 131, 158
- Bataljoni Jedinstvene KNOU brigade — 102, 185
- Bataljon Devete KNOU brigade — 103

Neprijateljske Bojne

- Dvadeset deveta (Peta) ustaška kupreška — 14, 47, 55, 57, 172, 173, 211
- Tri bojne Prvog ustaškog zdruza — 225
- Druga bojna Prvog ustaškog zdruza — 15
- Treća bojna Prvog ustaškog zdruza — 15, 214, 215, 216
- Prva bojna Osmog gorskog zdruza — 15
- Prvi bat. 369. grenadirskog puka — 31, 65
- Dvanaesta željeznička bojna — 41
- Bataljon 369. grenadirskog puka — 55
- Prva bojna Trećeg gorskog zdruza — 96

NOVJ**Brigade**

Prva proleterska Prve proleterske divizije — 29, 47, 48, 51, 55, 59

61

Prva krajiška Pete KNOU divizije — 33, 37

Četvrta krajiška Pete KNOU divizije — 33

Treća krajiška Prve proleterske divizije — 39, 48, 51, 52, 55, 65,

Šesta krajiška Četvrte KNOU divizije — 90, 94, 101, 106, 109, 112,
113, 115, 116, 119, 120, 125, 129, 134, 142, 153, 158, 160, 174,
204, 212, 225

Sedma krajiška Desete KNOU divizije — 36, 47, 48, 49, 51, 67,
70, 97, 98, 103, 106, 112, 113, 131, 134, 137, 141, 153, 154, 156,
160, 166, 202, 204, 212, 219, 225, 228

Osma krajiška Četvrte KNOU divizije — 89, 94, 101, 104, 105, 113,
145, 212, 214, 222

Deveta krajiška Desete KNOU divizije — 39, 47, 49, 52, 57, 70,
71, 72, 97, 103, 113, 146, 154, 227, 228

Jedanaesta krajiška Četvrte KNOU divizije — 90, 94, 101, 104, 106,
113, 142, 145, 159, 156, 185, 212, 222

Artiljerijska grupa Petog korpusa — 79, 90, 93, 97, 104, 118, 227, 228

Neprijateljski pukovi, pukovnije, grupe

Borbena grupa »Rundo« — 84

Borbena grupa »Panvic« — 84

Treći gorski zdrug — 34, 35, 37, 39

Peta oružnička pukovnija — 15, 41

Prvi ustaški zdrug — 216

Zagrebačka konjička pukovnija — 13, 31, 32, 34, 38, 47, 50, 55, 57,
64, 65, 212

NOVJ**Odredi**

Vlašički — 10, 104, 156, 212, 215, 219, 225

Travnički — 49, 93

Jajački — 93

Jajačko-travnički — 10, 104, 141, 212

Visoko-fojnički — 104, 227, 228

Divizije

Prva proleterska Prvog proleterskog korpusa — 9, 16, 18, 23, 47, 51, 52, 57,72, 73,79

Četvrta krajiška Petog korpusa — 10, 16, 23, 26, 76, 79, 89, 90, 91, 94, 101, 102, 104, 109, 142, 153, 212, 219, 227, 228

Šesta lička Prvog proleterskog korpusa — 9, 16, 54, 79, 98

Deseta krajiška Petog korpusa — 9, 16, 23, 26, 36, 39, 52, 59, 65, 67, 68, 103, 104, 109, 182, 212, 227, 228

Jedanaesta krajiška Petog korpusa — 59, 109

Trideset deveta Petog korpusa — 76, 104

Srednjobosanska Petog korpusa — 76, 104, 228

Korpusi

Prvi proleterski — 39, 49, 59, 109

Peti bosanski — 10, 23, 26, 36, 79, 81, 89, 90, 92, 93, 95, 97, 104, 107, 227, 228

Treći bosanski — 59

Štabovi i ustanove

NOVJ

Vrhovni štab NOVJ i POJ — 23, 39, 47, 183, 184

Neprijateljski

Župska oblast Sarajevo — 39

Štab odbrane Travnika — 15

Komanda žandarmerijskog krila Travnik — 49

Župska redarstvena oblast Travnik — 39, 49

Komanda žandarmerijskog voda Travnik — 49

Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH — 34

Ministarstvo oružanih snaga NDH — 34

Glavni ustaški stožer— 15, 49, 111

Druge formacije

Sovjetski Savez

Crvena armija — 93, 109

Njemačke

Grupa armija »E« — 107, 225

L I Č N A I M E N A

Aničić Bogdan — 149

Adamović Branko — 202

Bajić Vlado — 58

Banjeglav Iso — 64, 65

Brkić Rade — 109, 118, 139, 168

Balaban Đuro — 112

Batar Milan — 185, 192

Bašić Rade — 118, 149, 177

Banjac Milka — 69

Bajalica Dimitrije-Baja — 120, 149, 174, 185, 186, 199

Bodirožić Pero — 129

Bjelobrk Janko — 149,163, 171

Bjelobrk Mirko — 171

Bogunović Uroš-Roca — 149, 151

Bunić Eduard, Bona — 173, 183, 211

Bačkonja Đuro — 176, 179, 178

Barišić Luka — 202

Bogdanić Delko — 216, 225

Cumbo Milan — 138

Ćalič Bogdan — 149

- Ćup Milan — 36
Ćučuz Milan — 193
Ćurguz Stevo — 149
Dozet Dušan — 163
Dotlić Dušan — 57
Došen Ilija — 89
Damjanović Branko — 61
Dragišić Miloš — 149
Dragić Mile — 165
Depolo Matija — 172
Dujmović Ivan — 211
Đaković Vasan — 218
Đukić Spaso — 221
Fric Najhold (njemački general) — 54
fon Denic (njemački general) — 84
fon Ler (njemački general) — 107
Grbić Petar — 44
Grbić Savo, Sajo — 189
Gavrilčenko Aleksej — 57
Havić Slavko — 234
Hotić Mesud — 182, 235
Ivić Đorđe — 140
Ivaniš Nedo — 165
Indić Milan, komesar bataljona — 83, 165, 176, 186, 202, 205
Jovanović Ćedo — 236
Jakić Milan — 65
Jakić Đuro — 33
Japundža Nikola — 204
Jan Bern — 230
Kulenović Ahmet — 44
Kačar Petar — 61
Kulenović Skender — 229

- Korica Đuro — 65**
Karanović Nikola — 95
Knežević Mićo — 65
Kerkez Dušan — 44
Kapetan Kumf — 65
Kadenić Rahmija — 237
Kapelan Milan — 132
Knežević Đorđe — 149
Knežević Velimir — 237
Klobučar Josip — 173, 211
Kovačević Đuran — 44
Košutić Dušan — 222
Kolundžija Mićo — 209
Kecmanović Vojo — 231
Kecman Boro — 227
Kecman Vlado — 15
Lovre Savo — 167
Ličina Sveto — 240
Labus Mile — 44
Miljuš Milan — 44, 83, 129, 194
Mijuš Dane — 240
Mihić Vlado — 96, 177
Mijatović Milorad — 71, 105
Miladinović Veljko — 72
Milovac Milan — 111, 113, 117, 130, 205, 208, 231, 235, 236
Miličević Nika — 229
Mećava Petar — 112, 116, 185, 196, 197, 199, 204, 205, 208, 231, 235
Miljević Milančić — 119, 120, 121, 155, 177
Mandić Marija — 123,126,170
Marković Rade — 237
Mandić Nikola — 15

- Majkić Milan — 165
Marin Lazo — 194, 197, 199, 204, 205, 208, 231, 235
Morača Pero — 240
Mažar Josip, Soša — 107, 108, 109, 116, 122, 123, 130, 148, 205, 207,
230, 231, 235
Malinović Nedeljko — 203
Obradović Mićo — 59
Osmančević Osman — 203
Penava (ustaški satnik) — 173
Prohaska (domobranski general) — 34, 53
Pilipović Milovan — 240
Pavlović Rade — 226
Požgaj Ivan — 96
Popović Sava — 118, 236
Ponjević Ilija — 148
Popović Jovo — 175
Pilipović Milovan — 191
Prerad Nedeljko — 171
Pešić Savo — 202
Pletilić Teufik — 235
Rašeta Ilija — 65
Raković Toma — 96, 187, 134
Rodić Slavko — 90, 109, 175, 185, 188, 193, 195, 199, 236
Rodić Niko — 227
Ribar Ivo, Lola — 151
Reljić Tode — 157
Runić Milan — 175
Ripke (komandant 500. SS njemačkog padobranskog bataljona
— 160
Slavnić Ilija — 34
Stojaković Veljko — 215
Smigmator Juraj — 36

Samandžija Slavka — 69
Sovilj Mirko — 96
Subotić Stojan — 96
Stakić Miloš — 111, 129
Stanić Košta — 129
Stojanović Branko — 15
Slavuj Zora — 113, 125, 129, 163
Sovilj Marija — 129, 163, 165, 170
Samardžija Milovan — 240
Stanić Košta — 109
Sun Cu Vu — 160
Sulejmanpašić Muhamed — 173, 211
Stojanović Silja — 183
Senić (komandir kurira) — 205, 206
Sudar Franjo — 216
Slaher Miroslav — 13, 34
Skundrić Mirko — 97
Sumanac dr Zvonimir — 37
Sušnica Lazar — 184, 231
Sipka Ranko — 240
Turčinhodžić Elmaz — 56, 165
Vojinović Petar — 106, 141, 161, 185, 187
Vignjević Branko — 125, 126
Vručinić Veljko, Veljkina — 192
Vranić Mirko — 15
Vručinić Vaso — 172, 206
Vlatković Nemanja — 181
Zorić Marko — 149, 202
Zorić Miladin — 62
Zorić Dušan — 149
Zubić Spiro — 241
Zeželj Milan — 57

O KNJIZI

MIRKO VRANIĆ – general – pukovnik

»Sigurno se može konstatovati da rukopis druga Inđića predstavlja kvalitetan, cjelovit i dokumentovan rad na osvjetljavanju jednog značajnog perioda istorije NOR-a. U tom pogledu rad ima određenu vojnu i političku težinu, s gledišta daljeg istraživanja stanja u NOR-u u Bosni i Hercegovini i daje šansu za dalju dogradnju naših saznanja o ulozi i značaju dejstava na teritoriji Travnika, kao i razvoju cjelokupna situacije u toku NOR-a.

Svakako, rad nema karakter studije, već pretežno memoara interesantno obrađenih. Vrijednost rada nije u prezentiranju operativno – taktičkih i drugih ispustava, već u do sada najpotpunijoj i najcjelovitijoj obradi događaja u toku dejstava za oslobođenje Travnika.

Borbe oko Travnika, kao dio jedinstvene operativno-strategijske zamisli naše Vrhovne komande za konačno oslobođenje zemlje, nedovoljno su obrađene u našoj memoarskoj građi i u drugim izdanjima iz NOR-a, pa time ovaj rad ima poseban značaj i vrijednost. Opšte ocjene upućuju na zaključak i uvjerenje da će ova publikacija imati mjesto među našim izdanjima o NOR-u«.

(Iz recenzije)

DUŠAN DOZET – general – potpukovnik

»Dosta i sam znam o Travniku, a dosta sam i pročitao, ali se Indićeve rukopis razlikuje po tome što je težio i u tome uspio, da cjelovito iznese borbe oko Travnika. Tako se umjesto brojnih djelimičnih opisa dobija jedna zaokružena slika. Čini mi se da je to najveći domet i svrha ovog rukopisa. Travnik će, na taj način, steći potpuniju sliku o svojoj nedavnoj prošlosti, no time ne želim reći da ovaj rukopis ima lokalno obilježje. Naprotiv, očigledno je autor težio da osvijetli jedan značajan period istorije NOR-a, i u tome je uspio. Kad to kažem, mislim i na to da je, vjerovatno, dosta bila malo podcijenjena uloga Travnika, odnosno borbe oko njega jednostavno bile su u sjenci naših velikih završnih operacija. Indiće je pokazao da se borbe oko Travnika uklapaju u jedinstvenu zamisao tih naših operacija. Zbog toga bih posebno istakao samu ideju autora da istakne šta su borbe oko Travnika značile za oslobođenje cijele zemlje. To je, istovremeno, i odavanje priznanja jedinicama koje su u njima učestvovala. A sve skupa, to ima znatnu vojnu i političku težinu s gledišta daljeg istraživanja istorije NOR-a u Bosni i Hercegovini i šire.

Rukopis ima djelimično i karakter studije, a djelimično i memoara, - ili sjećanja tuđih... Vjerovatno će to rukopis približiti širem krugu čitalaca. U tom smislu, možda je dobro i to što se u studijskom dijelu autor nije ograničio samo na vojno-stručni aspekt, mada je i taj aspekt prisutan, već je borbe osvijetljavao iz više uglova – istorijskog, vojno-političkog, ponegdje i literarnog i slično«.

(Iz recenzije)

U aktu predsjednika Republičke konferencije Saveza rezervnih vojnih starješina Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine od 12. marta 1979. godine Gradskoj i opštinskim konferencijama Saveza rezervnih vojnih starješina istaknuto je » ... da je ova knjiga ocijenjena kao značajna sa stanovišta opštenarodne odbrane ...« i preporučeno je konferencijama osnovnih, opštinskih i gradske organizacije da obezbjede nabavljanje ove knjige za potrebe RVS.

U dopisu komandanta Republičkog štaba teritorijalne odbrane Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine od 21. februara 1979. godine, zonskim, gradskom i opštinskim štabovima teritorijalne odbrane naglašeno je » ... da je ova knjiga značajna sa stanovišta opštenarodne odbrane i za potrebe teritorijalne odbrane« i preporučeno je štabovima da obezbjede nabavljanje ove knjige za potrebe pripadnika teritorijalne odbrane.

O AUTORU

Milan Indić rođen je 7. septembra 1920. godine u selu Dževaru kod Sanskog mosta. Sedmo je od jedanaestoro djece Doste i Marka Indića.

S lijeva na desno, Milan Indić politički komesar 8. KNOU brigade na završetku NOR-a i Veljko Miladinović zamjenik političkog komesara iste brigade

Završio je osnovnu školu u Starom Majdanu i učio užarski zanat u Staroj Pazovi. S puškom i ratnom opremom, 1941. godine, krenuo je u NOB, a 1942. godine postao je član KPJ, omladinski, skojevski, a potom i politički rukovodilac. U toku NOR-a i revolucije kao politički komesar čete, bataljona i brigade, dao je zna-

čajan doprinos vaspitanju boraca i rukovodioca u jedinicama NOV u kojima je bio, širenju NOP-a među narodima i narodnostima, a po završetku NOR-a nalazio se na dužnostima političkog komesara brigade, načelnika političkog odjeljenja divizije i u političkim organima korpusa, armije i oblasti.

Godine 1953. završio je Višu vojnu akademiju, a 1965. Ratnu školu (sada škola narodne odbrane). Pored toga, bio je duže vrijeme, nastavnik na Vojnoj akademiji u Beogradu, komandant pučka, načelnik štaba divizije, načelnik operativnog odjeljenja vojnog područja i Republičkog štaba teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine. Vršio je dužnost i načelnika vojnog područja i radio u Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu.

Za sve to vrijeme bio je zapažen društveno-politički radnik, radeći aktivno i kao publicista. Sa svojim napisima i izlaganjima aktivno je učestvovao u razradi mnogobrojnih pitanja iz oblasti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Za veoma aktivan rad u toku NOB i u poslijeratnom periodu u vojnim jedinicama, komandama, štabovima, vojnim školama i u društvu, osim »Partizanske spomenice 1941.«, odlikovan je i sa 14 ratnih i mirnodopskih odlikovanja, a u 1978. godini odlikovan je i Ordenom rada sa crvenom zastavom, pukovnik u penziji.

S A D R Z A J

1. Neke konstatacije autora	— — — — —	5
2. Borbe za Travnik	— — — — —	9
3. Uloga Travnika	— — — — —	13
4. Odbrana Travnika	— — — — —	17
5. Taktika neprijatelja	— — — — —	25
6. Napadi na Turbe	— — — — —	25
7. Demonstrativni napadi	— — — — —	37
8. Napad na Zenicu	— — — — —	41
9. Napadi na Travnik	— — — — —	47
10. Napad na Travnik u novembru 1943.	— — — — —	53
11. Napad na Travnik krajem septembra 1944.	— — — — —	65
12. Značaj doline rijeke Bosne	— — — — —	75
13. Grupisanje Petog bosanskog korpusa za napad na Travnik oktobra 1944.	— — — — —	83
14. Zadaci jedinica	— — — — —	101
15. Nastupanje i napad	— — — — —	111
16. Pogibija Milana Milovca	— — — — —	115
17. Josip Mažara Soša je poginuo	— — — — —	119
18. Sanitet	— — — — —	125
19. Protivnapadi neprijatelja	— — — — —	137
20. Novi juriši	— — — — —	153
21. Zatvor	— — — — —	162

